

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ
ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ**

Дилшод Раҳимӣ

**ҲАМОСАИ «ГӢРҒУЛӢ»
ВА ШИНОҲТИ ОН**

(рисолаи илмӣ)

**Душанбе
Аржанг
2019**

ТКБ 82.3(2точик)+83,3(0)9+83,3(2точик)+63.5(2точик)

Р - 45

**Зери назари
Шариф Комилзода
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент**

**Мухаррир
Абдуфаттоҳ Аминов**

**Раҳимӣ Д. Ҳамосаи «Гӯрғулӣ» ва шинохти он/
Зери назари Шариф Комилзода. - Душанбе: Аржанг,
2019. – 144 с.**

Ҳамосаи «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ аз силсилаи дос-тонҳои қаҳрамонӣ иборат аст, ки дар онҳо Аваз паҳлавон – писархонди Гӯрғулӣ ҳамчун қаҳрамони марказӣ иштирок карда, Чамбули Мастон пойтахти ҳукумати Гӯрғулӣ мебошад. Муаллиф ба таҳқиқи ин мавзӯҳо пардохта, инчунин ба масъалаи муқоисаи нусхаҳои осиеимиёнагӣ ва кавказии ин эпос равшанӣ андохтааст. Китоб ба адабиётшиносону муҳаққиқони фолклор, пажӯҳандагони илмҳои ҷамъиятӣ ва аспирантону донишҷӯён пешниҳод мешавад.

ISBN -978-999-47-43-84-1

Наشري мазкур тибқи шартномаи литсензиони №1461-08/2017К шомили НИИР (РИНЦ) КИЭ (НЭБ) мебошад

© Раҳимӣ Д. 2019

© ПИТФИ, 2019

Пешгуфтор

Эпоси қаҳрамони халқи тоҷик «Гӯргулӣ» маҳсули тафаккури бадеӣ-хунарии мардуми тоҷик буда, фарогири орзуву ормонҳо, васфи корнамоиҳои паҳлавонон, ҳифзи Ватан ва тарғиби адолати иҷтимоӣ мебошад.

Он аз силсиладostonҳои шифоӣ иборат буда, гоҷи асосии ҳамосаи мазкур орзую ормонҳои мардуми одиро оид ба кишвари афсонавии Чамбул фаро гирифтааст, ки дар он ҷо ҳокимияти боадолат, хуррамию осудагӣ ва аҳдшиносию бародарӣ пойдор мебошанд.

Ҳамосаи “Гӯргулӣ” дар миёни эпосҳои халқҳои ҷаҳон мавқеи хосса дошта, дар айни замон бо эпосҳои қаҳрамони халқҳои Осиёи Марказӣ робита ва баъзе ҳамгуниҳо дорад. Тақрибан 70-80 сол мешавад, ки баҳсҳои сари мансубияти ҳамосаи “Гӯргулӣ” ба ин ё он қавм ё халқ ба миён омадаанд. Қор то ҷое расидааст, ки бархе аз муҳаққиқон, адибон ва фарҳангиён онро моли ақвоми турк шумурда, аз чунин мероси фарҳанги ғайримоддии кишвари худ рӯй тофтаанд. Дар чунин давраи талоши фарҳангҳо ва арзишҳои моддӣю маънавӣ пажӯҳишгароне чун Салоҳиддин Фатҳуллоев, Файзалӣ Муродов, Равшан Раҳмонӣ, Ҷонибеки Асрориён, Кароматулло Раҳимов ва чанде дигар ба ҷустуҷӯю таҳқиқи ин эпоси қаҳрамони халқи тоҷик машғул шуда, далелҳои муҳиме барои моли тоҷикон будани дostonҳои “Гӯргулӣ” пайдо намудаанд. Ба

думболи таҳқиқоту баҳсҳои эшон мо низ қарор додем, ки бори дигар дostonҳои “Гӯрғулӣ”-ро аз назар гузаронида, андешаҳои худро муфассалтар баён намоем. Зеро ҳанӯз ҳам масъалаҳои сершумори ҳамосаи мазкур мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд.

Дар ин пажӯҳиш мо ҳар дуи истилоҳи маъруфи ин ҳамоса “Гӯрғулӣ” ва “Гӯрӯғлӣ”-ро баробар истифода мебарем. Зеро намояндагони баҳсҳои сари истилоҳи номи эпоси мазкур бо далелҳо мавқеи худро собит кардаанд.

Омӯзиш ва таҳлили ҳар як масъала, мавзӯ ва сужету мотив моро бо олами тахайюлот ва тасаввуроти бадеии ниёгонамон ошно месозад, риштаҳои пайвандшудаи асламонро нишон медиҳад ва равшан аз ҷаҳонбинию менталитети тоҷикон бароямон боз мегардад.

Собиқаи омӯзиш ва пажӯҳиши мавзӯ

Эпоси “Гӯрғулӣ” миёни халқҳои Осиёи Марказӣ, Қафқоз, шимолӣ Эрону Афғонистон, Туркия ва баъзе кишварҳои Аврупо бо номҳои ба ҳам монанд ва силсилаи персонажҳо, сужету мавзӯҳои муштарак густариш ёфтааст. Дар байни матнҳои хаттӣ нусхаи қафқозии ҳамосаи «Кӯроғлу», ки аз тарафи Александр Ходзкоӣ лаҳистонӣ дар солҳои 1830-юм гирдоварӣ ва соли 1842 дар шаҳри Лондон ба забони англисӣ чоп шудааст, нисбатан қадимтар мебошад. Ӯ дар солҳои маъмурияти дипломатии худ дар Эрон ва Қафқоз аз

шимоли Эрон намунаҳои қиссаҳои мазкурро ба забони форсӣ навишта гирифтааст. Сипас онҳоро ба забони англисӣ тарҷума карда, ба таъб расонидааст [44]. Таҳқиқи ин эпос дар Аврупо аз охири асри 19 шурӯъ мешавад ва то ин замон рисолаву мақолаҳои зиёде роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни иҷроӣ ва бадеии он рӯйи чоп омадаанд.

Дар пажӯҳиши нусхаи осиемиёнагии «Горогли» (туркманӣ), «Гӯрӯғли» (ӯзбекӣ) ва «Гӯрғулӣ» (тоҷикӣ) саҳми донишмандони шӯравӣ калон аст. Дар солҳои 1940-80 ҳамосашиносон И.С. Брагинский, В. Болдирев, В.М. Жирмунский, Х.Зарифов, Б.А. Қориев, Х.Г. Корогли ва дигарон ба таҳқику баррасӣ ва муқоисаи эпосҳои халқҳои Осиёи Марказӣ ва Қарқоз пардохта дахҳо монографияву мақолаҳои илмӣ таълиф кардаанд. Аз соли 1971 дар Иттиҳоди Шӯравӣ силсилаи китобҳо бо унвони «Эпоси халқҳои СССР» нашр мегардид, ки дар ин силсила эпосҳои мухталиф, аз ҷумла, нусхаҳои озарӣ, туркманӣ ва тоҷикӣ низ чоп шудаанд.

Асари таҳқиқотии В.М. Жирмунский ва Х.Зарифов «Узбекский народный героический эпос» дар омӯзиши намунаҳои эпикӣ фолклори халқҳои Осиёи Марказӣ қадами аввал ва ҷиддие буд. Муаллифон дар ин пажӯҳиш дар баробари таҳлили дostonҳои «Гӯрӯғлӣ» ба асарҳои ҳамосавии сокинони Ёзбекистон аз қабилҳои «Алпомиш», «Юсуф ва Аҳмад», «Шейбанихан», «Кун-батир», ки аз фолклори туркию муғулӣ маншаъ гирифтаанд ва инчунин дostonҳои халқии «Рустамхон», «Ширин ва Шакар», «Орзуғул»,

ки дар таркиби худ омезише аз унсурҳои ҳамосавии эронӣ доранд, таваҷҷуҳ кардаанд. Онҳо иқроӣ шудаанд, ки аз дostonҳои ҳамосавии форсӣ-тоҷикӣ ба эпоси «Гӯрӯғли»-и ўзбекӣ тасвиру тавсиф, мотив, персонажҳо ва номҳои эронӣ хеле фаровон ворид шудаанд [17, с. 337].

Яке аз монографияҳои муҳим ва пурарзиш дар мавзӯи робитаи байни эпосҳои халқҳои Осиёи Миёна, Эрон ва Қазқоз асари Хусейн Корогли «Равобити эпосҳои халқҳои осии Миёна, Эрон ва Озарбойҷон» мебошад. Ў дар ин китоб заминаҳои таърихӣ ва адабии ҳамосаҳои халқҳои мазкурро ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст. Ба гурӯҳи якум ҳамосаҳои эронизабонон, асосири Эрони бостон ва сарчашмаҳои хаттии ҳамосаҳо дохил шуда, мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Дар бахши дуюм асарҳои эпикӣ мардумони туркзabон, аз ҷумла эпоси қаҳрамони «Кӯроғли» таҳқиқ гаштаанд [19].

Дар пажӯҳиши нусхаҳои туркии қиссаҳои «Кӯроғли» Волфрам Эберҳард (Wolfram Eberhard) кори хеле ҷолиб ва муҳимро анҷом додааст. Ў дар як мақолаи муфассали худ «Қиссаи Кӯроғли: пайдоиш ва рушди қисса» матнҳои чопнамудаи А. Ходзқоро ба асос гирифта, синопсиси мотивҳои 18 вариантро ҷумла ба ҷумла оварда, баррасӣ намудааст. Вариантҳои мавриди таҳлили ў қарорёфта қиссаву дostonҳои мардуми минтақаҳои гуногуни Туркия буда, инчунин нусхаҳои озарӣ, арманӣ, туркманӣ ва ўзбекиро низ фаро гирифтааст. Эберҳард бо ин усули таҳқиқ тағйироти дар вариантҳои баъдӣ руҳдодаро баррасӣ кардааст.

Зеро аз замони гирдоварии матнҳои Александр Ходзко (солҳои 1830-40) то замони таълифи мақолаи Эберхард (1955) тақрибан 120 сол гузашта буд. Қомеаи солҳои 1830-юм аз қомеаи солҳои 1950-уми Туркия хеле фарқ мекард. Талабот ва манфиатҳои мардум дигар шуда буданд, аз ин сабаб дар матнҳо низ тағйиротҳо ба вуҷуд омадаанд. Масалан, дар нусхаи кӯхнаи қиссаҳо паҳлавонон бо шамшеру камон ҷанг мекунанд, аммо дар қиссаҳои нав ба ҷои шамшер онҳо бо тӯфангу тапонча ба ҳамдигар ҳамла мекунанд. Дар баъзе вариантҳои туркӣ шоҳи Туркия бо Русия ҷанг мекунад. Ҳатто дар як нусха гӯянда аз лашкаркашии Кӯроғлу ба Чин ҳикоят мекунад, ки дар натиҷаи он Кӯроғлу аз чиниҳо шикаст хӯрда, нисфи сипоҳашро талаф медиҳад [45, с. 33]. Ў дар ин мақола инчунин қиссаҳои кӯхнаву навро ҷудо карда, самтҳои паҳншавии онҳоро низ ишора кардааст. Назар ба қавли Эберхард, дар солҳои 1950-ум дар Туркия ва Озарбойҷон 24 достон ё қиссаи «Кӯроғлу» маъмул будааст [45, с. 45].

Дар китоби муҳаққиқи озариасли Эрон Раҳим Раисниё «Кӯрӯғлу дар афсона ва таърих» факту рақамҳои зиёд аз сарчашмаҳои таърихию адабӣ оварда шуда, муаллиф собит мекунад, ки Кӯрӯғлу як шахси воқеӣ буда, дар қаламрави Озарбойҷону Анатолияти Туркия бо дастаи худ алайҳи ҳокимону хонҳо ва феодалҳо меҷангид. Ў зикр кардааст, ки дар ин минтақа то ба имрӯз баъзе топонимову номҳои қалъаҳо, ки ба номи Кӯрӯғлу гузошта шудаанд, мавҷуданд [28, с.107].

Пажӯҳиши Раисниё аз он ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст, ки ӯ образҳои марказии қиссаҳоро бо ҷузъиёт тасвир ва баррасӣ кардааст. Аз таҳлилҳои Раҳим Раисниё маълум мешавад, ки ӯ дар таҳқиқоти худ аз нусхаҳои зиёди туркӣ, озарӣ, гурҷӣ, арманӣ, туркманӣ ва ӯзбекӣ истифода бурдааст.

Таҳқиқоти дигари арзишманд ва нисбатан нав аз тарафи профессори Донишгоҳи Чикаго Ҷудит Вилкс анҷом дода шудааст, ки дар он роҷеъ ба сарчашмаи қадимтари қиссаҳои Кӯроғлу – китоби А. Ходзко ва нусхаҳои дигари ин ҳамоса сухан меравад. Вилкс дар бахши аввали рисолаи худ мактуб ва ҳуҷҷатҳоро ҳамчун далелҳои қотеъ оварда, собит мекунад, ки Кӯроғлу – Ровшен яке аз роҳзанҳои воқеӣ буда, дар солҳои 1580-ум ҳамроҳи чанд шарикаш ба ғорат кардан ва сӯзондани хонаҳо, ба қатл расонидани одамон, писардуздӣ ва ғайра машғул будааст. [49, с. 10-14].

Ба ақидаи муҳаққиқи амрикоӣ Ҷ. Вилкс, ин эпос дар байни туркҳо пайдо шуда, дар Туркия ва Озарбойҷон паҳн шуд, баъдан аз озариҳо ба туркманҳои кӯҷӣ гузашт ва дар байни туркманҳо Кӯроғлу ба Гӯроғлӣ, яъне писари гӯр, табдил ёфт [50, с. 307-309].

Роҷеъ ба эпосҳои «Кӯроғлӯ» ва «Гӯрӯғлӣ»-и халқҳои Қафқозу Осиёи Марказӣ таҳқиқотҳо зиёданд ва мо дар ин мақола ҳамаи онҳоро фаро гирифта наметавонем. Ин ҷо ба чанде аз пажӯҳишҳои муҳим ишора шуд, ки ба тариқи муқоиса ва истидлол ба онҳо минбаъд мурочиат хоҳем кард.

Аз таърихи гирдоварӣ, нашр, омӯзиш ва пажӯҳиши эпоси «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ

Таърихи сабту интишор ва пажӯҳиши дostonҳои «Гӯрғулӣ», асосан, дар даврони ҳокимияти Шӯравӣ оғоз шудааст. Аммо бояд гуфт, ки баъзе пораҳои он аз тарафи шарқшиносон ва афсарҳои маъмури рус, ки бо мақсадҳои гуногун ба Осиёи Марказӣ меомаданд, навишта шуда, дар ин ё он нашрия ба чоп расидаанд.

Яке аз аввалин сабтҳои намунаи дostonи «Гӯрғулӣ» соли 1870 ба дасти Мирзо Абдурахмони Мустачир дар «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» анҷом дода шудааст. Мустачир дар ҳаёти экспедитсияи ҳарбии Россияи подшоҳӣ, ки бо сарвари генерал-майор А.К. Абрамович ба ноҳияҳои кӯҳистони Бухорои Шарқӣ равона шуда буд, вазифаи тарҷумонро иҷро мекард. Абдурахмони Мустачир дар рӯзномаи худ сурудҳои афсона, нақлу ривоятҳои мардуми кӯҳистонро ҳангоми сафар навишта мегирифт. Ӯ дар деҳаи Варзиманор аз забони Бобо Мулло ном гӯяндае пораҳои манзуми дostonи «Гӯрғулӣ»-ро шунида, дар рӯзномааш сабт кардааст [10, с. 9-10].

«Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» дар шакли мухтасар соли 1989 ба забони тоҷикӣ дар Душанбе ба нашр расид, аммо баъзе қисмҳои он, аз ҷумла пораи дostonи «Гӯрғулӣ» ва матни афсонаҳову сурудҳо аз ҷоп берун афтадаанд.

Дар давраи ҳокимияти Шӯравӣ гирдоварии намунаҳои эпоси «Гӯрғулӣ» аз солҳои 30-юми асри ХХ

шурӯъ шудааст. Яке аз мақолаҳои аввалини муаррифи-муаррификунанда зери унвони «Эпоси даҳанакии Тоҷикистон» ба қалами муҳаққиқи адабиёти форс-тоҷик А.Н. Болдирев тааллуқ дорад, ки соли 1934 ва баъдтар бо такмилу иловаҳо солҳои 1936 ва 1939 чоп шудааст [ниг. 8]. Ӯ дар мақолааш изҳори таассуф мекунад, ки эпоси «Гӯрғулӣ» аз байн рафта истодааст, аммо таърих нишон дод, ки баъд аз гузаштани тақрибан 80 сол ҳанӯз ҳам гӯяндагони ҳамосаи мазкур кам ҳам бошанд, фаъолият доранд.

Соли 1938 адибон Ҷ.Суҳайлӣ ва Ҳ.Ҳомидӣ дар ш. Сталинобод (Душанбе) нӯҳ достони «Гӯрғулӣ»-ро аз забони гӯрғулихони маъруф Қурбон Ҷалил (1870-1946) дар ҳаҷми 80 ҳазор мисраъ навишта гирифтаанд. Ин достонҳо дар таҳрири М.Миршакар ва Л.Бузургзода соли 1941 бо номи «Эпоси халқии тоҷик» ба нашр расидаанд. Инчунин дар он солҳо ду достони гӯяндаи дигар Бобоюнус Худойдодзода (1870 –1945) аз тарафи Ҷ.Суҳайлӣ ва Л.Бузургзода навишта ва дар маҷмӯаи шеърҳои достонҳои ин шоири халқӣ чоп шудаанд.

Дар баробари сабт ва наشري достонҳои «Гӯрғулӣ» мақолаҳои илмӣ низ дар солҳои 1940-50 дар маҷаллаву рӯзномаҳо ва муқаддимаи маҷмӯаҳои интишор мегарданд. Аз он ҷумла, мақолаи А.Мирзоев «Дар бораи достони «Гӯрғулӣ» (1940), пешгуфтори Л. Бузургзода дар боби «Гӯрғулӣ» дар китоби «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940), И.С. Брагинский «Оид ба омӯзиши эҷодиёти эпикӣ халқҳои Шарқ («Гӯрғулӣ» ва «Гэсэр»)» дар маҷаллаи «Советское

востоковедение» (1955, №1) ва ғайра. Андешаҳои И.С. Брагинский дар мавриди ҳамосаи «Гӯрғулӣ», ки дар мақолаҳо ва китобҳои ӯ «Очеркҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» (1957) ва «Аз таърихи назми халқии тоҷик» (1956) баён шудаанд, арзиши муҳими илмӣ доранд.

Қамариддин Ҳисомов, ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ тайи солҳои 1961 ва 1963 дostonҳои «Гӯрғулӣ» дар иҷрои Қурбоналӣ Рачабро, ки худи ӯ аз гӯянда навишта гирифта буд, дар ду ҷилд ба таъби мерасонад [14]. Соли 1976 номбурда дostonҳои «Гӯрғулӣ»-и Ҳақназар Кабудро нашр мекунонад [15].

Соли 1987 ховаршиноси маъруф И.С. Брагинский 20 дostonи «Гӯрғулӣ»-ро дар шакли асли ва бо тарҷумаи русӣ, инчунин бо муқаддимаи муфассали илмӣ ва маълумотҳои дигари иловагӣ ба ҷоп мерасонад, ки минбаъд он барои муҳаққиқони дигар ҳамчун сарчашмаи муҳими ҷопӣ қарор мегирад. Интиҳоб ва таҳияи дostonҳои ин маҷмӯаи ҳамосаи халқӣ аз тарафи фолклоршиносони тоҷик Ҳ. Назаров ва Б. Шермуҳаммадов сурат гирифтааст [12].

Дар замони шӯравӣ, дар солҳои 1960-90 олимони И.С. Брагинский, Р. Амонов, Ф. Муродов, С. Фатхуллоев, Қ. Ҳисомов ва дигарон инчунин баъзе шоирону нависандагон ба сабту таҳқиқи эпоси мазкур камар бастаанд. Махсусан, пас аз таъсис ёфтани шӯбаи фолклор дар ҳайати Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ (1958) барои сабту нашр ва пажӯҳиши дostonҳои Гӯрғулӣ имконияти мусоиде фароҳам омад.

Дар ин чодаи илмӣ бо сарвари академик Р. Амонов, ходимони илмии шӯба аз гӯрӯглихонҳои касбӣ ба монанди Ҳикмат Ризо, Ҳақназари Кабуд, Қурбоналӣ Раҷаб, Раҳимов Карим, Замиров Талбӣ, Алиев Сайдалӣ, Бобоюнус Худойдодзода, Қурбон Чалил, Одина Шакар ва чанде дигар вариантҳои гуногуни дostonҳои «Гӯрӯғлӣ»-ро дар шаклҳои овозӣ ва хаттӣ сабт кардаанд. Феълан дар Ганҷинаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аз 20 гӯянда беш аз 140 дostonи «Гӯрӯғлӣ»-и тоҷикӣ нигоҳ дошта мешавад. Худуди 30 дoston дар шакли сабти овозӣ маҳфузанд, куҳантаринаш дар солҳои 50-уми асри ХХ сабт шуда, ҷадидтаринаш дар соли 2012 сабт шудааст.

Дар 20-25 соли охир дар чодаи гӯрӯғулишиносӣ олимони тоҷик Ф. Муродов (1936-2012), ва С. Фатҳуллоев бештар заҳмат кашидаанд. Ин донишмандон аз солҳои 1960-ум то ба имрӯз ба сабт ва таҳқиқи дostonҳои «Гӯрӯғлӣ» машғул гардидаанд. Масалан, фолклоршинос С.Фатҳуллоев аз се гӯянда – Ҳақназари Кабуд (аз н. Вахш), Раҳимов Карим (Муъминобод) ва Сайдалӣ-соқӣ (Данғара) тақрибан 200 000 мисраъ матни «Гӯрӯғлӣ»-ро бо шарҳу тафсириҳои илмиашон ба тарзи дастнавис гирдоварӣ кардааст.

Нахустин тадқиқоти ҷиддӣ доир ба дostonи «Гӯрӯғлӣ» низ ба қалами С. Фатҳуллоев тааллуқ дорад. Ӯ дар рисолаи номзадии худ «Хусусиятҳои ғоявӣ-эстетикӣ ҳамосаи Гӯрӯғлӣ ва мавқеи он дар ҳаёти маънавии халқи тоҷик» аҳамияти назарӣ амалии эпоси мазкурро дар рӯзгори тоҷикон муфассал баён кардааст.

Фатхуллоев С. бештар ба мавзӯҳои арзиши ғоявӣ-эстетикӣ, маҳорати гӯяндаҳо, анъанаи интиқоли маҳорат ба тарзи устоду шогирд, мавқеи эпоси Гӯрӯғлӣ дар зиндагии маънавии мардум, хусусиятҳои дostonҳо, паҳншавии ин эпос ва мактабҳои гӯрӯғлисароён таваҷҷуҳ намуда, ба хулоса омадааст, ки «Гӯрӯғлӣ»-и тоҷикӣ таърихи тӯлониро аз сар гузаронида дорои се мактаб мебошад. [38, с. 145].

Яке аз пажӯҳишҳои нисбатан ҷадид дар ҷодаи гӯрӯғлишиносӣ асари Ф. Муродов «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи Гӯрӯғлӣ» ба шумор меравад, ки бо методи ҷандомади омӯрӣ навишта шудааст. Ӯ дар ин асар роҷеъ ба вазифаҳои эстетикӣи воситаҳои тасвири бадеӣ, ба монанди вазн, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ғайра андешаҳои худро баён карда, ба хулоса меояд, ки мардум аз ин гуна асарҳои халқӣ на танҳо маъниҳои барҷаста ва ҳодисаҳоро мешунаванд, балки тавассути тасвирҳои зебою дилкаш завқи бадеию эстетикӣ мегиранд [23, с. 277].

Аз тарафи муаллифи ин сатрҳо низ якҷанд мақола нашр шудааст, ки мазмунӣ баъзе аз онҳо дар ин пажӯҳиши нисбатан муфассал ҷой гирифтаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи «Чехраи асотирии Гӯрӯғлӣ» заминаҳои устуравӣи таваллуди розомези Гӯрӯғлӣ ва ҷиҳатҳои мифологияи образи ин паҳлавони ҳамосавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд [35]. Инчунин мо ҳамроҳи муҳаққиқи эронӣ С.Хунарманд 7 достони ин эпосро аз хатти кириллӣи тоҷикӣ ба хатти форсӣ баргардон намуда, дар шакли китоб бо унвони

«Ҳамосаи Гӯрғули ба ривояти тоҷикӣ»-ро соли 2007 дар шаҳри Коламбуси Амрико chop намудем [13].

Соли 2007 ҳамчунин ду достони бузургҳачми гӯрғулисаро Одина Шакар аз тарафи Ф.Муродов ва С.Фатҳуллоев ба chop расид. Ин матнҳоро соли 1949 муҳаққиқони фолклор дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аз О. Шакар навишта гирифтаанд, ки дар маҷмӯъ нӯҳ дoston, ба миқдори 45 ҳазору 124 мисраъро ташкил медиҳад [20].

Дигар дар соҳаи гӯрғулишиносӣ баъзе мақолаҳои мухталифмавзӯ аз тарафи муҳаққиқони ҷавон ба таъб расидаанд, ки муаллифони онҳо оид ба хусусиятҳои дostonҳои «Гӯрғули» ва маҳорату вижагиҳои эҷоди гӯрғулисароёни муайян андешаронӣ мекунанд. Аз он ҷумла, рисолаи номзадӣ ва мақолаҳои Кароматулло Раҳимов доир ба сохтори оҳангӣ ва вазни назми «Гӯрғули»-и гӯрғулисарои ҷирадаст Ҳикмат Ризо бахшида шудаанд [32].

Муҳаққиқи фарҳанги суннати тоҷикон Ҷ. Асрориён соли 2010 китоберо бо унвони «Гӯрғули» (гузориш ва нигориш) мунташир месозад, ки дар он мақолаҳо оид ба масъалаҳои марбут асолати ҳамоса, мансубияти он ба халқи тоҷик ва тавсифи маҳорату истеъдоди гӯрғулисарои маъруф Ҳикмат Ризо фароҳам омадаанд. Кори хеле хуб ва судбахше, ки Асрориён дар ин китоб анҷом додааст, ба хонандагон пешкаш намудани мазмуни дostonҳо дар шакли наср мебошад. Ӯ бо каломи осонфаҳм дostonҳоро сар карда аз таваллуди

Гӯрғулӣ то ба қаҳрамоноҳои Авазу Нуралӣ аз шакли манзум ва лаҳҷавӣ ба насри равон баргардонидааст [4].

Муҳаққиқони фолклори тоҷик Р. Раҳмонӣ ва Д. Раҳимӣ роҷеъ ба муҳтавиёт ва образҳои эпоси мазкур мақолаҳои худро ба забонҳои англисӣ, русӣ ва туркманӣ дар кишварҳои хориҷӣ ба таъб расонидаанд, ки бештар хусусияти муаррификунандагиро доранд.

Аз он ҷумла, Равшан Раҳмонӣ бо номи “Оид ба эпоси қаҳрамонии тоҷикӣ” мақолаеро дар маҷмӯаи “Осиёи Марказӣ ва эпоси қаҳрамонӣ” дар Ҷумҳурии Корея [34, 48] ва мақолаи “Дар бораи ҳамосаи «Гуруғлӣ»”-ро дар маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” [38] нашр намудааст.

Д. Раҳимӣ низ чанд мақола роҷеъ ба заминаҳои устуравии образи Гӯрғулӣ, мазмуну муҳтавиёти куллии эпос ба забонҳои тоҷикию русӣ, англисӣ, кореягӣ ва туркманӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ба таъб расонидааст [ниг. 29, 30, 31, 35, 36, 47].

Таҳқиқу баҳсҳо сари масъалаи мансубияти дostonҳои «Гӯрғулӣ» ба турку тоҷик имрӯзҳо ҳам давом дорад. Муаллифон бештар ба шарҳи номи эпос ва номи қаҳрамони асосии он – Гӯрӯғлӣ (Гӯрғулӣ) таваҷҷуҳ карда, аз сужету мазмуни дostonҳо камтар сухан ба миён овардаанд. Бояд аз ибтидо гуфт, ки ин эпос маҳсули эҷоди тоҷикон аст, зеро матни он пурра ба назм буда, саросар бо дотор иҷро карда мешавад. Чунин шакли матнҳо ва тарзи иҷро дар ягон халқи дигар дучор намеояд.

Баҳси муқоисаи ҳамосаҳои «Кёроғлу» ва «Гӯрғули»

Назар ба хулосаи як қатор муҳаққиқоне, ки ба пажӯҳиши ин эпос машғул гаштаанд, ду нусхаи он маъмул мебошад: нусхаҳои қафқозӣ ва Осиёи Марказӣ. Барои ин тасниф далели барҷаста ин аст, ки тасвири воқеаҳо дар нусхаи қафқозӣ як андоза реалӣ аст ва ҷанбаҳои таърихӣ воқеӣ дорад. Баръакси он нусхаи мардумони Осиёи Марказӣ (афғонҳо, тоҷикон, туркманҳо, ўзбекҳо) ба услуби романтикӣ эҷод шудаанд ва замина на дар ҳодисаҳои таърихӣ, балки дар мифологияи бостонии Шарқ доранд. Далели дигар, шахсияти Кӯроғлу – Гӯрғули мебошад, ки дар нусхаи қафқозӣ ӯ писари Ровшен ном шахси кӯр аст, дар ҳамосаи Осиёи Марказӣ ин қаҳрамон зодаи гӯр мебошад, аз ин ҷо «гӯр-ўғли», яъне «писари гӯр» гуфтаанд.

Образи Кёроғлу дар нусхаи туркию озарӣ заминаҳои воқеӣ дорад. Тибқи маълумоти муҳаққиқон Кёроғлу дар асри 16 зиндагӣ кардааст, писари Мурад галабоне будааст, ки шоҳ Ҳасанпошо чашмони падарашро барои саркашӣ аз супорише кӯр кардааст. Кёроғлу ба хоҳири интиқом як даста роҳзанҳоро ҷамъ карда, ба муқобили хонҳо ва феодалҳо исён мебардорад. Ба ғорат кардани моликияти онҳо ва роҳзанию ғорати корвонҳои тоҷирон машғул мешавад [ниг.: 43, с. 315; 17, с. 178-181; 18, с. 8-19; 28, с. 103-137; 44, с. 3].

Илҳон Башгоз дар ин бора саҳеҳтар мегӯяд: «дар соли 1580 султони усмонӣ дар Истамбул фармонеро содир кард, ки дар он ба ҳоким Болӣ супориш дода мешуд, ки шӯрапуштеро бо номи Равшани Кёроғлу барои дуздидани писарбачае ҳабс кунад» [43, с. 315].

Инчунин дар асри 16 як шоири халқӣ бо номи Кӯроғлу дар Туркия мезистааст ва шеърӯ таронаҳо эҷод кардааст, ки байни мардуми маҳаллӣ паҳн шудаанд. Муҳаққикон тахмин ҳам кардаанд, ки шояд баъзе лаҳзаҳо аз ҳаёту ашъори ин шоир ба мазмуни қиссаҳои Кӯроғлу ворид шуда бошад [45, с. 30].

Чудит Вилкс мундариҷаи ғоявӣ, махсусан сужети эпосҳои Гӯрӯғлии мардумони Осиёи Марказӣ ва Қафқозро таҳлил намуда, анвои ин эпосро дар маҷмӯъ ба се нусха тақсим мекунад. Ба қавли ӯ, Кёр-оғлу, ба маънои писари кӯр, шахси воқеӣ буда, дар асл сардори гурӯҳи роҳзанҳо будааст. Вилкс аз манбаъҳои таърихӣ ва ҳуҷҷатҳои воқеӣ мисолҳо оварда, собит менамояд, ки Кёр-оғлу дар асри XVI, дар қаламрави Туркия – қисмати шарқии Анатолия ва Озарбойҷон зиндагӣ карда, бо гурӯҳи худ ба роҳзанӣ машғул будааст. Азбаски ӯ манфиати мардуми камбағалро низ ҳимоя карда, бар зидди ҳокимони золим мубориза мебардаст, мардум ӯро ситоиш намуда, дар васфи ӯ қиссаву таронаҳо эҷод кардаанд. Аз ин сабаб дар нусхаи озари эпоси мазкур Кёр-оғлу ҳамчун шахси ҳам роҳзану шӯрапушт ва ҳам ҳимоятгари мардуми мазлум тасвир гаштааст. Ба ақидаи Вилкс, ин эпос баъдан аз озариҳо ба туркманҳои кӯчӣ интиқол гашт ва

хусусиятҳои қабилавии туркманҳоро дар мундариҷаи худ ҷой дод. Ҳамин тавр дар байни туркманҳо Кёр-оғлу ба Гӯроғлӣ, яъне писари гӯр, табдил ёфт ва симои ӯ аз сарвари роҳзанҳо ба ҳокими қавми туркман мубаддал шуд. Аммо ҳамчун роҳзан низ фаъолият мекард ва гуфтан мумкин аст, ки ин чараёни гузариши тасвири образи ӯ аз симои роҳзан ба ҳоким хусусияти дуалии Гӯроғлии туркманӣ мебошад [50, с. 307-311].

Нусхаи Гӯрӯғлии тоҷикӣ на танҳо аз нусхаи кафқозӣ, балки аз нусхаҳои ўзбекию туркманӣ низ тафовути калон дорад. Дар дostonҳои тоҷикӣ Гӯрғулӣ ҳамчун шоҳи одилу ғамхори мардуми худ аст, на роҳзану сардори як қавм. Яъне ин ҷо ӯ ба симои шоҳ Кайковус аз «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ монанд мегардад, ки назар ба разм бештар ба базм алоқа дорад [50, с. 313].

Агарчӣ нусхаи тоҷикӣ бо ҳамосаи ўзбекии «Гӯрӯғлӣ» ва туркмани «Гор-оғлӣ» монандиҳо ва умумиятҳо дорад, вале байни онҳо тафовути ҷиддие низ ба назар мерасад. Нишонаи аввалиндарачаи фарқунандаи онҳо ин аст, ки дostonҳои тоҷикии «Гӯрғулӣ» дар шакли назм эҷод шуда, саросар бо думбура суруда мешаванд. Дар ҳоле ки эпоси ўзбекӣ дар шакли қиссаи насрӣ буда, дар дохилаш пораҳои манзум дорад ва танҳо онҳо бо домбра иҷро мешаванд. [17, 24].

Аммо як қатор персонажҳо, хатти сужет, мавзӯъ ва мотивҳои ҳастанд, ки дар дostonҳои халқҳои

туркману ўзбек ва тоҷик мушобеҳи ҳамдигар мебошанд.

Роҷеъ ба генезиси эпоси «Гӯрғулӣ» олимони шӯравӣ чунин андеша доштанд, ки ин ҳамоса аслан дар байни туркҳову озарҳо пайдо шуда, сипас дар асрҳои 17-18 ба туркманҳо, баъдан ба ўзбекҳо ва ниҳоят ба тоҷикон расидааст. Ин андешаро И.С. Брагинский, В. Болдирев, В.М. Жирмунский, Р.Амонов ва чанде дигар дар мақолаҳои худ ҷонибдорӣ кардаанд. Барои исботи ин ақида онҳо далелҳои худро доштанд.

В.М. Жирмунский ва Ҳ. Зарифов, соли 1947 дар асоси тадқиқоти эпоси «Гӯрғулӣ»-и ўзбекон ва роҷеъ ба эпоси халқҳои дигари Осиёи Миёна низ маълумот додаанд. Муаллифон дар бораи дар гӯр таваллуд шудани Гӯрғулӣ сухан ронда, таъкид кардаанд, ки афсонаи писари гӯр дар Туркменистон пайдо шуда, сипас дар Осиёи Марказӣ паҳн шудааст [17, с. 190].

Аммо на ҳамаи фолклоршиносони тоҷик ба ин ақида сад дар сад розӣ мебошанд. Як гурӯҳ муҳаққиқони «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ, аз қабили Ф. Муродов, С. Фатхуллоев, А.Сӯфизода, Ҷ. Асрориён, С. Аминова ва чанде дигар бар он ақидаанд, ки нусхаи тоҷикӣ мустақилона ба вуҷуд омадааст ва сипас ба фолклори халқҳои ҳамсоя туркманҳову ўзбекҳо гузаштааст. Он аз нусхаи қафқозӣ ба кулӣ фарқ дорад. Дар ин масъала ин пажӯҳишгарон якҷанд мақола навишта, далелҳо ёфта нишон додаанд, ки «Гӯрғулӣ»-и тоҷикон қадимтар аз нусхаи қафқозӣ аст.

Фолклоршинос С.Аминова дар мақолаи худ «Бозёфт» якчанд далел пеш меорад, ки қадимтари он ба асрҳои 13-14 тааллуқ дорад. Ӯ ба як рисолаи шоири форс-тоҷик Убайди Зоконӣ (1270-1370) ишора мекунад, ки дар чанд ҳикояти худ номи Авазро чун паҳлавони зираку ҳозирҷавоб тасвир намудааст [1, с. 126].

Далели дигаре, ки Аминова овардааст, таърихи бисёр қадима доштани баъзе сужетҳои «Гӯрғули»-и тоҷикиро тасдиқ мекунад ва он асари Абдуллоҳи Ҳотифӣ «Ҳафт пайкар» мебошад, ки дар асри XV иншо шудааст. Ҳотифӣ дар дохили асар достоне бо номи «Ғайбзод» дорад, ки дар он сужети дар гӯр зода шудани паҳлавон Ғайбзод ва баъзе мотивҳои марбути он ба мазмуни достони дар гӯр таваллуд ёфтани Гӯрғули шабоҳат дорад. [1, с. 132].

Файзали Муродов дар мақолаи «Решаҳои таърихии эпоси халқии «Гӯрғули»: «Ғайбзод», Пури гӯр, Гӯрзод» маънои номи Гӯрғулиро шарҳ дода, онро таркибе аз калимаҳои «гӯр» ва «ғул» (махлуқи бадҳайбати мифологияи ба дев монанд) ва пасванди нисбатдиҳандаи «-ӣ» медонад. Яъне дар байни мардум шахсони бузургҷусса ва паҳлавонро маҷозан «ғул» меноманд. Ӯ илова ба далелҳои бозёфтаи Аминова С. аз достони «Ғайбзод»-и Ҳотифӣ 6 мотиви шабеҳи достонҳои «Гӯрғули»-ро пайдо карда, дар ин мақола зикр намудааст. Ба андешаи ин муҳаққиқ, образи «Пури гӯр» дар як афсонаи мардуми Бухоро ва «Гӯрзо» дар Хуросон номи қадимаи «Гӯрғули»-и тоҷикӣ мебошанд, баъдтар дар давоми асрҳо дар радифи

«Гӯрғӯлӣ»-и ўзбекӣ ва «Гороғлӣ»-и туркманӣ номи «Гӯрғӯлӣ»-ро гирифтааст [24, 70-73].

Фолклоршиноси тоҷик С. Фатҳуллоев дар асоси омӯзиши варианти гӯяндаи даштиҷумӣ Одина Шакар изҳор кардааст, ки «Гӯрғӯлӣ» ҳамосаи тоҷикӣ буда, ба «Гӯрғӯлӣ»-и ўзбекӣ робита надорад. Ин муҳаққиқ андешаҳои худро дар мақолааш таҳти унвони «Гӯрғӯлӣ тоҷик буд, на ўзбек!» ба ҷоп расонида ба мисолу далелҳои мушаххас нишон медиҳад, ки қаҳрамони асосии ҳамоса тоҷик буд, на ўзбек. Образи Хоҷа Аҳрори Валӣ, ки шахсияти таърихӣ буд, аз тарафи гӯяндаҳои тоҷик ҳамчун қаҳрамони эпикӣ сутуда мешавад. С. Фатҳуллоев дар мақолаи дигараш тоҷик будани Авазро низ таъкид намуда, гуфтааст, ки Аваз писари Карими қассоб мебошад ва Гӯрғӯлӣ ба писархондӣ худ қабул карда буд. Аз ин рӯ, маъноӣ номи ӯ «Аваз» яъне, «иваз» мебошад, яъне ба ивази фарзанд. Азбаскаи маъноӣ калимаи «Аваз» (Иваз) ба халқҳои туркнажод мафҳум набудааст, бинобар ин онҳо номи мазкурро дар шаклҳои «Овиз», «Айваз» ва ғайра мавриди истифода қарор додаанд [40].

Тавре ки дида мешавад, фолклоршиносони тоҷик кӯшиш ба он доранд, ки унсурҳои миллии ин эпосро пайдо карда, моли тоҷикон будани ҳамосаи «Гӯрғӯлӣ»-ро собит кунанд.

Аммо бо эҳсоси ватандӯстӣ намешавад, ки як асарӣ минтақавиро сирф моли тоҷикон хонд. Дар ҳоле ки дар ҳамаи нусхаву вариантҳо омехтагӣҳо ба таври барҷаста ба назар мерасанд, мо дар асоси баъзе

намунаҳо поёнтар инро мушоҳида мекунем, ки як сил-силсила образи мотиву сужетҳо аз тоҷикӣ ба нусхаи ўзбекӣ гузаштаанд ва ҳамин ҳодиса баръакс рӯй дода, аз фолклори қавмҳои туркзабон ба эпоси тоҷикӣ гузаштааст. Тоҷикон аз қадимулайём бо ақвому халқҳои туркзабон дар ҳамсоғӣ зиста, табодули унсурҳои фарҳангӣ намудаанд.

Вале дар мундариҷаи дostonҳо далелҳои ҳастанд, ки раднопазир мебошанд. Масалан, аз қадим дар байни тоҷикон афсонаҳо ва сужету мотивҳо дар бораи паҳлавоне, ки дар гӯр таваллуд ёфтааст (Ғайбод, Гӯрзод), образи парихо, девҳо ва ғайра маъмул будаанд. Поёнтар дар бораи заминаҳои асотирии образи қаҳрамонӣ, ки дар гӯр таваллуд шудааст, муфассал ҳарф хоҳем зад.

Як далели ҷолибе, ки баъзе муҳаққиқон ишора кардаанд, тавачҷуҳи моро низ ба худ ҷалб мекунад. Дар рӯзномаи «Туркестанские ведомости» (с. 1908, №90) таҳти имзои А.П. мақолае бо унвони «Қайдҳои таърихӣ» оид ба харобшагии қалъаи Ғайбод, воқеъ дар бекигарии Ҳисори аморати Бухоро ҷоп шуда буд. Дар он муаллиф гуфтааст, ки дар яке аз хиштҳои қалъаи вайроншуда матнеро пайдо кардаанд. Дар он навишта шудааст, ки ин қалъа соли 1716 аз тарафи Гул Муҳаммад, бо лақаби Гӯрғули бунёд гаштааст. Ў қариб 30 сол ҳокими Ғайбод буда, лақаби Гӯрғулиро ба ӯ барои ҷасурона ҷанг карданиш бо паланге додаанд [10, с. 10-11].

Агар ин лақаб марбут ба номи қаҳрамони Гӯрғулии эпоси маъруф бошад, пас барои паҳн шудану ба анъана ворид гаштани он дастикам 40-50 сол дар ҳамон давра ва ҳамон шароит лозим буд. Ба ин тахмин ханӯз дар солҳои 1670-80 (а.17) афсонаю қиссаҳои паҳлавонии Гӯрғули дар байни мардуми кӯҳистони тоҷик роиҷ будаанд.

Аз таҳқиқоти кёроғлушиносон маълум аст, ки қиссаҳои Кёроғлу дар асрҳои 16-17 дар Анатолия ва минтақаи Озарбойҷон эҷод шудаанд. Дар муддати кӯтоҳ аз Туркияву Озарбойҷон ба як деҳаи дурдасти кӯҳистони Тоҷикистон омадани қиссаи як шӯришгари туркман ё озар ва ба ғорат кардани корвонҳо машғул будани ӯ ва аз ҳама муҳимаш, ба анъанаи васеи мардум даромадани он дар як замони кӯтоҳ аз имкон дур аст. Баъзе аз сужету мотивҳои қиссаҳои Кёроғлу дертар ба эпоси тоҷик ворид шудаанд. Тақрибан баъд аз нимаҳои асри 18 ва он ҳам аз тариқи қабилаҳои турктабори кӯҷӣ дар водии Вахшу Хатлон (ҷануби Тоҷикистони имрӯза).

Дар водии Зарафшон афсонаи «Гӯрзод» маъмул аст, ки паҳлавоне дар гӯр таваллуд шуда, аспи модиене ӯро шир меод. Галабон аз ин огоҳ шуда ӯро ба хона меорад ва тарбия мекунад. Гӯрзод паҳлавони қавӣ шуда, шартҳои подшоҳро иҷро мекунад, девҳоро мекушад, шерҳоро мағлуб мекунад ва соҳиби тахту тоҷ гашта, шохдухтарро ба занӣ мегирад. [26, с. 33-41].

Гӯяндагони тоҷик номи эпос ва қаҳрамони онро «Гӯрғули» меноманд. То имрӯз аз 20 нафар гӯяндаи

хамосаи «Гӯрғулӣ» беш 140 дoston дар Ганчинаи фолклори тоҷик махфуз аст. Аз ҷумлаи сарояндаҳои дostonи «Гӯрғулӣ» ва мухлисонаш ҳеҷ яке ақаллан як бор шакли ўзбекии он «Гӯрӯғлӣ»-ро ба забон наовардаанд. Яъне ҳама хурду калон, мухлисон «Гӯрғулӣ» мегӯянд, на «Гӯрӯғлӣ» [24, с. 76].

Маълум мешавад, ки «Кёроғлу» моли турку озар аст ва «Гӯрғулӣ» моли тоҷикон. Дар асрҳои 18-19 намояндаҳои ақвоми турктабори болооби дарёи Ому (туркман, қарлуғ, лаққай) намунаҳои туркманиро иҷро мекарданд ва дар ниҳояти қор он ба нусхаи тоҷикӣ таъсир кардааст.

Соли 1955 фолклоршиносони тоҷик аз ғӯяндаи туркман Худойназар Ҷумъа-оғлӣ, сокини ноҳияи Ҷилиқӯли Тоҷикистон чанд дostonи «Гёроғлӣ»-ро навишта гирифтаанд. Дар ин дostonҳо мотивҳои эпоси туркманӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Масалан, дар онҳо қавмҳои туркман дар соҳилҳои баҳри Арал ба парвариши гову шутур ва галабонӣ машғуланд, падари Гёроғлӣ Ады-бек ва модараш Гюл-эндам (Гуландом) мебошанд. Писар дар гӯр таваллуд намешавад, балки баъди ғавти Гюл-эндам табибе шиками ўро ҷарроҳӣ карда, тифлро берун меорад. Ба ў ду то ном мегузоранд: Равшан ва Гёроғлӣ [18, с. 14].

Ин далели он аст, ки туркманҳо дар асрҳои пешин мардуми кӯчӣ буданд ва ҳар қучо мекӯчиданд, фолклорашонро чун таҷассумгари ҳувияти этникӣ бо худ мебарданд ва ба наслҳои баъдии худ интиқол медидаанд.

Дар достони «Бозаргон»-и ҳамин гӯянда ба ҷои Таймазбек – шарикӣ Гёроғлӣ, ки дар ҳамаи вариантҳои туркманӣ хос аст, образи Рустам пайдо мешавад ва Ойсултонро ба занӣ мегирад. [18, с. 25]. Ин нишонаи омезиши мотивҳо ва ҷеҳраҳои умумӣ бо ҳамоҳади қавмҳои кӯчӣ мебошад. Ба дунё омадани Гёроғлӣ тавассути ҷарроҳӣ аз шиками модараш гирифтани ӯ низ ба зода шудани Рустам монанд аст, ки тавассути ҷарроҳӣ аз батни модараш Рӯдоба гирифта мешавад.

Азбаски қавмҳои туркҷабон дар ҳамсоғӣ бо тоҷикон сукунат доштанд, равобити фарҳангӣ низ дар шаклҳои гуногун сурат мегирифт. Масалан, онҳо аз тоҷикон ҷашни Наврӯзу иду ойинҳои исломӣ ва дигар анъанаҳои қабул карданд. Тоҷикон низ аз достонҳои Гёроғлӣ онҳо чанд сюжету мотив ва образҳои гирифтанд. Гӯяндагон тоҷик диданд, ки Кёрӯғлу дар достонҳои туркманҳо ва озариҳо роҳзану ғоратгар ва дузду одамқуш аст ва хилофи қаҳрамонҳои ормонӣ тоҷикон аст, дар достонҳои тоҷикӣ Авазро ҳамчун қаҳрамон интихоб карданд. Дар ҳоле ки вазифаи Авазро, ки дар қиссаҳои туркию туркманӣ – Айваз соқӣ буд, ба образи нави Соқӣ (дар афғонӣ – Соқӣ-мулло) доданд. Соқӣ эпоси тоҷикӣ ҳам таронсаро, ҳам муриб ва ҳам қиссагӯю наққол мебошад.

Нусхаи афғонӣ эпоси «Гӯроғлӣ» низ мисли тоҷикӣ дар шакли назм буда, бо думбура иҷро мешавад. Ибтидои ҳамоҳади ва шахсоҳади ва манзараву ҳодисаҳо ба нусхаи тоҷикӣ хеле шабеҳанд. Аммо дар

достони «Таваллуди Гӯрғулӣ» мотиви чи тавр ба сухан даромадани тифли аз гӯр баромада, тасвир гаштааст, ки дар эпоси тоҷикӣ дида намешавад. Инчунин табиист, ки баъзе номи маҳалҳои Афғонистон ва калимоти роиҷи забони дари форсӣ бештар ба назар мерасанд.

Дар дostonҳои афғонӣ унсурҳои қиссаҳои туркӣ бештар ба назар мерасанд. Масалан, номи аспӣ Кёроғлу дар нусхаи қафқозӣ Қирот аст, дар туркманию ўзбекӣ ҳам Ғирот ва Қирот аст, дар афғонӣ он Қурот мебошад ва дар нусхаи тоҷикӣ номи аспӣ Гӯрғулӣ Зайналқир аст. Гӯяндаи дostonҳоро афғонҳо мисли туркманҳо ва ўзбекҳо *бахшӣ* мегӯянд, аммо гӯяндагони тоҷикро *гӯрғулиҳон* ё *гӯянда* меноманд.

Хулоса, нусхаи қафқозии ин эпос аз Қафқоз бо шимоли Эрон ба Осиёи Марказӣ, аввал ба фарҳанги туркманҳо, баъд ба ўзбекҳо ворид гаштааст. Дар байни халқҳои ўзбеку туркман нусхаи қафқозӣ бо унсурҳои эпикӣ ин халқҳо омехта гашта, сипас ба фолклори тоҷикҳои Афғонистону Тоҷикистони имрӯза таъсир гузоштааст. Ин ҳамоса, асосан, дар байни қабилаҳои турку туркман ва ўзбеки Осиёи Марказӣ дар гардиш буд. Ниҳоят он ба дасти гӯяндаҳои халқии тоҷик низ расид. Аммо онро тоҷикон ба пуррагӣ қабул накарданд, танҳо баъзе мотиву сюжетҳои умумӣ ва номҳоро гирифтанд. Ба дostonҳои он тасвиру манзараҳои тоҷикӣ, тобишҳои нави миллӣ додаанд. Ин чараёни эҷод ва такмили суфтакунӣ чандин солҳо давом ёфтааст. Чун як нусхаи комили тоҷикӣ бо

назардошти завку маърифати мардуми маҳаллӣ дар пайравии ҳамосаҳои машҳури китобии эронӣ («Шоҳнома», «Вис ва Ромин», «Абӯмуслимнома», «Самаки айёр») сохта шуд, он ба қавму халқҳои ҳамсоия тоҷикон низ мақбул афтод. Ёзбекҳову туркманҳо, ки дар асарҳои фолклорию адабиёти халқиашон таъсири фарҳанги эронӣ зиёд аст, аз «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ низ баъдан баъзе унсурҳоро вом гирифтанд. Дар тӯли 2-3 қарн туркманҳову ўзбекҳо дар вариантҳои худ баъзе унсурҳои миллӣ ва таърихӣ худро ҷой кунонданд. Масалан, номҳои ҷуғрофӣ, баъзе персонажҳо, расму одатҳои қавмию халқӣ ва ғайра. Ҳамин тавр, синтези байни эпосҳои халқҳои Осиё Марказӣ дар садсолаҳои охир шакл гирифтааст.

Дар байни ғӯяндаҳои тоҷик мотиву унсурҳои қафқозии эпос торафт кам мегардид ва ба ҷойи онҳо сахнаҳои набарду муносибатҳои иҷтимоӣ ва осори фарҳангии эронӣ ба ҷилва мебаромаданд. Ҳамосаи Гӯрғулӣ дар минтақаҳои Кӯлобу Вахшу Рашт, қисман водии Ҳисору Зарафшон (маъмулан, дар шаклҳои назмӣ ва насрӣ), дар ҷануб дар байни тоҷикони Афғонистон густариш ёфт.

Эпоси мазкур, як асари ормони халқӣ аст ва аудиторию он ҳам мардуми кӯҳистону водӣ, мардуми кишоварзу ҷорподор мебошанд. Он дар байни халқи бесаводи кӯҳистон паҳн шуда, завқи эстетикӣ мардумро шодоб мекард. Ҳеч гоҳ он бо асарҳои ҳамосавии адабиёти китобӣ («Шоҳнома» ва китобу достонҳои дигар) рақобат намекард, зеро маҳалли

густариш ва доираи аудиторияи ин ҳар ду аз ҳам фарк доштанд. Мардуми авом имкони шунидани мазмуни асарҳои китобиро кам доштанд. Давраҳои қиссаҳои, шохномаҳои, наққоли ва ғайра дар шаҳрҳои тоҷикон, дар бозору чойхона, лаби ҳавз ва ғайра барпо мешуданд.

Ҳамин тариқ, нусхаи тоҷикии «Гӯрғули» бар пояи суннати ҳамосасароии тоҷикон ба вуҷуд омадааст, ки решаҳои беш аз ҳазорсола дорад. Он ҳеҷ гоҳ тарҷумаи нусхаи ўзбекӣ ё туркманӣ набуд ва намебошад. Танҳо баъзе сужету мотив ва образҳо аз як нусха ба нусхаи дигар гузаштаанд, ки ин падидаи фарҳангӣ дар натиҷаи дар ҳамсоиягӣ зистани тоҷикон бо қавму қабилаҳои туркҷабр ба вуҷуд омадааст. Дар поён чадвали баъзе образҳо ва мансубияти онҳо дар нусхаҳои халқҳои гуногун ба тариқи муқоиса оварда мешавад.

Варианти тоҷикӣ	Афғонӣ	Ўзбекӣ	Туркманӣ	Озарӣ ва туркӣ	Табрезӣ (сабти Ходзко)
Гӯрғули (Гӯрӯғли) – падараш номаълум	Гурағли – падараш номаълум	Гӯрӯғли, Гӯрӯғли - бек – писари Равшан	Короғли, Гороғли – писари Адыбек	Кӯрӯғли – писари Ровшен	Кӯроғли – писари Ровшен
Мансубияти Гӯрғули тоҷик	туркман	туркман	туркмани сунний	озарии ший, туркман, турк	Туркман, аз қабилаи Тэка
Қаҳрамони маркази – Аваз	Аваз	Гуруғли, Аваз	Короғли, Гороғли	Кӯрӯғли	Кӯроғли, Kōroǧlu

Аваз – писари Карим-қассоб	Ҳаваз, Аваз, Авазхон	Аваз	Овез – писари Булдуз қассоб аз Веенгам	Айваз	Айваз, писари Мир Иброҳими қассоб
Писарони Аваз – Нуралӣ ва Шералӣ	Нуралӣ	Нуралӣ, Миралӣ, Равшан	Нуралӣ	Айваз зану фарзанд надорад	Айваз зану фарзанд надорад
Занҳои Гӯрғули – Ширмоҳ, Агаюнус	Хол-парӣ	Юнус-пәрӣ	Харман - Дяли	Нигар, Юнус-парӣ	Нигар
Аспи Гӯрғули – Зайналқир, Булқир	Қир, Курот	Фирот, Фир	Гырат	Қирот, Кырат	Қират
Шаҳри Гӯрғули – Чамбули мастон	Чамбул	Чамбил	Чандыбил	Чанли-бил, Ченлы-бил	Чамли-билл
Иҷроқунандаи эпос – гӯянда, гӯрғулихон	Бахшӣ, гӯрағли-хон	Бахшӣ, шаир	Бахшӣ	Ашук, ашиқ	Ашуг
Қисме аз ҳамоса – достон, банд	фасл, шох достон, таксим	дастан	шаха (шоха)	қавл дестан	мечлис

Хусусиятҳои Гӯрғули тоҷикӣ

Зулму тааддӣ беҳову хонҳо, рӯзгори ноором ва чанғҳои шадида ғосибона барои мардуми маҳаллӣ таъсири сангине доштанд. Мардуми авом дар воқеият чун бо синфи ҳукмрон ва ноадолатиҳои иҷтимоӣ рӯи рост даст ба гиребон шуда наметавонист,

муборизаи худро тавассути матнҳои бадеӣ – қиссаву афсонаҳо ва дostonҳо анҷом меод. Яъне он орзуву мақсаде, ки мардум дар зиндагии воқеӣ ба даст оварда наметавонист, дар қиссаву афсонаҳо ба даст меовард. Дар матнҳои бадеии ормонӣ ҳақиқату инсоф, адлу дод ва баробарию инсондӯстиро таҷассуму тараннум мекард. Ба суҳанони дигар, мардум дар ҳаёли худ «ҳаёти ширини дигар»-ро тасаввур мекард ва дар ин гуна дунёи адолатпарвари ормонӣ зиндагӣ карданро орзу менамуд. Дар натиҷа чунин қиссаву афсонаҳо мардумро рӯҳбаланд сохта, ба онҳо муҳаббату дилгармӣ ба зиндагӣ ва инсонпарварӣ ато мекард.

Мундариҷаи дostonҳои тоҷикии «Гӯрғулӣ» низ ҳамин гуна мазмунҳои иҷтимоӣ доранд. Дар дostonҳои «Гӯрғулӣ» шоҳону бекҳои золиму манфур – Райҳон-Араб, Оксақол-подшоҳ, Хунҳор-подшоҳ ва ғайра ба Чамбули афсонавӣ-утопӣ ҳамлаҳо мекунанд. Маҳз дар образу фаъолияти онҳо хотираҳои таърихии мардум дар бораи истилогарони арабу муғул ва турку теуриён инъикос ёфтаанд.

Эпоси «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ ҳоси тоҷикон аст ва ҳарчанд аз ҷиҳати иҷро ба «Гёроғлӣ»-и туркманӣ шабоҳат дорад ва баъзе унсурҳои туркиро фаро мегирад, аммо тоҷикон як қизи нав сохтанд. Ҷи тавре ки дар боло таъкид шуд, оғози эҷоди дostonҳои Авазу Гӯрғулӣ, ки ҳоло мо намунаҳояшро дорем, ҳарчанд баъд аз асрҳои 17-18 такомул пазируфтаанд, аммо онҳо заминаҳои чандинасра доранд.

Гўяндагон

Гўяндагон ё ичрокунандагони дostonҳои «Гўрғули»-ро худи мардум *гўрғулихон*, *гўрғулигўй* ва баъзан *гўянда* мегўянд. Дар доираи илмӣ ва матбуоту расонаҳои ахборӣ истилоҳи *гўрғулисаро* низ роиҷ аст. Гўяндаҳо, одатан, дар маъракаиҳои мардум хунарнамоӣ карда, дар маркази тавачҷуҳи даҳҳо ва баъзан беш аз 100-150 нафар шунаванда қарор доштанд. Онҳо бо мардум муомила ва робитаи наздик дошта, бо онҳо дар як маҳалла зиндагиву кор мекарданд, дар ғаму шодии якдигар шарик буданд, аз ин хотир гўяндагон талабот ва завқи бадеии мардумро хуб эҳсос менамуданд. Бо тасвирҳои пуробу ранг завқи бадеии шунавандагонро қонё месохтанд.

Гўрғулихонӣ, одатан, хунари меросӣ буда, бо ду роҳ аз насл ба насл мегузашт. Роҳи аввал интиқоли меросӣ буда, маҳорату нозуқиҳои ичро аз падар ба писар, ё аз амак ба бародарзода ва ё хоҳарзода омӯзонида мешуд. Гурӯҳи дигаре аз гўяндаҳо дар ҷавонӣ назди устодашон чанд сол (вобаста ба заҳматашон) шогирд истода, ин хунари бисёр мушкилро меомӯхтанд ва дар зиндагӣ касби маош мекарданд.

Тавре ки Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳонакии аҳолии Кўлоб» тасвир намудааст, ҷавони соҳибистеъдоде, ки орзуи гўрғулихон шуданро дошт, бояд нахуст аз зинаи сарояндагӣ мегузашт. Гўрғулихонӣ зинаи дуҷоми фаъолияти гўяндаҳои халқӣ

мебошад. Дар зинаи аввал гӯянда дар маъракаҳо бо дудтор ба хондани рубоӣ, байт, ғазал, наът, марсия ва ғайраҳо шурӯъ мекард. Вақте ки гӯянда дар ин чода ба мартабаи баланд расид, мардум ба ҳунараш баҳои сазовор дод, сипас ӯ ба хондани ҳамосаи «Гӯрғулӣ» даст мезад. Ҳеч кадоме аз иҷрокунандагони ин эпос то имрӯз зинаи аввалро нагузашта, ба гӯрғулихонӣ сар накардааст. Унвони гӯрғулихониро касе сазовор мешавад, ки истеъдоди табиӣ, овози форам, хотираи мустаҳкам, қобилияти шоирӣ дошта, муסיқинавози моҳир бошад. Касе агар аз ӯҳдаи ин ҳунар набарояд, худаш бо баҳонае аз гӯрғулихонӣ даст мекашид [муфассалтар ниг.: 2, с. 77-79].

Гӯрғулихонҳои боистеъдод дostonҳои зиёдро аз ёд карда, дар байни халқ соатҳои дароз гӯрғулихонӣ мекарданд. Онҳо дар маъракаҳо як дostonро ду бор такрор намехонданд.

Аз нақлу ёддоштҳои гӯяндаҳои ин ҳамоса чунин бармеояд, ки дostonи «Гӯрғулӣ» дар асрҳои пешина аз 90 банд ё дoston иборат будааст. Дар асоси маводи дар Ганҷинаи фолклори тоҷик маҳфуз буда, маълум шуд, ки гӯрғулихонҳои тоҷик то 45 дostonро аз ёд медонистаанд ва дар байни мардум месурудаанд. Қисми дигари дostonҳо аз байн рафтаанд. Чунончи, Кабуди Ҳақназар 36 дoston, Замиров Талбӣ – 42 дoston медонистанд [2, с. 79].

Гӯрғулихонҳои машҳури тоҷик дар асри 20 инҳо буданд: Ҳикмат Ризо, Кабуди Ҳақназар, Ҳақназари Хол, Талби Замир, Одина Шакар, Карими Раҳим,

Бобои Авранг, Ҷалили Қурбон, Махсуми Кӯлобӣ, Мирзошоҳи Санг, Муродали Шариф, Бобоюнус Худойдодзода, Давлатшоҳи Ғафур, Раҳмоналии Шох, Сайдалии Алӣ, Кӯри Мурод, Сайфиддини Ятим, Пирназари Ҳақназар, Каримпахлавон, Шукурмаст, Салими Кӯлила, Наврӯзи Ҷонмаҳмад, Сӯфи Маҳмурод, Файзуллои Сӯфӣ, Хуча Маҳмурод, Абдуалими Сайиди Роҳат, Мулло Азим, Азими Хол, Санги Мурод, Хол Мусофир, Ҳалими Назар, Ҳадиси Абдурашид, Шарифи Шох, Шералии Муллоқонӣ ва ғ.

Соли 1969 дар шаҳри Душанбе Озмуни гӯргулихонҳои ҷумҳурӣ барпо гашт, ки дар он 54 нафар гӯянда аз навоҳии гуногун иштирок доштанд. Дар ин озмун гӯргулисарои забардаст Ҳикмат Ризо ғолиб омада буд.

Дар байни гӯяндаҳо гӯргулихонҳои зан ҳам будаанд. Фолклоршинос Ҳ. Раҳматов дар бораи як хонуми гӯргулисаро Ҷоноро Каримова аз ноҳияи Кӯлоб маълумоти ачибе овардааст, ки аудиторияи Каримоваро аслан занҳову духтарон ва писарбачагон ташкил мекардаанд. [37]. Гӯяндаи дигар, зани 83-солаи аслан балҷувонӣ Назокат Юсуфова буда, дар ноҳияи Ҳисор мезист. Ӯ асарҳои зиёди фолклориро медонист ва якчанд достони «Гӯргулӣ»-ро бо думбура мехонд. Мардуми атроф ба ӯ «Кампири Ӯҳумба» лақаб дода буданд, зеро тарзи хониши ӯ бо садои «у-ҳ-ҳ-м-м» ҳамовоз мешудааст [21].

Гӯргулихонҳои тоҷик ба мисли бахшиҳои туркман ва манасчиҳои қирғиз шахсони дорои

қобилиятҳои фавқуттабӣ, ё фолбини шаман, чодугару табиб набуданд. Онҳо шахсони одӣ буданд ва ҳастанд. Онҳо дар ҳаёти рӯзмарра машғули касбу корҳои гуногун буданд. Масалан, Ғуломи Исо муаллими фанни забон ва адабиёти тоҷик буд, Бобоюнус Худойдодзода дар аввал ҷӯпонӣ мекард ва баъдтар дар заводи пахтадозакунӣ кор кардааст, Саидали-соқӣ ҳам ҷӯпонӣ мекардааст, Талбӣ Замир дар колхоз пахтакор буд ва ғайра.

Иҷрои дostonҳо ва контексти иҷтимоии он

Эпоси «Гӯрғули»-и тоҷикӣ дар шакли назм эҷод шудааст ва он бо ҳамовозии сози мусиқии халқӣ – думбура (дуроча) иҷро мешавад. Мардуми тоҷик ба тӯю маърақаҳо ва нишастҳои гуногун гӯрғулихонҳоро даъват мекарданд. То солҳои 1970-1980 дostonҳои «Гӯрғули» дар байни мардум маҳбубияти зиёд дошта, дар минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон тақрибан маърақае ва ё маҳфили дӯстонае бе иштироки гӯрғулисаро намегузашт. Дар шабҳои дарози зимистон, ки дар минтақаҳои кӯҳистон ҳама ҷо пурбарф буду, ягон коре ҳам анҷом дода намешуд, мардҳои деҳа бо навбат гӯрғулихонҳоро ба хонаи худ даъват мекарданд. Соҳибхона барои гӯрғулихон ва дӯстони даъватиҳои худ тақрибан 10-15 нафар хӯрок тайёр мекард. Даъватшудагон инчунин аз хонаҳояшон баъзе анвои хӯрдани оварда, рӯи дастархон мегузошанд. Пас аз тановул ҳозирин аз гӯянда хоҳиш мекарданд, ки

думбураро гираду ба иҷрои дostonҳо сар кунад. Гӯянда аввал якчанд рубоӣ ва ё байтҳои берун аз мавзӯи дostonҳоро месароид, ки онро «терма» меномиданд.

Терма дар оғози ҳар дoston ҳамчун даромаде мебошад, ки барои ҷалби тавачҷуҳи шунавандагон иҷро мешавад. Он аксаран ба мавзӯҳои ҳаётӣ, гузарон будани умр, таблиғи корҳои нек ва сарзаниши рафтори бад, тасвир ва тавсифи фасли баҳору манзараҳои кишвар ва амсоли инҳо бахшида шудаанд. Ҳаҷми терма вобаста ба маҳорату истеъдоди дostonсаро аз 20-25 мисраъ ва бештар аз он иборат мебошад. Термаро тоҷикони Афғонистон «фард» меноманд, ки вазифаи муқаддимаро иҷро мекунад ва дар он дар бораи аслан аз кучо пайдо шудани Гӯрғулисултон, ғанимат будани зиндагонӣ, бевафогии дунё ва шикоят аз фалаки қачрафтор ва монанди инҳо сухан меравад [27, с. 117].

Вақте ки гӯянда ба сурудани рубоиву дубайтиҳо сар мекард, ба ғайр аз шахсони даъватӣ, ҳамсояҳо ва дигар мухлисони «Гӯрғулӣ» якто-якто ҷамъ шудан мегирифтанд. Пас аз он ки шунавандагон ҷамъ мешуданд, гӯянда ба гуфтани дostonҳо шурӯъ мекард. Давомнокии иҷрои дostonҳо аз 3-4 соат то ба 7-8 соат мерасид. Албатта дар байни дostonҳо гӯянда танаффус мекард, ҷой менӯшид.

Як одати маъмулӣ барои ҷалби шунавандагон ин буд, ки гӯянда дар байни дostonҳо, *бандандозӣ* мекард, яъне муваққатан ҳангоми иҷро дostonро дар ҷои ниҳоят шавқовараш якбора қатъ мекард. Бандандозӣ ба ду сабаб сурат мегирифт. Аввалан гӯянда мехост, ки

бо ин роҳ вокуниши шунавандагонро нисбати хунараш бифаҳмад. Агар маҳорати гӯрғулихонии ӯ ба шунавандагон писанд ояд, ба ӯ мурочиат карда мегуфтанд: «садқаи овозат шавем, биё, акнун давомашро ҳам бихон, охир саргузашти Авазро пурра нафаҳмида имшаб хобамон намебарад». Ҳамин хел хоҳишҳо аз ҳар гӯшаи маърака шунида мешуд. Гӯянда аз хоҳиши шунавандагон хурсанд шуда, давоми дostonро месурод. Ин манзараҳоро Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти дахонакии аҳолии Кӯлоб» муфассалтар тасвир намудааст [ниг.: 2, с. 89]

Чи тавре ки фолклоршинос Фатхуллоев С. қайд кардааст, сабаби дувуми бандандозӣ моҳияти иқтисодӣ дошт. Он шеваи фаъолияти гӯрғулихонҳое будааст, ки аз рӯи он касби маош мекардаанд. Гӯрғулихонҳо тавассути бандандозӣ музди заҳматашонро талаб мекардаанд ва аҳли шунавандагон аз ин амали онҳо ҳеҷ малоли хотир намешуданд ва аз фурсати бандандозӣ истифода карда, ҳар кадом ба хонаҳояшон шитофта, анвои ғалла, ё орд меоварданд. Баъзеҳо пул медоданд, гоҳе шахсони доро бузу гӯсфанд ҳам ҳада мекарданд.

«Дар бисёр мавридҳо бидуни бандандозӣ ҳам мардум пешакӣ маслиҳат карда ҳаққи гӯяндагонро чамъоварӣ мекарданд. Ҳар кас вобаста ба тавоноияш аз хонааш миқдоре наск, нахӯд, зағир амсоли инҳо оварда ба халтаҳо мерехтанд ва хангоми гӯрғулихонӣ хамаи инро ба гӯянда медоданд ва маводи чамъовардари ба хар ва аспҳо бор карда то ба хонаи гӯянда бурда мерасонданд. Ин ҳақшиносии мардум

гувоҳ бар он аст, ки гӯрғулихонҳо воқеан мавриди қадрдонии ҳамагон қарор доштаанд. Мардум кадру манзалати фарҳангу ҳунарро медонистанд ва дар рушду нумуи он бетафовут набуданд» [38, с. 62].

Гӯрғулихонҳои тоҷик ҳангоми иҷрои дostonҳо аз якҷанд оҳанг истифода мебуданд. Оҳангҳо гуногун буда, дар ҳар мавзӯӣ оҳанги махсусе вобаста ба мазмуни дoston навохта мешуд. Ҳангоми шодию фараҳ оҳанги муайян, дар ҳолати яъсу ғамгинӣ навои махсус ва дар авҷи ҷангу қорзор оҳанги зарбдори мутантан нақли ҳодисаҳоро муассиртар мегардонанд.

«Махсусан дар вақти сароидани «Гӯрӯғлӣ» бо думбура вазни ин асари халқ баръало ҳис карда мешавад. Кам ва зиёд давом кардани иҷро ба мазмун, тарзи тасвир, ҳодисаҳо ва инчунин талаботи шунавандаҳо вобастагӣ дорад. Гӯяндаҳо ҳангоми сурудани дostonҳо чандин бор оҳангро дигар мекунад, яъне ҳиҷоӣ дostonҳо дар ҳамин ҳолат кам ва ё зиёд мешаванд. Агар гӯяндаҳо дostonҳоро бо 7 ҳиҷоӣ хонда истода бошанд, оҳанг дигар асту бо 8-9 ҳиҷоӣ хонанд, оҳанги он дигар мешавад. Яъне каму зиёд шудани ҳиҷоҳои дoston ба дигар шудани оҳанги дoston бисёр вобастагии қавӣ дорад. Гӯяндаҳо бо дигар шудани оҳанг худро каме сабук ҳис мекунанд, яъне лаҳзае ҳам бошад, нафаси худро рост намуда, барои боз давом додани дoston омодагӣ мегиранд. Онҳо бо як вазни ҳиҷоӣ дуру дароз хонда наметавонанд, чунки калимаҳои ҳамвазну қофияи онҳо ба охир мерасад. Аз

беғоҳ то ними шаб, баъзан то рӯз хондани дostonҳо барои гӯяндаҳо бисёр хастакунанда мебошад.

Бо вазни ҳиҷои 6-7-тоғӣ аслан саволу ҷавоби қаҳрамонҳо, ба қаландар мубаддал гаштани қаҳрамон, афзори арӯсӣ ба бар кардани духтарон хос будааст. Ин қисми дostonҳо бо оҳанги сабук суруда мешавад, ки ҳангоми гӯш кардани он шунавандаҳо бисёр ба вачд меоянд” [25, 126].

Бо думбура сурудани эпоси халқии “Гӯрғулӣ” ду сабк дорад. Сабки якуми иҷро хеле маъмул ва паҳнғашта мебошад. Нишонаи асосии ин сабк бо халқ сурудани матни дoston ва дар давоми иҷро якҷанд як бор ҳй-ҳй-ҳй гуфташ аст. Ин сабк ба тарзи иҷроии бахшиҳои туркман монанд аст ва баъзе фолклоршиносон бар он ақидаанд, ки ин сабк аз туркманҳо ба тоҷикон гузаштааст. Аммо бархеи дигар байтҳои Ҷалолоиддини Балхиро далел меоранд, ки гуфтааст:

Бонги гардишҳои чарх аст, ин ки халқ
Месарояндаш ба танбӯру ба ҳалқ.

Аммо Ҷ. Балхӣ дар ин байт мазмунҳои тасаввуфиро баён кардааст ва он ба сабки дostonҳои «Гӯрғулӣ» алоқае надорад.

Сабки дуюми иҷроии дostonҳои «Гӯрғулӣ» бо овози одӣ ва бидуни “ҳй-ҳй” иҷро мешавад. Бо ин сабк дар водихои Ҳисор, Рашт ва Кӯлоб баъзе гӯяндаҳо иҷро мекардаанд. Яке аз намояндагони ин сабк Теша

Ниёзӣ (1930-2000) мебошад, бо думбура дар маҳфилҳо ва тӯю маъракаҳо бо хоҳиши дӯстону ҳамкорон гӯргулисарой мекард.

Дар баробари вазни ҳичоӣ, ки он ҳам ба мазмуни матнҳо, шаклгирии воқеа ва истеъдоди қофиядонии гӯяндагон марбут аст, вариантҳои дигари эпоси “Гӯргӯлӣ” дар минтақаҳои Зарафшон ва Суғд мавҷуд буданд, ки дар шакли наср гуфта мешуданд. Ин гӯяндагон бидуни думбура дostonҳоро ба мисли қиссаҳо нақл мекарданд, аммо фарқашон аз наққолии муқаррарӣ дар он аст, ки ҳар як ҷумларо бо оҳанги махсусе талаффуз мекунанд. Дар байни ҳар як ҷумлаҳои гӯянда, як фосолаи кӯтоҳи тақрибан 1/3 сониягӣ ба вуҷуд меояд. Дар ибтидои ҳар як ҷумла нидои “вой” мегӯянд, ки бо ин роҳ синтагма – ҷумлаҳоро аз ҳам ҷудо карда, як навъ оҳанг мебахшанд ва ба шакли шеър монанд мекунанд. Инчунин дар охири ҷумлаҳо “э-э-э” гӯён кӯтоҳию дарозии ҳичою фразаҳоро баробар месозанд. Масалан: «...вой Гӯргӯлӣ: отет зиндон-ба гуфтан-е-е-е. Вой, бобочон гуфт, ман аспа зин карда наметонам. Вой Гирёта зин карда додан, вой болои Гирёт-ба савор кардан Нуралӣ полвона. Вой аз назар ғойиб шудане-е-е-е...».

Аммо ин навъи иҷро хеле кам боқӣ мондааст. Мо ҳангоми экспедитсияи фолклорӣ моҳи октябри соли 2007 як нафар гӯяндаеро аз деҳаи Ғусари ноҳияи Панҷакент пайдо кардем, ки чунин усул дostonро нақл менамуд. Ӯ ҳам як мӯйсафеди 65-70-сола буда, дар

ҷавонӣ барои дӯстон дар баъзе нишастҳо дostonҳоро иҷро мекардааст.

“Гӯрғулӣ”-и тоҷикӣ баробари вариантҳои зиёди назмӣ, ки бо думбура гӯрғулихонҳо иҷро мекарданд, вариантҳои кӯтоҳи насрии афсонамонанд низ дорад. Ин гуна афсонаҳо дар байни занҳо, духтарон, наврасон ва умуман мардуме, ки ба шунидани иҷрои гӯрғулихонҳои касбӣ камтар дастрасӣ доштанд, дар гардиш будааст. Намунаи ин гуна афсонаҳо аз тарафи фолклоршиносон чамъоварӣ шуда, дар маҷмӯаҳои афсонаҳои тоҷикӣ ба таъъ расидаанд. Масалан, афсонаҳои «Аваз», «Гӯрзод», «Хирс-пахлавон», «Аваз ва Гӯрғулӣ» ва ғайра.

Эпоси «Гӯрғулӣ» аз силсилаи дostonҳо (бандҳо, шоҳаҳо) иборат буда, даҳҳо қаҳрамон, садҳо персонаж ва миқдори зиёди сужети мотивҳои асотирӣ, афсонавӣ, қаҳрамонӣ ва иқтибосиро дар бар мегирад. Дostonҳои тоҷикӣ дар шакли назм буда, ҳар кадом дoston тақрибан аз 500 то 2000 мисраъ иборатанд. Албатта миқдори мисраъҳои дoston ба мазмун, маҳорати иҷро ва махсусан ба аудитория вобастагӣ дошт. Агар шунавандагон мухлисони дерина ва серталаб бошанд, гӯрғулихон мазмунро мураккабтар, бо чузъиёт ва тасвирҳои муфассал баён мекард. Агар контекст талаб кунад, шунавандагон маҳрам бошанд, гӯяндаҳо ҳатто тасвирҳои маҳрамоноро низ баён менамуданд. Вале баръакс, агар таъъи гӯянда гирифториё дошта бошад ва ё аудитория шахсони мухталиф бошанд, дар мазмуни дoston низ дигаргунӣ ва кӯтоҳшавӣ ба вучуд меояд.

Бояд гуфт, ки гӯяндагони тоҷик мазмуни асосии дostonҳоро хифз карда, қoфияву радифҳои фарoвoнeрo аз ёд мeдoнистанд ва бaдoҳaтaн мисрaъҳoрo эҷoд мекaрдaнд. Бa aндeшaи мухaққики ин эпoс, хoвaршинoси мaъруф И.С. Брaгинский, «ҳaр як гӯяндаи «Гӯрғулӣ» ҳaзoрҳo мисрaъҳoрo мeдoнaд вa дaр мaчмӯъ дostonҳои он бeш аз сaд ҳaзoр мисрaъҳои қoфиядoр мeбoшaнд, ки аз ҷиҳaти ҳaҷм аз дostonҳои «Шoҳнoмa»-и Фирдaвсӣ кaм нeстанд» [10, с. 8].

Тaврe ки мухaққикӣ ин эпoс Ф. Мурoдoв қайд кaрдaст, ҳaҷми дostonҳoе, ки аз тaрaфи гӯяндаҳo гуфта мeшaвaнд, як хeл нeстанд. Aгaр як дostonи O. Шaкaр аз 150 тo 350 сaҳифaрo тaшкил диҳaд, аз дигaрoн кaмтaр aст. Яънe гӯяндаҳo мeтaвoнaнд дostonҳoрo кӯтoҳ вa ё дaрoз бaён кунaнд. Дaрoзу кӯтoҳ бaён кaрдaни дostonҳo якчaнд сaбaб дoшт: a) он бa ҳaсбу ҳoли гӯяндаҳo; б) қoбилияту истeъдoди гӯяндаҳo; в) мaърaкa вa ё кoнтeкти иҷрo; г) шунaвaндaҳo вa синну сoли онҳo: ҷaвoнoн, мӯйсaфeдoн; д) фaслҳои сoл вa ғaйрaҳo вoбaстa бeд.

“Aнa ҳaмин тaвр дaрoзу кӯтoҳ бaён кaрдaни дostonҳои “Гӯрғулӣ” бa бaдeияти он аз ҷумлa тaвсиф, тaшбeҳ, мубoлиғa ҳoҳу нoҳoҳ тaъсири ҳурo рaсoнидa мeтaвoнaд”, – тaъкид кaрдaст Ф. Мурoдoв. – “Гӯяндаи сoҳибзaвқ мeтaвoнaд як дostonрo дaр дaвoми 3-4 сoт бa oҳир рaсoнaд. Дaр ҳoлaти дигaр гӯяндa мeтaвoнaд як дostonрo бeгoҳ сaр кaрдa oнрo тo пaгoҳ дaвoм диҳaд” [23, с. 295].

Мазмун ва мундариҷаи эпоси тоҷикӣ

Тавре ки дар боло зикр шуд, эпоси қаҳрамонии халқи тоҷик «Гӯрғулӣ» маҳсули бадеӣ-хунарии мардуми тоҷик буда, фарогири орзуву ормонҳо, васфи корнамоиҳои паҳлавонон, ҳифзи Ватан ва муҳаббат ба зиндагии солиму инсонҳост. Ҷояи асосии эпоси «Гӯрғулӣ»-ро орзуи ормонҳои мардуми одӣ оид ба кишвари афсонавии Чамбул, ки дар он ҷо ҳокимияти боадолат ва хуррамию осудагӣ ва тифоқу бародарӣ пойдор мебошад, фаро гирифтааст.

Дар таърихи адабиёти тоҷик мавзӯҳои шаҳрсозию ободгарӣ ва адлу додгустарӣ мотивҳои анъанавӣ буда, ханӯз дар Авесто, дар тасвири кишвари ормонии шоҳи асотирии пешдодӣ Ҷамшед ба назар мерасад. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безавол дар мисоли шаҳрсозии Сиёвуш ин анъанаро идома додааст, баъдтар Абдурахмонӣ Ҷомӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» аз чунин шаҳри идеалӣ ҳарф ба миён овардааст. Дар фолклори тоҷик низ ин мавзӯи собиқаи тӯлонӣ дошта, дар қиссаи афсонаҳо шаҳру мамлакатҳои ормониро, ки дар он ҷо на беморӣ ҳасту на маргу пирӣ ва адлу инсоф ҷорӣ мебошад, бисёр мушоҳида мекунем. Чунончи, афсонаи «Қишлоқи тиллоӣ», ки дар асоси он шоири маъруф М. Миршакар достони манзуме нигоштааст, мисоли барҷастаи ин андеша мебошад.

Қаҳрамони марказии силсилаи дostonҳои «Гӯрғулӣ», асосан, Аваз аст, ки ба мисли Рустами

Дастон ҳомии халқи хеш, ҳимоятгари кишвари азизаш ва мададрасони камбағалону камзӯрон мебошад. Дар паҳлӯи ӯ баъдтар писаронаш Нураливу Шералӣ ба воя расида, қудрати ӯро дучанд мегардонанд. Дар ҳамосаи тоҷикӣ Гӯрғулӣ ҳамчун шоҳи одилу ғамхори мардуми худ аст, на роҳзану ҳокими як қавм.

Дар достонҳои «Гӯрғулӣ» заминаҳои мифологӣ, баёни романтикӣ ва инчунин тасвирҳои тахайюлӣ бо мавзёҳои таърихӣ ба ҳам омехта шуда, як асари кулдро ба вучуд овардаанд, ки боиси ҷаззобию хушрангӣ ва дилчасп гаштани он шудаанд.

«Ин эпос бисёр унсурҳои архаистиро, ки решаҳои қадимӣ доранд, дар бар гирифтааст. Ҳамаи ин мотивҳои архаистӣ, одатан дар баён ва коркарди нав ҳамроҳ бо образ, сужету идеяҳои тоза дар эпос омезиш ёфта, яклухтии як асари эпикиро ба вучуд овардаанд, ки идеологияи оммаи мардуми он давраро ифода мекунанд» [10, с. 25].

Дар эпоси тоҷикӣ образҳои мифологие ҳастанд, ки дар дигар нусхаҳо дида намешаванд, масалан, тимсолҳои Наҳрандев, Симурғ, Деви сафед, Деви сиёҳ, парихо ва чанде дигар далел бар онанд, ки афсонаву устураҳои қадимаи тоҷикӣ ба таври васеъ вориди ин эпос шудаанд. Дар достонҳои тоҷикӣ мотивҳои сеҳру чоду, тилисм бастан, исми аъзам хондан, ба ҷонварон (кабӯтар, уқоб, кабкҷӯча, шоҳин) ва ба «кампири ачуза», «қаландар» табдил шудани персонажҳо ба назар мерасанд, ки реша дар асотири эронӣ ва эътиқодоти бостонӣ доранд.

Дар шаклгирии дostonҳои “Гӯрғулӣ”-и тоҷикӣ, бешубҳа, таъсир ва нақши ҳамосаҳои адабиёти хаттии форсӣ-тоҷикӣ, дар навбати аввал “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ, романи халқии “Самаки айёр”, қиссаҳо аз “Ҷомеъ-ул-хикоеъ”, “Ҳазору як шаб”, “Абӯмуслимнома”, афсонаҳои маъмули халқӣ ва дигар асарҳои адабиёти омиёна мушоҳида мешаванд. Мардум дар суннати чандҳазорсола ва ҳофизаи таърихии худ мотивҳои зиёди асотирию қаҳрамонино нигоҳ дошта, дар шаклу қолибҳои гуногун ғунҷонида, дар мавридҳои мухталиф баён кардаанд. Дар ин матнҳо онҳо ғояҳои арзишманд, ормонҳои ба зиндагӣ дилгармкунандаву ҳаловатбахш ва арзишҳои маънавии ҷомии худро таҷассум намудаанд.

Дostonҳои “Гӯрғулӣ” ба мисли дostonҳои “Шоҳнома” тасвири романтикӣ доранд. Идеяҳои асосӣ дар ин асарҳо – дифои Ватан, мубориза бар зидди ғосибон, таъмини истиқлолият ва барқарор кардани адолати иҷтимоӣ ба шумор мераванд. Дар эпоси “Гӯрғулӣ” мо сужети мотивҳои зиёди анъанавиро пайдо карда метавонем, ки ба мазмуни ҳодисаҳои дostonҳои “Шоҳнома” шабеҳ ҳастанд.

Виллиам Ҳанавей дар як мақолаи худ оид ба “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ мавқеи шоҳонро дар қисмати таърихии ин шоҳасар баррасӣ карда, чунин натиҷа бардоштааст: “Дар бахши таърихӣ маъмулан подшоҳ худ қаҳрамони марказӣ мебошад, аммо ҳамчун шоҳ ӯ масъулиятҳои дигаре низ дорад, ки таваҷҷуҳи ӯро ҷалб мекунад. Ӯ бояд одилона ҳукуматро идора кунад, бар

зидди душманон омода бошад ва мубориза барад. Ҳамин тавр ӯ барои чун қаҳрамонҳои анъанавӣ фаъолият кардан вақт надорад ва бояд ӯ аз сари фардгарию мағрурӣ гузашта, эҳсоси масъулияти идорию дунболагирӣ кунад” [46, 79].

Агар аз ин нуқтаи назар ба фаъолият ва масъулияти шоҳ (султон, амир, хон) дар эпоси “Гӯрғули” тавачҷуҳ намоем, дostonҳои он ба қисмати қаҳрамони “Шоҳнома” мувофиқат мекунад, на ба бахши таърихӣ. Чаҳонпахлавонон Рустам ва Аваз дар маркази ҳамоса қарор доранд, берун аз пойтахт зиндагӣ мекунад ва як навъ мустақиланд. Онҳо ҳамчун қаҳрамонҳои марказӣ дар асар фаъолият мекунад ва образи шоҳон Ковусу Гӯрғули дар дараҷаи дуҷум тасвир меёбанд. Вақте ки дар байни қаҳрамонони марказӣ ва шоҳон баҳсу конфликтҳои ақидавӣ сурат мегиранд, хонандагон (шунавандагон) ҳамеша аз қаҳрамонҳои марказӣ пуштибонӣ мекунад. Муаллифон (гӯяндагон) низ бартариро ба қаҳрамонҳои марказӣ медиҳанд, зеро онҳо барандагони идеяҳои муаллифон мебошанд ва таҷассумгари орзуву ормонҳои халқ ҳастанд.

Дар достони «Сӯғдунча ва духтари ӯ Зарринаи зарнигор» Заррина паҳлавондухтаре аст, ки симои ӯ ба Гурдофарид аз “Шоҳнома” ва Мардондухт аз “Самаки айёр” шабеҳ мебошад. Ӯ вақте бо Аваз рӯбарӯ мешавад, худро «Ашқаршо»-пахлавон номида, бо Аваз набарди саҳт мекунад. Аваз ниҳоят пирӯз мешавад ва дар яке аз зарбаҳо кулоҳ аз сари Заррина меафтад,

кокулҳо ва чехраи зебояш намудор мегарданд [12]. Ин пора айнан ба сужети набарди Сӯҳроб бо Гурдофарид монанд мебошад.

Бояд гуфт, ки ба майдон омадани паҳлавондухтарон ва набарди мардона кардани онҳо сужети сирф эронӣ аст, на сужети адабиёти исломӣ ва на кӯчию муғулӣ.

Дар достони «Душмани Аҳмад ба Авазхон» Нуралӣ наврас пас аз сӯъқасди Аҳмад ба ҷонаш, тасодуфан зинда монда, ба шаҳри Шаҳаншоҳ меравад ва хидматгори духтари ӯ Қарасоч мешавад. Аз байн чанд сол мегузарад, Нуралӣ ба воя расида паҳлавони пурзӯр мешавад. Шаҳаншоҳ ба Чамбул лашкар мекашад ва Нуралӣ меҳоҳад, бо ин баҳона аз Аҳмаду Юсуф қасос бигирад. Дар ҷанг ӯ Аҳмадхону Юсуфро асир мегирад, аммо зери силоҳ намедонад, кадомашон кӣ буд. Ниҳоят хабар ба Аваз мебаранд, ки душман ба Чамбул ҳамла овард. Аваз дар мотами Нуралӣ ништаста буд, ҳама гумон мекарданд, ки Нуралӣро Аҳмад куштааст. Аваз бархоста либоси ҷангӣ мепӯшад ва бар зидди Нуралӣ ба ҷанг медарояд. Падару писар ҳамдигарро нашинохта, набарди шадид мекунанд. Ниҳоят Нуралӣ бо найза Авазро аз болои асп меафтанад ва бо ханчари алмосин меҳоҳад сарашаро аз тан ҷудо кунад. Аввал мегӯяд, «Калимаатро бихон, Аҳмад». Аваз ҷавоб медиҳад, «Номи ман Авазхон, худат барин як писар доштам, номаш Нуралӣхон...». Нуралӣ кулоҳашро аз сар кашида, «ҳамон Нуралӣ

манам» мегӯяд ва падару писар ҳамдигарро дар канор мегиранд.

Ин лаҳза бешубҳа ба мотиви чанги падару писар дар достони «Рустам ва Сӯҳроб»-и Фирдавсӣ монанд шудааст. Онҳо низ Сӯҳроб аз падар дур ба воя мерасад ва ношинохта, бо ӯ набард мекунад. Дар ҳар ду достони шабеҳ писарҳо нерӯи бештар доранд ва падарҳояшонро мағлуб мекунанд. Вале фарқҳои достонҳо фарқ мекунад, поёни достони «Рустам ва Сӯҳроб» фоҷиавӣ аст. Дар достони мазкури ҳамосаи «Гӯрғулӣ» чехраҳои манфури шахси дурӯя дар шахси Аҳмадхону Юсуфхон бозтоб шудааст. Ин ҷо ғояи адолат таъкид мегардад, ки ҳақ ба ҳақдор мерасад, золим мағлуб мегардад, порсову некӯкор арҷманд ва адлу дод пирӯз мешаванд.

Ҷанавей дуруст хулоса кардааст, ки «набарди падару писар бархӯрди архетипиест, ки дар тӯли садсолаҳо дар адабиёти ҳамосавии ҳиндуаврупӣ, алалхусус дар қиссаҳои эпикии германӣ, ирландӣ, русӣ ва дар якҷанд шакл дар ҳамосаҳои эронӣ баён гаштааст» [46, с. 82].

Дар баробари мотивҳои эронӣ, тасвиру сюжетҳои ғайриэронӣ низ дар достонҳои «Гӯрғулӣ» мушоҳида мешаванд, ки аз эпоси ўзбекҳову туркманҳо гузаштааст. Чунончи, Гӯрғулӣ модиинашро бо аспии Араб-райҳон чуфт карда, аз он насл мегирад. Мотиви дуздидани Араб-райҳон зани тағои Гӯрғулиро дар нусхаи туркманӣ ҳам дида мешавад, ки баъдан Гӯрғулӣ рафта, духтари Райҳонро оварда, ба Аҳмадхони тағояш

медихад. Аваз писари қассоб буда, дар дарбори шох Хункор¹ косакаш буд. Гӯрғулӣ Авазро дар хурдиаш бо фиреб медуздад. Аҳмадхон сарвари қабилаи туркманон аст ва дар мундариҷаи дostonҳо аз қавми туркманон бисёр суҳан меравад, духтардуздӣ, ақидаҳои бутпарастӣ, қасам бо номи бутҳо, ки хоси қабилаҳои кӯчи муғултабор мебошанд, дар баъзе дostonҳои тоҷикӣ ба назар мерасанд.

Дар варианти гӯянда О.Шакар Аваз чун Кёроғлу ба дуздидани духтари Қайсар меравад, аммо Аваз ўро махфиёна гирифта намеояд. Фарқ ин аст, ки Аваз духтарро дар асп гирифта, аз шаҳр берун меорад ва дар ҷойи муайяне мегузорад. Аввал ба духтар, сипас ба сарбозҳову паҳлавонони душман номи худро гуфта, мақсадашро ошкор мекунад. Бо онҳо қаҳрамонона ҷангида, пирӯз мешавад, баъзан шохону паҳлавонони душман таслим мешаванд ва гоҳе Аваз онҳоро саркӯб намуда, шахси одилу мардумдӯстро аз сокинони он диёр подшоҳ таъйин менамояд. Сипас духтари дӯстдошташро гирифта, ба ватанаш меорад. Аваз аз ин ки ўро духтардузд гӯянд, нангу ор мекунад.

*Таъна мекунанмон чил ҷувон,
Зур набудай и(н) аламон,
Рафта дуздӣ кардаст ойҷон,
Ай думуш овардай душмани фураймон.*

¹ Номи Хункор тоҷикӣ буда, аслаш Хунхор аст.

Хулоса, мундариҷаи дostonҳои «Гӯрғулӣ» аз аносири ҳамосаҳои эронӣ-тоҷикӣ маншаъ мегирад ва ҳамзамон дар он унсурҳои дostonҳои туркӣ низ мушоҳида мешаванд, ки миқдорашон зиёд нестанд. Бунёди эпоси «Гӯрғулӣ» тоҷикӣ аст, бинобар ин ҳаргиз ба хотири баъзе сужету мотивҳои туркӣ ин шоҳасари халқиро ба бегонагон нисбат додан нашояд.

Ҷиҳатҳои сохторӣ ва поэтикии эпоси Гӯрғулӣ

Дostonҳои «Гӯрғулӣ» дорои сохтору тартиби муайян буда, қисматҳои ибтидо, гузариш ва анҷомдоранд. Дар оғоз термаҳо дар мавзӯҳои ҳаётиву ахлоқӣ ва адолат гуфта мешаванд, ки онро чун ибтидои дoston қабул карда мумкин аст. Ибтидо дар дostonҳои «Шоҳнома», «Барзунома» ва ғайра низ дида мешаванд.

Дар анҷоми дostonҳо баъзан гӯрғулисаро панде мегӯяд ва гоҳе ному насаби худро ҳам баён мекунад. Масалан, дар поёни дostonи «Авазхон ва Райҳонараб» гӯяндаи маъруф Ҷикмат Ризо (1890-1989) чунин пандро ироа кардааст:

*Ба мақсад расид Авазхон,
Шумоям, ҳама аҳли ҷувонон!
Ҷикмат Ризо ин ҳикоята, дуство,
Дар бораи гузаштаи халқи паҳлавон,
Насли даври пеш ай асли тоҷикон,
Шумоям бурасен ба мақсадатон...*

Баъзан гӯянда хулосаи худро аз воқеаҳои дар дoston тасвиршуда бароварда, як-ду мисраъ баён мекунад. Хотима дар афсонаҳо ва дostonҳои адабиёти китобии тоҷик низ мавқеъ доранд.

Лаҳзаҳои гузариш аз як эпизод ба эпизоди дигар ҳам дар дostonҳои «Гӯрғули» кам нестанд. Дар дostonи «Оқсоқ-подшоҳ ва ба Чамбул хуруҷ кардани он» сужети мураккаб ҳикоя мешавад. Дар паҳлуи хатти асосии сужет шоҳаҳои дигари он пайдо мешаванд. Гӯянда бо навбат ва бо гузариш аз аҳволи Аваз паҳлавон, саргузашти писарони ӯ Нуралию Миралӣ ва вазъи қорҳои духтари Аваз – Гулинор ва ниҳоят аз ҳаводиси сужети асосӣ маълумот медиҳад. Гузаришҳо бо мисраъ ё ҷумлаҳои «Сифат кунем аз Чамбули султон», «Сифат аз Нурали ва Миралихон», «Хабар бишназем аз Авази сипо», «Гап занем аз Гулинор, духтари Авазхон», «Аз Аваз гап занем, аз духтар» ва ғайра шурӯъ мешаванд.

Сужети аксари дostonҳо аз проблема ё гиреҳ шурӯъ мешавад, подшоҳи бегонае, ё душмане аспи машхури Гӯрғулиро медуздад, ё яке аз занҳои ӯро медузданд, баъзан зану духтарони Авазро мебаранд, ҳатто писарони Аваз – Нуралию Шералиро дар дostonи «Оқсоқ-подшоҳ ва ба Чамбул хуруҷ кардани он» медузданд. Амалҳои дуздӣ бештар ба гунаи ҷодуӣ ва тилисмхонӣ анҷом дода мешаванд ва ин қорро маъмулан ҷодугарҳо худро ба сурати кампире ва ё қаландаре табдил дода, иҷро мекунанд. Баъзан бо макру найранг ба қасони дуздашаванда доруи

беҳушона медиҳанд. Сабаби корбурди ҷоду ва дорудиҳӣ ин аст, ки аз паҳлавонони Чамбул метарсанд ва бидуни сеҳру ҷоду бо онҳо мубориза бурда наметавонанд. Яъне аз сабаби заъф ва аҷзи қудрат онҳо ба ҷодуву тилисм ва доруи беҳушона додан рӯй меоранд.

Бояд қайд намуд, ки чунин мотивҳо дар романи халқии «Самаки айёр» ва дигар қиссаву дostonҳои тоҷикӣ-форсӣ низ мавқеъ доранд.

Дар дostonи «Оқсоқ-подшоҳ ва ба Чамбул хуруҷ кардани он» ҳодисаҳо бо услуби ҳикоят андар ҳикоят баён карда шудаанд. Ин сабк хоси ҳамосаҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ буда, дар дostonҳои Гӯрғулӣ низ дида мешавад.

Дар дostonҳои «Гӯрғулӣ» лаҳзаҳои хандаовар ва тасвирҳои ҳаҷвӣ зиёд ба назар мерасанд, ки барои хушнуд сохтан ва тафреҳи шунавандагон аз ҷониби гӯяндагон нақл мешаванд. Масалан, ҷангҳои Ҳасан бо душманон ва ё муколамаи ӯ бо занаш – Тарноз лаҳзаҳои ҷолиби ҳаҷвӣ мебошанд.

Ё худ вақте ки Аваз танҳо бо паҳлавонони Суғдуншо ҷанг карда, чил нафарро асир мегирад, як нафар мегурезад. Тасвири он лаҳза чунин аст:

*Аваз худуш тоқа ҷувон,
Бастак чил паҳлавон.
Якташ лучай таҳи эзор,
Дар болои филиай сувор,
Ҳамчун мегреза мурданивор...*

Чойи дигар дар ҳаҷви Фарангшоҳи золим чунин тасвир омадааст:

*Тавли ҳардуш гуридаӣ,
Арки душман ларзидаӣ.
Фаранги ҳайвон тарсидаӣ,
Хилт ай патаки биниш паридаӣ,
Дута муш дар караки биниш давидаӣ.
Караки бинӣ мисли карсон,
Сари малъун гумбази гардон.
Ҳар гуш дора чапгардон,
Ҳуммас кард, хест ай тахти калон.
Халқи камбагал ҳама шуд хандон,
Боёи хунхури Фаранг ҳамаш шид гирён...*

Дар маҷмӯъ, сохтору бадеиёте, ки дар дostonҳои «Гӯрғули» ба назар мерасанд, дар пайравии суннатҳои адабиёти эронӣ-тоҷикӣ эҷод шудаанд.

Вазну қофия ва баёни бадеӣ

Вазни шеърӣ эпоси тоҷикӣ ба ҷуз аз як мақолаи Муродов Ф. ва ишораҳои баъзе мутахассисон ба таври қиддӣ омӯхта нашудааст. А.Н. Болдирев онро дактиликӣ шуморидааст. Аммо ба андешаи И.С. Брагинский, аксари асарҳои ҳамосавии форсӣ-тоҷикӣ, аз ҷумла «Шоҳнома», дар вазни арӯз, баҳри мутақориб навишта шудаанд (фа-ӯ-лун, фа-ӯ-лун, фа-ӯ-лун, фа-ал, V- -/V- -/V- -/V -). Дар дostonҳои «Гӯрғули» низ баҳри

мутақориб дар бисёр мавридҳо истифода мешавад, аммо он ба қолабу қоидаҳои арӯз ҷавобгӯӣ нест [9, с. 43-44].

Бояд қайд намуд, ки дар достонҳои «Гӯрғулӣ» ягон навъи вазн ба пуррагӣ риоя намешавад. На вазни арӯз, на ҳичо, на заданокӣ. Масалан, ба намунаи зерин таваҷҷуҳ шавад:

«Иқозат бидеҳ ота-султон,

V -- / V -- / V --

Мерам ба ҷанг зидди Бағлон!»

-- V / - V - / V --

Иқозат дод Гурғулисултон,

V -- / - V - / V V --

Аслиҳаша гирифт Авазхон.

- V V / V V - / V --

Атласчелак кард дар бар,

-- V / -- V / --

Ҳафт қабат чеба пушид аз мармар.

- V V / -- V / V -- / --

Чороинаи ҷангӣ шинонд дар камар,

-- V / V -- V / - V - / V -

Ба китф партофт қалқон-сипар... [12, с. 220]

V - V / -- V / -- V / -

Метавон гуфт, ки вазни достонҳои «Гӯрғулӣ» дар асоси ритмика эҷод шудааст, яъне вазни назми он мувофиқи зарби оҳанг танзим мегардад. Гӯяндаҳо

ҳичоҳоро кӯтоҳ ё кашида талаффуз карда, ба ритмҳо мутобиқ месозанд.

Дар қофиябандии мисраъҳо асосан се навъи қофия мушоҳида мешавад: **-он** (Авазхон, султон), **-о** (саҳро, духтаро) ва **-ар** (додар, сипар). Қофияҳои дигар ба монанди **-ид** (давид, чакид), **-ан** (печондан, ҳамондан) камтар ба назар мерасанд.

Баъзан вобаста ба оҳанги думбура силсилаи мисраъҳо ҳамқофия меоянд. Масалан:

*Тавла ай хурчин буровард Авазхон,
Қуштавла шапид дар майдон.
Тавли баҳодур гуридаӣ,
Арки Турабек ларзидаӣ,
Чандташ ай арк паридаӣ,
Дар таи тахт ба сар задаӣ,
Ай ҳалқаш хун давидаӣ.
Хун ай патакои биниш паридаӣ.
Ай тарсиа у паҳлавон,
Зувониш газида дар майдон... [12, 276]*

Дар дostonҳои «Гӯрӯғлӣ»-и афғонӣ, ки ба забони форсии дарӣ мебошад, низ ба мисли эпоси тоҷикӣ дар шакли назм аст, вазни муайян мушоҳида намешавад. Гӯяндагон баъзан тавассути садоҳои махсус вазну ҳичоро кашида, ба як тартибе меоранд [42, с. 136].

Аз нигоҳи мансубияти жанрӣ эпоси «Гӯрӯғлӣ»-и тоҷикӣ дар қолаби маснавӣ эҷод шудааст. Қофияҳо

чуфт-чуфт меоянд. Ин қолаб барои ҳамаи дostonҳои манзуми адабиёти хаттии форсӣ тоҷикӣ хос аст.

Тири ҳаштрах кашид паҳлавон, (а)

Тири фурид дар хонаи фалахмон, (а)

Тов дод дар гирди сар, (б)

Зад дар сипари бачагар, (б)

Сипари Бағлон дод садо, (в)

Тир галтид дар хоки сиё. (в) [12, с. 292]

Як падидаи чолиби адаби дар дохили баъзе дostonҳои «Гӯрғули» мушоҳида мешавад. Дostonҳо, ки худ дар қолиби маснавӣ мебошанд, вобаста ба контекст гоҳе рубоиву ғазалгунаҳоро дар бар мегиранд. Масалан, дар дostonи «Ҷанги турки Бағлон бо Оқилхони подшоҳи калон» Гӯрғули аз Соқӣ хоҳиш мекунад, ки соторашро гирифта, барои ӯ сурудхонӣ кунад. Гӯяндаи дoston аз забони Соқӣ як ғазалу ду рубоӣ месарояд [12, с. 298]. Инчунин поёнтари ҳамин дoston як суруди халқии «Курта гулинор, кучо меравӣ?» баён шудааст [12, с. 328]. Албатта дар вақти иҷро гӯрғулисаро оҳанги думбураро низ вобаста ба вазни рубоиву ғазалгунаҳо тағйир медиҳад.

Ин навъи ғунҷондани рубоӣҳои фалакӣ дар мавриди тасвири муфассал ва муассири баъзе лаҳзаҳо ва манзараҳо анҷом дода мешаванд. Фатхуллоев С. иттилоъ додааст, ки таронаҳои фалакӣ дар ибтидо ва мобайни дostonҳои афғонии «Гӯрғули» низ ба назар

мерасанд. «Шунавандагон аз ҳолати қаҳрамон мутассир гардида, ғамнок мешаванд, ба ӯ ҳамдардӣ зоҳир карда, изҳори таассуф менамоянд. Ҳатто баъзе аз шунавандагон худро дошта натавониста, гиря ҳам мекунанд. Вале чунин ҳолат дар дoston дер давом намекунад. Равиши воқеаҳо боз шунавандагонро аз ҳолати маҳзунӣ раҳонида, хотири онҳоро шод мегардонад» [39, с. 101].

Нақл кардани ҳодисаҳо дар эпоси «Гӯрғулӣ» як баёни комилан ҳамосавист. Унсурҳои композитсионӣ ба монанди оғозу инкишофи воқеа, авҷ, гиреҳкушо ва анҷом қариб дар ҳамаи дostonҳо дида мешавад. Корбурди саноеъи бадеӣ ва воситаҳои образофарӣ ба маврид истифода шудаанд. Тавсиф яке аз воситаҳои тасвири чеҳра ва сару либоси персонажу қаҳрамонон буда, дар хотирнишин шудани портретҳо ёрӣ мерасонад. Тавсифҳо ду навъ корбурд доранд. Навъи якум корбурди маъмулӣ ва мавридӣ аст, ки дар ҳама ҷои дostonҳо ба назар мерасад. Навъи дуюм тавсифҳои силсилавӣ мебошад, ки дар баъзе мавридҳои муайян, масалан, дар вақти сару либоси ҷангӣ пӯшидан ва аслиҳа ороستاني қаҳрамон ҳар як ҷузъи силоҳу афзори ӯ бо васфу сифатнамоӣ тасвир мегарданд. Чунончи:

Аваз хест дар тахти зар.

Дар сар монд қалқон-синар.

Дар арқан фурид ҷеваи мармар.

Пеши сина баст ҳафта синар,

*Дар миён баст як качханчар.
Ҳамойл, ба қад баробар.
Ғилофо туда шуд ай ду бар,
Дар даст гирифт найзаи лочубар...*

Мавриди дигари истифодаи силсилатавсифҳо хангоми баёни портрети гулдухтарон сурат мегирад. Гӯянда чун рассоми моҳир ҳар як чузъи чехраи зебои занҳову духтаронро бо ташбеҳу тавсиф хеле хотирмон тасвир менамоянд, ки ба назари шунавандагон (хонандагон) яке аз дигаре беҳтар менамояд.

Забони тасвиру тавсифи ҳодисаҳо дар дostonҳо яксон нест. Дар вақти нақли ҷангу низоъҳо тасвир хеле тезутунд мешавад, гӯяндаҳо барои таъмини драматизми ин қисмати асар аз унсурҳои гуногун ба мисли лексикаи ғаёол, баъзан жаргонҳо, мӯҷазу ихчамбаёнӣ истифода мебаранд. Чунончи:

*Оқилхон мекуна ниго,
Дар майдон мезана Авази сипо.
Дарав ката-ката мезана Тошараб палавон,
Гурги гушина дар гусфанди чупон.
Моҳе ба таи авр ба осмон,
Бугулак дар подаи подавон.
Шере дар галаи Хуросон,
Мезана Авази тугён.
Мурда рехт барги хазон,
Хуни талабгориш дайрои Ҷайҳон... [12, 311].*

Забони асар, ба истиснои баъзе рубоиву ғазалҳо, асосан, лаҳҷавӣ аст. Чунки аксари гӯрғулихонҳо бесавод буданд ва ё кам савод доштаанд. Аз тарафи дигар онҳо, одатан, барои оммаи мардуми бесавод иҷро мекарданд, на барои як гӯруҳи босаводони зиёӣ. Барои ҳамин ҳам мақсади онҳо на риояи меъёри адабии забон, балки роҳаттар ва муассир баён шудани сухан барои шунавандагон буд. Инчунин лаҳҷаҳои гӯрғулихонҳо вобаста ба маҳалли зист ва ҷағолияташон аз ҳам фарқ мекунанд. Аммо аксари ғояндагони «Гӯрғули» ба лаҳҷаи чануб иҷро мекунанд ва худашон ҳам намоёндагони ҳамон лаҳҷа мебошанд.

Таҳлили образҳо

а) Гӯрғули.

Дар маркази ҳамаи нусхаҳои қафқозӣ образи қаҳрамон Кёроғлу меистад, дар нусхаи туркманӣ Гороғли қаҳрамон аст, дар эпоси ўзбекӣ дар баробари Гӯрғули писархондаш Аваз ҳам қаҳрамони асосӣ ҳисоб мешавад. Аммо дар нусхаи тоҷикии Тоҷикистон ва Афғонистон қаҳрамони марказӣ Аваз ба ҳисоб меравад.

Образи Кёроғлу – Гӯроғли – Гӯрғули дар ҳамаи нусхаҳо тобишҳои маҳаллӣ дорад. Дар нусхаҳои қафқозӣ, туркманӣ ва ўзбекӣ ӯ аз қавми туркман аст. Гӯрғулии тоҷикон аз тарафи модараш туркман аст. Модараш Бибӣ Ҷилол, хоҳари Аҳмадхон – ҳокими қавми туркманон аст.

Дар варианти Одина Шакар, бобои Гӯргули Хоҷа Аҳрор аст ва падари марҳумаш Султони Кибор. Прототипи Хоҷа Аҳрор яке аз шахсони маъруфи таърихӣ, намояндаи бузурги силсилаи нақшбандияи тасаввуф Хоҷа Насируддин Абдуллоҳ маъруф ба Хоҷа Аҳрорӣ Валӣ (1404 – 1490) мебошад.

Гӯргули ҳарчанд аз тарафи модараш хуни туркманӣ дорад, аммо ҳамчун қаҳрамон як образи тоҷикӣ ва шабоҳатҳо бо образҳои анъанавии шоҳон дар ҳамоҳаҷи миллӣ дорад.

Дар достонҳои тоҷикӣ Гӯргули паҳлавоне аст, ки дар гӯр таваллуд ёфтааст. Модараш Бибӣ-Ҳилол буда, падараш номаълум аст. Аҳмадхон хоҳараш Бибӣ Ҳилолро маҷбуран ба Райҳонараб додани мешавад, аммо духтар ба Райҳонараб расидан нахоста, рӯй ба ҷӯлу биёбон меорад. Дар биёбон ӯ аз ташнагӣ ҷон ба ҳақ таслим мекунад ва мурдаи ӯро уштурбоне ёфта, ба назди Аҳмадхон мебарад. Пас аз дафн кардан, дар гӯр аз модари фавтида писарчаи неруманде ба дунё меояд. Аз ин хотир ӯро “Гӯргули” меноманд, яъне бачае, ки дар гӯр таваллуд шудааст, яъне “гӯрзод”.

Бояд гуфт, ки дар атрофи номи Гӯргули бахшо зиёданд. Ин паҳлавони дар гӯр ба дунё омада, тақрибан дар қиссаҳои қадима “Гӯрзод” ном доштааст. Афсонаи тоҷикии “Гӯрзод”, ки таърихи бостонӣ дорад, яке аз нусхаҳои суҷети достони “Таваллуди Гӯргули” ба шумор меравад. Ин суҷет дертар ба фолклори қавмҳои туркҷабр гузашта, ба тарҷума онҳо гӯрзодро “гӯр-ӯгли” номидаанд ва туркҷабрҳо онро бо қиссаҳои

“Кӯроғлу”-и туркӣ омехтаанд. Дубора номи “Гӯрӯғлӣ”-и туркманию ўзбекиро гӯяндағони тоҷик аз намояндағони ин ақвоми кӯчӣ қабул карда, дар лафзи худ мутобиқ кунонида, “Гӯрғулӣ” номидаанд. Яъне “Гӯрзод”-и тоҷикиро туркзабонҳо “Гӯр-ӯғлӣ” тарҷума кардаанд.

Фолклоршиноси тоҷик Ф. Муродов дар мақолаи худ “Ғайбзод, Пури гӯр, Гӯрзо ё Гӯрғулӣ” далелҳо оварда, собит менамояд, ки эпоси тоҷикии “Гӯрғулӣ” аз қавмҳои туркҷабр ба мо нагузаштааст, балки нахуст дар марзу буми мо эҷод шуда, сипас ба фарҳанги ақвоми туркӣ интиқол ёфтааст. Ба андешаи ин пажӯҳишгар, прототипи “Гӯрғулӣ” паҳлавонест, ки дар гӯр ба дунё омада, бо номҳои Гӯрзод, Ғайбзод ва Пури гӯр дар манобеи хаттӣ зикр шудааст. Аз ин сабаб номи ин паҳлавон “Гӯр-ғулӣ” – ғулбачае, ки дар гӯр таваллуд шудааст, мебошад, на “Гӯр-ӯғлӣ” – писари гӯр [24, с. 74].

Дар варианти гӯрғулиҳон Одина Шакар, писари Хоҷа Аҳрори валӣ бо ҳамсараш дар як рӯз мефавтанд. Дар гӯр аз зани тоҷик бачаи ғулсифат таваллуд мешавад ва ӯ гӯрро сӯроҳ карда, берун меояд ва шири модӣро хӯрда қувват мегирад. Баъдан навкарони Аҳмадхон ўро аз гӯр берун оварда, ба назди сардори худ мебаранд. Чуноне ки муҳаққиқи ин эпос С. Фатхуллоев таъкид кардааст, гӯрро танҳо чунин як ғулбача метавонад шикофта ба берун барояд [39, с. 147].

Дар таркиби номи “Гӯрғулӣ” мавҷуд будани калимаи “ғул” ба истиснои варианти Одина Шакар дар

дигар сарчашмаҳо дучор намешавад. Вале мотиви дар гӯр таваллуд шудани қаҳрамон дар шаклҳои гуногун дар адабиёти бостонии мардумони Шарқ тасвир шудааст. Ба андешаи мо, ин ном мазмуни “фарзанди гӯр”-ро дорад, на “гули гӯр”-ро.

Заминаҳои асотирӣ образи Гӯрғули. Мотиви таваллуди қаҳрамон дар гӯр дар якҷанд асарҳои эпикӣ адабиёти мо ба назар мерасад, ки тасодуфӣ набудани мазмуни мазкурро далолат мекунад. Чунончи, Абдуллоҳи Ҳотифӣ – шоири тоҷики садаи 16 бо номи “Ғайбод” достоне дорад, ки дар он сухан дар бораи канизаке меравад, ки бо суъқасд кушта мегардад. Канизак обистан буд. Дар гӯр аз ӯ тифле таваллуд мешавад, ки онро кафандузде берун меорад. Дузд тифлро ба хона оварда, ба ӯ Ғайбод ном мениҳад. Ғайбод ба воя расида, ҷавони паҳлавончусса мешавад.

Адабиётшиноси маъруф И.С. Брагинский мотиви дар гӯр таваллуд шудани Гӯрғулиро сужети қадима шумурда, тахмин кардааст, ки он манбаҳои буддӣ дорад. Аммо ба андешаи муҳаққиқи рус О.Б. Гусуляк таваллуд шудани Гӯрғули дар гӯр ба мотивҳои скифӣ “модар дар гор” ва архетипи “модар дар гӯр”-и аврусиёӣ иртибот дорад. Дар асотир ва фарҳанги баъзе халқҳо, аз ҷумла, ориёӣҳо гӯр – рамзи батн, махсусан намоди модарона ё занона ба шумор мерафтааст [16, с. 3]. Ин ақидаҳо моро водор мекунад, ки барои таҳқиқи ин мотив ба асотирӣ ҳамсаҳои мардумони ҳиндуэронӣ рӯй орем.

Дар устураву қиссаву афсонаҳои тоҷикӣ архетипи “модар-замин”-ро баъзан дучор мешавем, ки решаҳои амиқе дар тасаввуроти мифологии ақвоми ориёӣ дорад. Мардумшиноси рус М.С. Андреев дар мақолааш «Мавод доир ба асотири тоҷикон» қайд кардааст, ки устураи ҳиндуаврупоӣ дар бораи Осмон – падар ва Замин – модар, ки дар Риг-Ведо зикр шудааст, пораҳои он то ба имрӯз дар бовару эътиқодоти мардуми Язгуломи Тоҷикистон боқӣ мондаанд. «Дар Язгулом то ба имрӯз Осмон – «дед» (падар) ва Замин «нан» (модар) номида мешаванд. Вобаста ба ин фаслҳои солро ба занонаю мардона тақсим мекунад. Зимистону тирамоҳ аз ҷинси мард шумурда мешаванд. Вақте ки аз осмон барф ё борон меборад, дар тасаввури онҳо, бордоркунии замин ба вуқӯъ мепайвандад. Баҳору тобистон ба ҷинси зан тааллуқ доштаанд ва вақте ки дар ин фаслҳо гиёҳу меваҳо мерасанд, мардум мегуфтанд, ки табиат (замин) таваллуд мекунад...» [3, с. 77].

Дар адабиёт ва фарҳанги мардуми тоҷик бозмондаҳои ақидаи ориёии Осмон – падар ва Замин – модар дар шаклҳои бовару эътиқод ва дар намунаҳои адабӣ боқӣ мондаанд. Чуноне ки устод Рӯдакӣ дар як марсияи худ бахшида ба ғавти шоир Муродӣ ишора кардааст:

Мурд Муродӣ, на ҳамона ки мурд,
Марги чунин хоҷа на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боз дод,
Колбади тира ба модар супурд.

Дар ин пораи шеър Рӯдакӣ «падар» гуфта, осмонро дар назар дорад ва чон як офаридаи поку гиромӣ мебошад, ки макони аслиаш осмон аст. Баръакси он, колбад ё часади шахси фавтида, унсури нопок ва зуд табоҳшаванда аст, ки шоир тирааш хондааст ва ҷойи он зери замин, зери хок мебошад. Модар замин аст, зеро ҳам инсону ҳам ҳайвон ва гиёҳон ҳама аз хоки замин офарида шудаанд ва дубора пас аз марҳилаи ҳаёт ба асли худ боз мегарданд.

Дар асотири Эрони бостон Исфандормаз (дар Авесто – *Спента-армаити*) фариштабонуи ниғаҳбони замин, марғзорон, баракатбахшу мушқилкушо ва хомии чорподорону кишоварзон ба шумор мерафтааст. Ба ақидаи бостоншинос А.Ч. Гарӣ, номи он дар қадим «Ара-мата» будааст, ба маънии «модарзамин» ва ӯ ҳамсари худои Осмони бузург аст, на духтари он [35, с. 120].

Ба андешаи мо, ин пораи устура қадимтар аз ойини зардуштист ва он тақрибан ба даврони ориёӣҳо, ки ойини митроизмро пайравӣ мекарданд, рост меояд. Дар ойини митроизм Митро (Меҳр), ки эзиди фурӯгу рушноӣ ва нурҳои Хуршед мебошад, дар ғор аз Аноҳитаи бокира таваллуд меёбад ва баъд аз чихил рӯз аз ғор берун меояд. Мардуми ориёӣ ба муносибати аз ғор берун омадани ин эзиди нур ва рушноӣ чашни Садаро барпо мекарданд. Ҳамин мотив дар ойини масеҳӣ, ки бунёди онро митроизм ташкил медиҳад, бо андаке тағйир ба назар мерасад. Он ҷо Масеҳо аз модари бокира – Марям дар оғил ба дунё меояд.

Мо ин гуна мотиви дар зери замин ё гӯр таваллуд шудани қаҳрамонро дар ҳамосаи “Гӯргулӣ” ба таври мушобех дучор мешавем, ки ба архетипи “модар-замин” рабт дорад. Аммо дар манзараи таваллуди Гӯргулӣ ҳодисаҳо аз баёни асотирӣ ба тасвирҳои ҳамосавӣ табдил ёфтаанд. Гӯяндагон кӯшиш кардаанд, ки шахсият ва фаъолияти қаҳрамонҳои эпосро ба воқеият наздик кунанд. Яъне тасвири ҳодисаҳову муносибот ва персонажҳо аз дараҷаи эзодӣ ба мавқеи заминӣ гузаштаанд.

Бинобар дostonҳои тоҷикӣ, Гӯргулӣ дар гӯр таваллуд шуда, падараш номаълуми асроромез аст. Модараш Бибӣ Ҳилол бокира буда, аз ғайб ҳомила шудааст. Тибқи ривояти гӯргулисарои тоҷик Қурбоналӣ Рачаб, ҳазрати Алӣ Бибӣ Ҳилолро, ки гурехта ба хонаи ӯ омада буд, зани худ пиндошта, аз дур ба сӯяш себе ҳавола медиҳад. Себ ба пушти Ҳилол мерасад ва ӯ пас аз ин ҳодиса ҳомила мегардад. Бояд гуфт, ки образи ҳазрати Алӣ низ дар ин лавҳа шакли исломишудаи кадом як персонажи асотирӣ бостонӣ мебошад.

Дар нусхаи афғонии эпос духтаре дар боғ сайругашт мекард, ки аз болои девор нури поки ҳазрати Сайидулшуҳадо Алии Муртазоро мебинад ва он як сония давом меёбад, сипас ба ҳамин ин духтари бокира бордор мешавад. Дар ин вариант ҳам модари қаҳрамон маълум, аммо падар номаълум ва нур аз ғайб (аз осмон) мерасад.

Ҳамин тариқ, таваллуди Гӯрғули дар вариантҳои гуногуни эпос ба рамзу розҳои асотирӣ омехта аст ва ба он далолат мекунад, ки мотиви мазкур аз гузаштаҳои дур ба мазмуну мундариҷаи устураву қиссаву афсонаҳои тоҷикӣ ворид шуда, тағйиру такмил ёфта, то ба имрӯз омада расидааст. Ба ҷуз аз таваллуди асроромези Гӯрғули инчунин нишонаву хусусиятҳои дигари асотирӣ дар тавсири образи ӯ ба назар мерасанд, ки дар маҷмӯъ як тимсоли комили устуравиро ташкил медиҳанд.

Дар мазмуни дostonҳо, дар тавсифу тасвири чехраи Гӯрғули баъзе унсурҳои асотирӣ низ зикр шудаанд, ки аз ҳар ҷиҳат матлаби моро тақвият мебахшанд. Гӯрғули дар дostonҳои тоҷикӣ бо номҳои Гӯрғулисултон, Гӯрғулихон, Гӯрғулишоҳ номбар мешавад, аммо лақаби ӯ *Беги авлиё* мебошад. Авлиё – дар тасавури мардум шахси назаркардаи Худо, инсонӣ поку муқаддас ва то як андоза аз ғайб огоҳ мебошад. Гӯрғулиро *авлиё* мегӯянд, ки ин ҳам нишонаи устуравияи муқаддасии ин образ ва баромади қадима доштани он аст. Тибқи пажӯҳиши омории Ф.Муродов, дар 9 дostonи гӯрғулисаро Одина Шакар ба исми Гӯрғули 75 маротиба тавсифи «авлиё» ҳамроҳ гашта, 123 бор калимаи «Бегавлиё» оварда шудааст [23, 67]. Гӯяндаи мазкур – Қ. Рачаб ҳатто дар баъзе мавридҳо лақаби “Бегавлиё”-ро чун синоними Гӯрғули ба забон меорад.

*Туркмано шидан норизо,
Арзи шидан пеши почо:*

“Э Гӯргулӣ – Бегавлиё,
Чандин савол ҳаст ай мо...”.

Инчунин дар варианти гӯргулисаро О. Шакар ӯ набераи шайхи бузург Хоҷа Аҳрори валий аст. Падараш – Садри Кибор (ҷое дигар – Садри Кабир) ва модараш Бибӣ Ҳилол мебошанд. Худи номҳои падару модар низ дар мазмуни худ оҳангҳои асотирӣ доранд. *Садр*, яъне аввал, оғоз; боло, пешгоҳ; болонишин, пешво ва *Кибор* – чамъи кабир. *Бибӣ* низ дар фарҳанги мардум ба ҷуз аз маънои модаркалон, пири касбҳо, хонуми табаррук ва назаркардаи Худо мебошад. Ин калима ба исмҳои занҳои поку муқаддас ҳамроҳ карда мешавад, чунонҷӣ, Бибӣ Фотима, Бибӣ Мушкилкушо, Бибӣ Сешанбе ва ғайра. Дар маҷмӯъ, авлиё хондани Гӯргулӣ ва нисбати хонаводагии ӯ далелҳои дигари чехраи устуравӣ доштани Гӯргулӣ аст.

Нишонаи дигари мансубияти Гӯргулӣ ба як қаҳрамони асотирӣ ин аст, ки ӯ бо асп пайвастагии ғайриоддӣ дорад. Ҷолиб ин аст, ки худи Гӯргулӣ бо шири асп калон мешавад ва дар навбати худ ба аспаш шири инсон медиҳад. Ӯ ба қурраи аспаш шири инсон меҳӯронад, то ки ақли инсонро гирад, шири рӯбоҳ медиҳад, то ки зирак шавад, шири харгӯш медиҳад, то хушёр бошад. Аспи Гӯргулӣ *Зайналқир* ном дорад ва асп донову боақл буда, суханони соҳибашро гӯш мекунад, мефаҳмад ва баъзан механдад. Иртиботи Гӯргулӣ бо асп таърихи тӯлонӣ дошта, ба ақидаҳои қадимтарини тотемистӣ реша меандозад.

Як мотиви асотирии марбут ба Гӯрғулӣ ин аст, ки дар ягон дoston марги ӯ баён намешавад. Дарозумрии ӯ дар гуфтори бисёр гӯяндагон таъкид мегардад. Ин ҳам як ишорат ба прототипи эзадӣ доштани ӯст.

Аз ин намунаҳо ва баррасиҳо чунин натиҷа бардоштан мумкин аст, ки образи Гӯрғулӣ дар эпоси қаҳрамонии тоҷикон “Гӯрғулӣ” симои ним асотирӣ ва ним ҳамосавӣ аст. Гӯяндагон ва шунавандагони эпоси мазкур кӯшиш кардаанд, то тимсоли ӯро аз олами устуравӣ ба майдони ҳамоса, ба воқеияту зиндагӣ наздик оваранд. Он нишонаву унсурҳои асотирӣ, ки ба тимсоли Гӯрғулӣ рабт доранд, далели раднопазири қадим будани ин образи мифологӣ мебошанд. Тахмин кардан мумкин аст, ки дар даврони қадим дар адабиёти шифоҳии ниёғони тоҷикон қиссаҳо дар бораи қаҳрамони устуравие, ки дар гӯр зода шудааст, роиҷ будаанд, ки падари ӯ осмону модараш замин ба шумор мерафтаанд.

б) Аваз.

Образи Аваз дар нусхаи тоҷикии ҳамоса аз нусхаҳои дигар ба кулӣ тафовут дорад. Дар қиссаҳои туркию озарӣ, аз он ҷумла, нусхаи табрезии А. Ходзко, Айваз (Аваз) як ҷавони зебои хушсурат мебошад, ки вазифаи ӯ шаробкашонӣ ва ҳамчун соқӣ ба ҷомҳо шароб рехтан аст, баъзан бо дутор сурудхонӣ ҳам мекунад. Кӯроғлу ӯро писархонд гирифтааст ва дӯсташ

медорад. Аммо аз паҳлавонӣ ва ҷасорати ӯ қариб ки сухане нест.

Дар эпоси туркманӣ Овез хеле зебо ва хушовоз аст, ки ҳатто Хункор-подшоҳ овозаҳоро шунида ошиқи ӯ мешавад. Ӯ ба Мустафобек амр медиҳад, ки Овезро аз Чандибил бо чи роҳе бошад, гирифта наздаш орад.

Аммо дар эпоси тоҷикон Аваз бузургтарин паҳлавон мебошад, ки аксари гӯрғулихонҳо ӯро баробар бо Рустами Дастон медонанд ва сифати соҳибқиронро ба ӯ нисбат медиҳанд. Воқеан, Авази тоҷикон як симои паҳлавони романтикии ҳамсони Рустаму Сӯҳроб, Исфандиёр, Хуршедшоҳу Фаррухрӯз, Ромин, Абӯмуслим ва ғайра мебошад. Ӯ таҷассуми орзуву ормонҳои мардуми ҷафокаш буда, дар симои ӯ халқ ҳомӣ ва муҳофизатгари Ватанро тасвир кардааст. Дар образи Аваз инчунин унсурҳои равияи ҷавонмардии асримиёнагӣ ба назар мерасанд.

Портрети Аваз дар эҷоди гӯяндагони тоҷик намунае аз паҳлавонҳои мазкури ҳамосаҳои эронӣ мебошад. Чехраи ӯ дар нусаҳои аксари гӯрғулисароён зебо тасвир шудааст. Ӯ ҳам зебо мебошаду ҳам дӯстдори Ватан, ҳам ҷасуру қудратманд. Аз ҷасорату нерӯи ӯ душманон ҳарос доранд ва дар вақти набудани ӯ ба Чамбул лашкар мекашанд.

Дар ташреҳи номи “Аваз” то кунун ҳеҷ забоншиносе ибрази назар накардааст. Аммо ба таъкиди муҳаққиқи ин ҳамоса С. Фатхуллоев номи “Аваз” аз калимаи арабии “иваз” гирифта шудааст.

Азбаски \bar{y} писархонди Гӯрғулӣ буд, \bar{y} ро бар ивази писари худ медонист [40, с. 147]. Пажӯҳишгари дигар Ҷ. Асрорӣён ҳадс задааст, ки шояд “Аваз” аз номи паҳлавони ҳиндустонӣ “Ахваз” реша гирифтааст, ки бо гузашти асрҳо овози “х” аз он ҳазф шудааст [5, с. 54]. Вале андешаи С. Фатҳуллоев ба ҳақиқат наздиктар менамояд.

Аваз дар дostonҳои тоҷикӣ, зодаи халқи тоҷик аст, \bar{y} писари Карим-қассоби Хуросонӣ мебошад. Ҳатто дар баъзе вариантҳои тоҷикӣ Авазро писари Гӯрғулӣ шумурдаанд. Ширмоҳ аз Гӯрғулӣ ҳомила мешавад ва баъди сипарӣ шудани муддати муайян Аваз дар Чамбул ба дунё меояд. Ширмоҳ ба худ меандешад: агар ман зани бачадор бошам, ҳаргиз мисли духтарони Чамбул дар назди Гӯрғулӣ чилва карда наметавонам, бинобар ин беҳтар аст ба хотири нигоҳ доштани қаду қомати зебо ва нозу адои духтаронаам аз баҳри фарзандам бароям. \bar{Y} фарзандашро пинҳонӣ аз Чамбул берун оварда дар сари роҳ мегузорат. Роҳгузарон тифлро ёфта бурда, ба Карим-қассоб медиҳанд. Бад-ин васила фарзанддории Гӯрғулӣ ва Ширмоҳ аз назари мардум пинҳон менамояд.

Дар варианти Одина Шакар, Ширмоҳ ошиқи Гӯрғулӣ буд ва бидуни издивоҷ аз \bar{y} ҳомила мешавад ва аз байн нӯҳ моҳу нӯҳ рӯз гузашта, писар таваллуд мекунад. Аз тарси бародараш Ҳақназари паҳлавон Ширмоҳ исми аъзамро хонда, худро ба шоҳин табдил медиҳад ва кӯдакро бурда, ба шаҳри Гулистон дар назди мазоре мегузорад. Бо амри қазо аз назди

кабристон Карим-қассоби бeфaрзaнд мeгузашт, гиряи тифлро шунида, ўро пайдо мекунад ва ба хона оварда парвариш менамояд.

Дар идомаи дoston Аваз бузург мешавад ва ба дарбори Гўрғули чалб мешавад, аммо касе намедонад, ки ин паҳлавон писари Гўрғули аст, ҳатто Ширмоҳ низ минбаъд ўро намешиносад.

Тоҷик будани ўро дар дostonи «Суғдунча ва духтари ӯ Зарринаи Зарнигор» низ гўяндагон аз забони персонаже таъкид кардаанд. Маҳмудшо – паҳлавони Суғдуншо бо Аваз мечангад ва мегўяд, ки эй Аваз, агар Аҳмадхон меомад, Қаршихон меомад, Қарахон, Оғдармишхон, Туғлармишхон, Нодирхон меомад ман чанг мекардам. Аммо:

*“Чувонмарг, ту тоҷикӣ!
Ту, – гуфт, – ай раги худмон.
Мара ҳама таъна мекуна,
Ҳама дар рӯи чаҳон!...”* [12, с. 90].

Авази тоҷик якчанд зан дорад, ки ин нишонаи падаршоҳӣ будани ҷомеаи қадимаи тоҷикон мебошад. Ҳамсари якумаш Гулоим (модари Нуралию Шерали) ном дорад, занҳои дигараш: Заррина, Гулхиромон, Қаракўз. Дар баъзе нусхаҳо гўяндагон Қаракўзро модари Нуралию Шерали гуфтаанд. Аз сабаби серзан будани Авазхон баъзан ўро бо лақаби «духтарбоз» садо мекунанд.

Аваз ду духтар: Гуланору Гулхумор ва ду писар: Нурали ва Шерали дорад. Дар баъзе дostonҳо ба ҷои

Шералӣ номи писари дувум Миралӣ гуфта мешавад. Инчунин Аваз бо номи Шерафган писари дигаре ҳам дорад, ки дар баъзе дostonҳо аз ӯ ёд шудааст. Писарони Аваз ҳам мисли худаш часуру диловар, размандаю ватандӯстанд. Духтараш Гулинор низ аз бародаронаш камӣ надорад. Ба муқобили беадолатиҳо мубориза мебарад, агар лозим шавад, либосу хафтони чангӣ пӯшида, ба даст шамшеру гурзу камон гирифта, бо душманон мардонавор мечангад. Воқеан образи ӯ шабеҳи як қаҳрамондухтари ҳамосаҳои эронӣ, аз қабиле Гурдофариду Мардондухт ва малика Бӯрондухт аст.

Дар вариантҳои гӯяндагон Х. Ризо, Қ. Раҷаб, О. Шакар, Х. Кабуд ҷойи зисти Аваз Балхувон ё Балхубон гуфта шудааст. Он дар наздикии пойтахт – Чамбул ҷойгир шудааст. Муҳаққиқон тахмин кардаанд, ки шояд он ноҳияи Балҷувон бошад, ки дар ҷануби Тоҷикистон ҷойгир аст ва ё шояд номи тағйирёфтаи Балх бошад.

Характери Аваз мувофиқи ормонҳои мардуми ҷафокаш тасвир шудааст. Аваз дили кушоду раҳмгин ва инсонпарваре дорад. Хислату мардонагии ӯро дида душманон тан медиханд, офаринаш мехонанд. Аваз ба ҳар паҳлавоне, ки дар набарди ӯ шикаст хӯрду афтод ва зинҳор хост, амон медихад. Аз гуноҳи онҳо мегузарад, бо душманони мағлубаш ёр мешавад, ба онҳо инъом медихад, ҳатто ба турки Бағлон, ки баъди набард бо ӯ дӯст шуда буд, духтари худ Гулиноро ба занӣ медихад.

Аваз инсони адолатчӯ, ростқавл, мардумпарвар ва ватанпараст мебошад. Ӯ ҳамеша ҷонибдори мардуми фақир буд ва манфиати онҳоро ҳимоя мекард. Аваз пеш аз ҷанг эълон мекунад, ки бар зидди ҳокиму мансабдорони золим мечангад, на ба муқобили мардуми оддӣ.

*Се бор файрод мекна дар саҳро,
«Бе кас бошӣ, бенаво,
Халқ бошӣ, ай майдон баро!
Фақат ҷанги Аваз дар ҳокиму қушхуро!»*

Аваз паҳлавони бо нангу номус ва ғурур буда, хӯи ғуломиро бад мебинад:

*Аваз гуфтак дар Сугдунио:
«Каллаи дев кандӣ дар ҳаво,
Медонум, зурита, подшо.
Мо гулом нестем, дастнигар,
Дасто гирем дар пеши бар... [12, с. 95].*

Аваз дили пок ва нангу номуси мардонавор дорад. Дар достони «Оқсоқ подшоҳ ва ба Чамбул хуруҷ кардани он» ба Аваз тӯҳмат мекунанд, ки гӯё ба домани модарандараш дастдарозӣ карда бошад. Ин бӯхтони маҳзи Аҳмадхон буд, зеро ӯ аз паҳлавонӣ ва зебогии ҷамоли Аваз ҳасад мебурд. Авазро Гӯрғулӣ ва дигарон сарзаниш мекунанд, ӯро аз кишвар берун меронанд. Ӯ ба ҷӯлу биёбон меравад. Ин лавҳаҳо достони Сиёвушро

аз «Шохнома»-и Фирдавсӣ ба ёд меоранд. Сиёвуш ҳам паҳлавони зебо ва бегуноҳ буд ва модарандараш Судоба ба ӯ тӯҳмат мебандад, ки гӯё ба ӯ дастдарозӣ карда бошад. Сиёвушро бо гузаштан аз кӯҳи оташ бегуноҳиаш собит мегардад. Аммо ӯ дигар дар дарбори Ковус истода наметавонад ва ба сӯи Тӯрон меравад.

Аваз ҳам далеру нотарс аст, ҳам баномусу нанг ва ҳам ҳомии ватан. Аваз мисли Кёроғлуи ҳамосаи турку озар ва туркмани духтархоро намедуздад, ӯ ба паҳлавонию қаҳрамонӣ бо пирӯзӣ, бо розигӣ дили духтаронро ба даст меорад. Ба Заррина:

*Аваз гуфтак: «ма дуз(д) нестум,
Тура бигирум сувор кунум.
Ман дар Чамбул биравум, -гуфтак, -
Ман худма таънасор кунум.
Ман дар шаҳри атат мерам,
Ман шер ворӣ ҷанг кунум,
Тура дар қанҷургам занум,
Баъд, - гуфтак ӯ, - бор кунум.
Ба Чамбул тура бибарум,
Атама миннатдор кунум...*

Ҳамин тавр, Аваз қаҳрамони марказӣ аст, ӯ ҳамеша дар фикри дифои ватан буда, ғами халқи камбағалро меҳӯрад. Ҳар душманеро, ки мағлуб кард, молу манолашро ба камбағалу бечора медиҳад, зиндониёнро озод месозад. Дар симои ӯ ормону орзуҳои халқи ҷафокаш таҷассум ёфтаанд.

в) Аҳмадхон.

Аҳмадхон сардори қабилаи туркман аст, баъзан ўро шоҳи Чамбул ҳам меноманд. Шахсияти ӯ мураккаб ва ғайриҷиддӣ, яъне образи манфии дохилӣ мебошад. Гӯяндагон дар шахсияти ӯ антагонистро тасвир кардаанд. Аҳмадхон фарди тарсу ва дурӯя аст, агар душмани бузург ба Чамбул лашкар кашад, ӯ худро бемор вонамуд карда, ба ҷанг намебарояд.

Ӯ шахси ҳасуд, тӯҳматгар, нотавонбин, хомандеш ва худҳоҳ аст, аммо ҳар дафъа Гӯргулӣ ва Аваз гуноҳи ўро мебахшанд. Аҳмадхон тавбаю надомат мекунад, аммо чун паҳлавонро дур дид, ба хости худ духтарҳои Авазро мефурӯшад, ё ба касе ҳукми қатл мебарорад. Аз паси Авазу писаронаш носазо мегӯяд ва вақте ки онҳо баргаштанд, боз ба лаганбардорию хушомадгӯӣ мебарояд.

Дар достони «Душмани Аҳмад ба Авазхон» Аҳмадхон ҳамчун инсони пастфитрату хоину номардум тасвир ёфтааст. Ӯ дар фикри куштани Нуралии ҷавон ва дуздидани аспӣ Аваз шуда, бо ин роҳ мехоҳад Авазро рӯҳафта кунад. Аҳмад бо писараш Юсуф бо фиребу макри Соқӣ Нуралиро ба лаби дарёи Шӯриён даъват мекунад, ба ӯ доруи беҳушона дода, мехоҳанд сарашро бибуранд. Дар ин вақт лашкари Шаҳаншоҳ бо сардории паҳлавон Раҳимқул мерасад ва бо Аҳмадхону Юсуфхон ҷангида, падару писарро асир мегирад. Соқӣ Нуралиро ба хуш оварда, мегӯяд, ки Раҳимқули душман Аҳмаду Юсуфро асир гирифта, ба шаҳраш бурд. Нуралӣ аслиҳаи ҷангӣ пӯшида ба ҷанги Раҳимқул

меравад ва ўро мағлуб карда, сарашро бо шамшер мегирад ва Аҳмаду Юсуфро озод мекунад. Онҳо бармегарданд ва дар вақти истироҳат ва хоби Нуралӣ ўро падару писар бо корд зада, маҷрӯҳ мекунанд ва ба зери рег гӯр мекунанд. Ўро тасодуфан Ашӯри савдогар, ки бо корвонаш аз он мавзеъ мегузашт, аз зери рег бароварда, мебинад, ки ханӯз чон дорад ва ба табиб месупорад. Оқибат Нуралӣ тандуруст шуда, аз Аҳмаду Юсуф интиқом мегирад.

Дар дostonҳо бисёр таъкид шудааст, ки Аҳмадхону Юсуфхон аз қавми дурманҳоанд. Онҳо дар якҷанд дoston ба Аваз бадбинӣ доранд, ба ӯ суъқасд ташкил мекунанд, бо тухмат бадном карданӣ мешаванд, ҳатто аз Чамбул меронанд, аммо дар ҳар дафъа беғуноҳу ҳақ будани Аваз исбот мешавад ва онҳо падару писар шармандаю сархам мегарданд. Тавассути конфликтҳои Аҳмадхону Юсуфхони туркман ё дурман бо Авази тоҷик намунаи баъзе муҳолифатҳои этникӣ, ки ҳаёти воқеӣ бисёр рӯй меоданд, ифода ёфтаанд.

Ба қавли Фатҳуллоев С., образи Аҳмадхон ба симои Гарсеваз аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ шабоҳат дорад, ки ҳар ду тан дасисабозу тухматгар мебошанд [40, с. 145]. Воқеан, ин рафтори онҳо хеле ба ҳам монанд мебошанд, аммо як тафовут ба назар мерасад, ки Аҳмадхон душмани дохилӣ аст ва дар Чамбул зиндагӣ карда, бо Гӯргуливу Аваз ҳар рӯз рӯ ба рӯ аст. Вале Гарсеваз бо Афросиёб дар Тӯрон асту Ковусу Рустаму дигарон дар Эрон.

г) Аға Юнус ё Ширмоҳ.

Дар достонҳои тоҷикӣ зани асосии Гӯргулӣ аз зоти парӣ аст, бо номи Ширмоҳ. Ёро дар баъзе нусхаҳо гӯяндагон Оғоюнус ё Ағачунус ҳам номидаанд. Образи Ширмоҳ дар шакли Аға Юнус (Ағачунус) дар нусхаҳои туркманӣ, ўзбекӣ, қазоқӣ ва арабҳои Осиёи Марказӣ низ мушоҳида шудааст. Роҷеъ ба шарҳи номи *ӯ* баъзе муҳаққиқон бар ин гумонанд, ки он аз *ого* – чаноб ва Юнус – номи пайғомбаре иборат аст. Аммо чи тавр мешавад, ки барои як хонуми зебои паризод як номи мардонро гӯяндагон лоиқ бинанд?

Барои дарёфтани маънои номи мазкур варианти гӯянда Қ. Рачаб, ки номи ин хонумро *Ағачинис* гуфтааст, ба мо кӯмак намуд. Маълум шуд, ки ин ном аз ду калима иборат аст: *ага* ва *чинис*. Калимаи «чинис» бешубҳа аз калимаи арабии *чинс* гирифта шудааст, ба маънои аслу зот. Қисмати аввали ном – калимаи *ага* шакли дигаршудаи вожаи туркии «ақ», яъне сафед мебошад. Дар як суруди эпикӣ қазоқҳо номи қаҳрамондухтаре Ақ-Жунус мебошад, ки қашангу зебо ва парисурат аст [ниг., 51]. Калимаи *ақ* (*оқ*) ба забонҳои туркӣ «сафед» буда, ба парӣ будани қаҳрамон ишораи хубест. Аз ин ҷо маънои номи Аға Чинис (Ақ-чинс) равшан мегардад, яъне духтаре аз чинси сафед, сафедпӯст, сафедрӯй, сафедандом. Одатан тоҷикон духтари сафедпӯстро Ширмоҳ, Ширбадан, Ширрӯя ва монанди инҳо меноманд. Маълум мешавад, ки тарҷумони нахустини (шояд дузабонаи) ўзбек номи Ширмоҳро

мазмунан «Ақ-чинис» тарчума кардааст. Гўяндаҳои дига-дигари ўзбеку туркман барғалат образи Ширмохро гирифта, ба Ағачунус (Ағаянус) табдил доданд, ки дар натиҷа як тимсоли нав ба вучуд омадааст. Ва боз тоҷикон ин образро бо номи Ағаянус ё Ағачинс аз ҳамсояхо дубора қабул карданд. Дар натиҷа дар эпоси тоҷикон ҳам образи Ширмоҳ боқӣ монд ва ҳам симои Ағаянус пайдо шуд. Ҳар ду образ дар дostonҳои тоҷикӣ занҳои зебои Гўрғулӣ буда, аслашон парӣ аст. Гоҳ-гоҳ хангоми рух додани воқеаҳои муҳим онҳо ба кабӯтар мубаддал гашта pariда, ба ҷойи матлубашон мераванд. Образи паридухтарон дар афсонаю асотир ва ҳамсоаҳои тоҷикон зиёд ба назар мерасанд, ки худро ба кабӯтар табдил медиҳанд. Ширмоҳ – образи асили тоҷикӣ буда, паридухтар аст, ўро Гўрғулӣ аз паси кӯҳи Қоф овардааст.

ғ) Нақши занҳо дар эпос.

Дар дostonҳои “Гўрғулӣ” ду тоифаи занҳо тасвир шудаанд. Тоифаи якум занҳо ва духтарони фаъол, хушёру нотарс, паҳлавон, ба мисли Заррина, Қаракўз, Гулинор буда, барои ба даст овардани бахти худ, хифзи нангу номус, дифои ватан мубориза мебаранд. Ин қабил қаҳрамонзанҳо хоси дostonҳои қаҳрамони қадимаанд, ки бештар ифодаи ормонҳои мардум мебошанд. Гўрӯҳи дуюми занҳои эпос нисбатан ғайрифаволу вобаста ва пойбанди қоидаҳои шаръӣ, хонашин ва камхуқуқ мебошанд. Дар симои инҳо занҳои давраи исломӣ, зери чодар, дур аз корҳои

давлатию паҳлавонӣ дида мешаванд. Чунончи, Ширмоҳ, Ағаюнус, Гулоим ва чанде дигар аз ҳамин қабил мебошанд, ки нерӯи паҳлавонӣ надоранд ва бештар ба воситаи сеҳру чоду бо душманҳояшон мубориза мебаранд.

Танҳо дар нусхаи туркманӣ Гёроғлӣ як зан дорад, дигар дар қиссаҳои туркию озарӣ ва достонҳои ўзбекию афғонӣ тоҷикӣ атрибутҳои анъанавии исломӣ – полигамия (бисёрзанӣ) дида мешавад. Гўргулӣ ва Аваз низ сетогӣ, дар баъзе нусхаҳо ҳатто чорто зан доранд.

Дар достони «Суғдунча ва духтари ӯ Зарринаи Зарнигор» номи қаҳрамондухтар Заррина аст. ӯ кашангу зебо ва паҳлавон буда, бо Аваз мардона меҷангад. Ин образ решаҳои хеле қадимӣ дошта, дар сарчашмаҳои таърихӣ низ аз ӯ ёд шудааст. Муаррихи юнонӣ Ктесий (асри 5 – ибт. а. 4 то мелод), ки дар дарбори шоҳони Эрон зиндагӣ кардааст, дар бораи шохдухтари часури сақоӣ – Заррина маълумот додааст. Падари Заррина Суғдунча низ паҳлавони қавӣ аст, дар дoston ишора меравад, ки ӯ девхоро шикаст додааст [16, с. 4].

Қаракўз духтари Абдуллоҳон аст аз Сарандев. ӯ низ часорати мардона дошта, мисли паҳлавондухтар Мардондухт аз «Самаки айёр» бар зидди душман меҷангад. ӯ монанди занҳои хонашин нест, барои ҷимояи кишвари падараш ба талоя баромада, посбонӣ мекунад. Номи «Қара-кўз» ҳарчанд туркӣ аст, аммо шахсияти ӯ шабеҳи қаҳрамондухтарони ҳамосаҳои эронӣ мебошад. Тахмин кардан мумкин аст, ки номи ӯ дар гузашта,

«Сиёҳчашм» ва ё ба монанди ин будааст, ки гӯяндагони туркзабон номи ўро низ мисли номи Ширмоҳ тарҷума кардаанд.

Дар достони «Ба Чамбул омадани се духтари Сарандев ба чанги Авази тугён» Зарнигорпарӣ духтари дуноми Сарандев аст, ҳам дар ҳусну ҷамол беҳамтост ва ҳам дар чангу мардонагӣ. Ў бо нишон додани ҷашму абрӯ ва руҳи зебо Авазу Бағлон-пахлавонро шефта мегардонад ва онҳо дилро аз даст дода, дар майдон сушт мешаванд. Зарнигор онҳоро баста асир мегирад, сипас Гӯрғулисултон ба майдон меояд, ўро низ Зарнигор ба зӯри бозу гирифта, бандӣ мекунад. Ниҳоят, Нуралихон ба набарди Зарнигор мебарояд ва бо маслиҳати модараш Қаракӯз ба рӯи Зарнигор нигоҳ намекунад, то мафтунӣ хусни ў нагардад. Дар набард Нуралӣ Зарнигорро мағлуб карда, Авазу Гӯрғулӣ ва Бағлонро озод менамояд ва ин паҳлавондухтарро ба падараш мебахшад.

Умуман, образи занҳо, ба истисноӣ чанд зани хонашин, дар достонҳои «Гӯрғулӣ» аз анъанаи ҳамосанигорӣ эронӣ берун нест. Симои занҳо дар эпос мисли бонуҳои озоди адабиёти эрони бостон ҷаҳол, ҷӯё ва кӯшо тасвир шудаанд. Ҳамон тавре ки дар сюжетҳои «Шоҳнома», «Самаки айёр», «Вис ва Ромин», «Ҷомеъ-ул-ҳикоят» ва силсилаи афсонаҳои тоҷикӣ дида мешаванд, қаҳрамондухтарҳои эпоси «Гӯрғулӣ» ҷаҳолу озоданд, барои бахту муҳаббати худ талош меварзанд, дар майдон мубориза мебаранд ва Ҳимоят аз Ватан мекунанд.

д) Чамбул.

Чамбули Мастон пойтахти вилояти Гӯрғулишоҳ буда, сифати “мастон” ишора ба хушу хуррам будани он аст. Аз рӯи маълумоти ғӯяндагони достонҳои тоҷикӣ, он дар ҷануби Тоҷикстони имрӯза қарор доштааст.

Дар мавриди шарҳи номи “Чамбул” андешаҳо мутафовитанд, бархе аз муҳаққиқон онро баргирифта аз «Чамлибил»-и озарӣ гуфтаанд. Ҳамосашиноси эронӣ Р. Раисниё дар мавриди таъйини ҷойгиршавии Чамлибил маълумоти зиёдеро аз сарчашмаҳои таърихӣ, ҳуччатҳову китобҳо ҷамъ оварда, собит кардааст, ки ин макони таърихӣ мебошад. Бо тақия бар ин манобеъ, ҷойгиршавии Чамлибил дар мавзӯҳои наздикии Нахҷавон, дар сарҳади Рум, дар дараи Салмоси Озарбойҷон, дар Анатолия – шарқи Туркия, байни шаҳрҳои Қарс ва Эрзарум ва ғайра номбар шудаанд. Баъзе таърихдонҳо Чамлибилро маҳаллаи воқеӣ донистаанд, ки то кунун хароб шуда, аз байн рафтааст [28, с.116].

И.С.Брагинский дар мавриди Чамбул навиштааст, «дар эпоси тоҷикӣ на худӣ номи Чамбул (он иқтибосӣ аст), балки идеяи макони ормонии камбағалон мустақил буда, аз замонҳои хеле қадим пайдо шудааст» [10, с. 26].

Ҷонибеки Асрориён, яке ҷӯяндагон ва пажӯҳандагони эпоси «Гӯрғули» тасмияи Чамбулро мураккаб аз ду вожа: “чам” (чаман) ва “бул” (пул) донистааст. Ӯ таъкид кардааст, ки ба ин монанд топонимҳои Кобул, Зобул, Деҳбул ва ҳатто Бобул вучуд доранд [4, с. 61].

Поёнтар Ҷ. Асрориён аз муҳаққиқи таърихи Эрони бостон, М. Ҳотам иқтибос овардааст, ки ӯ тасмияи «Чамбул»-ро шакли таҳрифшуда аз вожаи «шамбала»-и санскритӣ хондааст. Тибқи хулосаи М. Ҳотам, макону мавқеи Чамбул миёни дарёҳои Панҷ ва Вахш қарор доштааст [ниг.: 4, с. 62].

Масъалаи шарҳу тафсири номи Чамбул кори сахл нест, онро пажӯҳишгарони таърихи забон метавонанд таҳқиқ намоянд. Бар ҳар сурат, далел ин аст, ки дар ҳамаи нусхаву нусхаҳо номи ин маҳал ба якдигар монанд мебошанд. Он дар нусхаи туркӣ – Чамлибел, дар нусхаи Ходзко (1842) – Чамлибил, дар нусхаи озарӣ – Ченлибел ва Чемлибел, озари Табрез – Чанлибел, туркманӣ – Чандибил, ўзбекӣ – Чамбил, афгонӣ – Чамбул ва дар достонҳои тоҷикӣ низ Чамбул мебошад.

Чамбули Мастон инъикоси утопияи иҷтимоӣ ва ё макони ормонии мардуми тоҷик аст. Идеи шохони одилу додгустар ва шаҳри ободу мардумони инсондӯст дар адабиёти шифоҳию хатии тоҷик собиқаи дуру дарозе дорад. Он дар афсонаҳо дар шаклҳои «қишлоқи тиллоӣ», «шаҳри хуррамобод» дучор мешавем, дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ он ба ҳайси шаҳрест, ки шоҳу гадо надорад ва ҳама баробаранд ва қадимтар равем, дар устураи Ҷамшед дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ ва ниҳоят дар Авесто Ёама Хшаета кишваре дорад, ки орь аз зулму ситам, дур аз зиштиҳо ва ахлоқи бад аст, на пирӣ вучуд дораду на беморӣ ва на марг. Чамбули ҳамосаи тоҷикӣ, идомаи тасвирҳои шаҳрҳои ормонӣ буда, бегуфтугӯ, офаридаи таҳайюли бадеии гӯяндагони тоҷик мебошад.

Хулоса

Ҳамин тариқ, нусхаи тоҷикии эпоси машҳури Шарк – «Гӯрғулӣ» як нусхаи мустақилест, ки бар пояи суннатҳои ҳамосасароии эронӣ эҷод шудааст. Он аз нусхаи қафқозӣ тафовути зиёд дошта, баъзе унсурҳоро аз халқҳои туркҷабри ҳамсоя – ўзбекону туркманҳо қабул кардааст. Дар навбати худ як силсила мотиву сужетҳо, топонимҳо, образи қаҳрамонҳои достонҳои тоҷикӣ ба эпоси ин халқҳои ҳамсоя гузаштаанд.

Нусхаи тоҷикии ҳамоса мисли жанри афсона баёни романтикӣ дорад, аммо нусхаи туркию озарӣ мисли қиссаи воқеӣ дорои хусусияти реали мебошанд. Умри афсона аз қисса дарозтар аст, пас бидуни шак гуфта метавонем, ки нусхаи тоҷикӣ қадимтар аст.

Тафовутҳои асосие, ки дар нусхаи тоҷикӣ дида мешавад, манзум будани матни он аст. Дар достонҳои тоҷикӣ Аваз қаҳрамони асосӣ буда, мазмуни достонҳо пур аз мотиву сужетҳои эронӣ аст. Ҳатто номҳои маҳаллу деҳот, шаҳрҳо тоҷикианд.

То солҳои 1970-1980 достонҳои «Гӯрғулӣ» дар байни мардум маҳбубияти зиёд дошта, яке аз воситаҳои таъмини завқи эстетикӣ ва фароғатӣ буданд. Аммо бо таъсири навҳои дигари санъат, ба монанди киною театр, телевизион ва пайдоиши воситаҳои ҷадиди информатсионӣ насли ҷавон дигар чун падарону бобоёни хеш ба достонҳои «Гӯрғулӣ» чандон рағбат надоранд. Тараққиёту пешрафти технологияи информатсионӣ ва осон гардидани дастрасӣ ба манобеъи иттилоот ва афзоиши коммуникатсия аз омилҳои муҳим ба шумор

мераванд, ки ба фолклори чомиаҳои суннатӣ таъсири чиддӣ мерасонанд. Албатта аз ин ҳисоб анъанаҳои шифоҳии мардуми тоҷик низ берун нестанд. Дар робита бо ин мавзӯ мехоҳем, ду-се мушоҳидаро оид ба вазъи имрӯзаи гӯрғулисарой ин ҷо ҳикоят намоем.

Соли 2000-ум дар яке аз ковишҳои фолклорӣ дар ноҳияи Кӯлоб, дар деҳаи Корези Боло камина бо гӯрғулисаро Пирназар Ҳақназарови 68-сола ҳамсӯҳбат шудам. Қаблан хабар доштам, ки ӯ писари Ҳақназари гӯрғулихон ва худ низ яке аз гӯрғулисароёни забардасти ин ноҳия аст ва дар рафти сӯҳбат аз ӯ хоҳиш кардам, ки думбураашро оварда, чанд пора аз эпоси Гӯрғуғли иҷро кунад. Дар аввал бобои Пирназар баҳона карда гуфт, ки чӯри думбурааш вайрон аст. Аммо чун ман густохона дубора хоҳиш кардам, ӯ ночор рафта, болохона думбураашро аз зери чангу хок гирифта омад. Дар назди ман думбураашро аз чанг тоза карду торҳояшро чӯр сохт ва ба ман нигариста гуфт: «ман ин думбураро қариб даҳсол боз нанавохтаам. Инак ба пойи қадами ту ин думбура ба садо даромад». Аз ӯ пурсидам, ки чаро даҳ сол нанавохтед? Ӯ гуфт: «касе дигар Гӯрғуғлиро гӯш намекунад. Бачаҳо ҳама киною телевизор тамошо мекунанд, ҳеч кас талабгор нест...».

Аз он сӯҳбат маълум шуд, ки аудиторияи Гӯрғуғли хеле маҳдуд шудааст. Танҳо калонсолон баъзан аз тариқи телевизион ё радио баъзе дostonҳои Гӯрғуғлиро гӯш карда, роҳат мекунанд.

Мушоҳидаи дигари мо ҳамроҳи фолклоршиноси маъруфи тоҷик Рӯзӣ Аҳмадов дар моҳи майи соли 2007

дар ноҳияи Қумсангир сурат гирифт. Дар деҳаи Аюбобод Ҳоҷӣ-бобои 75-сола зиндагӣ мекунад. Аслан ӯ зодаи ноҳияи Рашт мебошад, ки дар он ҷо анъанаи гӯргулисароӣ маъмул аст. Ӯро ҳамроҳи дигар ҳамдеҳагонаш дар солҳои 1950-ум муҳочир кунонда ба ноҳияи гармтабиати Қумсангир овардаанд. Зеро барои пахтакорӣ дар он солҳо дар даштҳои Қумсангир қувваи корӣ намерасид.

Пас сӯҳбатҳои гарм бо Ҳоҷӣ-бобо дар хузури писаронаш ва ҳамсояву хешовандонаш ҳозирин аз ӯ дархост карданд, ки поре аз эпоси паҳлавонии Гӯрӯғлиро сарояд. Ӯ бе ҳеч дудилагӣ чанд эпизодеро баҳри аҳли нишаст иҷро намуд. Сипас ба гуфтор даромада, сужети баъзе аз дostonҳоро бидуни думбура ба мо ҳикоя кард. Пас аз мусоҳибаи мо бо Ҳоҷӣ-бобо маълум гашт, ки ҳар моҳе як-ду бор дар нишасту маъракаҳо ӯ барои дӯстони куҳансоли худ аз дostonҳои Гӯрӯғлӣ мехондааст. Аз рӯи қавли худи ӯ, соле як маротиба ба тарафҳои Фарм низ сафар мекардааст ва албатта бо думбураи худ ва барои дӯстон хешовандони деринааш низ аз ин ҳамосаи дилангези паҳлавонӣ намунаҳо иҷро мекардааст.

Инчунин дар деҳаи Зиддии ноҳия Варзоб гӯяндаи боистеъдод Ҳотами Ҳоким зиндагӣ мекунад, ки то ба имрӯз барои мухлисон дostonҳои «Гӯрӯғлӣ» месарояд. Ӯ вучуди куҳансол буданаш (ҳоло 86-сола аст) соли 2016 дар Фестивали гӯргулихонон, ки дар Туркменистон баргузор гашт, иштирок намуда, сазовори ҷоиза шудааст.

Яке аз намояндагони мактаби Ҳикмат Ризо имрӯз Азизбек Зиёев мебошад, ки дар баъзе чорабиниҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, дар маъракаву нишастҳо ҳунарнамоӣ мекунад. Дигар дар ғӯшаву канори кишвар ғӯяндагони ангуштшумор боқӣ мондаанд ва ба ҳунари эшон қариб ки талабгор намондааст.

Ҳамин тариқ, аз мушоҳидаҳои мо ва таҳқиқоту мақолаҳои дигар фолклоршиносон бармеояд, ки жанри эпикаи «Гӯрғӯлӣ» дар ҳолати завол қарор дорад. Имрӯзҳо аудиторияи онро асосан қуҳансолон ташкил медиҳанд, зеро онҳо дигар техникаи қадид ва воситаҳои замонавӣ иттилоотиро дуруст қабул карда наметавонанд. Дигар ин ки мӯйсафедон завқи эстетикаи ҳудро бо шунидани ҳамин дostonҳо таъмин менамоянд, гузаштaro ба хотир меоранд ва як навъ ормон мешикананд. Насли ҷавон дигар чун падарону бобоёни хеш ба дostonҳои «Гӯрғӯлӣ» чандон рағбат надоранд.

Бояд фаромӯш накунем, ки фолклор падидаи зинда аст, на шахшуда. Дар ҳар даври замон дар матни асарҳои фолклорӣ тағйиротҳо ба вучуд меомаданд, унсурҳои фарҳанги мардумони ҳамсоя ворида адабиёти шифоҳии ҳамдигар мегаштанд. Баъзе сужету мотивҳо аз байн рафта, мутобиқи замона ва эътиқодоту идеологияи давр мазмунҳои нав ворида асарҳои фолклорӣ, махсусан, эпосҳо мешудаанд.

Имрӯзҳо дар тамоми олам бо сабабу омилҳои объективӣ тағйирёбӣ дар ҳамаи самтҳои санъату адабиёт ва илму техника ба вучуд омадааст. Бинобар ин ворида кардани дигаргуниҳо дар мундариҷаи дostonҳои

«Гӯрғулӣ» ва дар шеваи иҷрои он як амри табиӣ аст. Бигзор вариантҳои қадимӣ ва роиҷи он дар анъана боқӣ монанд ва дар бойгонихо барои таҳқиқоти олимони ғафторӣ шаванд. Барои насли нав бо таҳрир ва такмил нусхаи нави достонҳоро эҷод кардан лозим аст. Пеш аз ҳама матни достонҳои пешин аз шакли лаҳҷавӣ ба меъёри забони адабӣ наздик карда шаванд. Аз мазмуни достонҳои унсурҳои бегонаро ҳазф карда, мувофиқи сюжет мотивҳои анъанавии ҳамосаҳои тоҷикӣ-эрониро ворид кардан мувофиқ мебошад. Нусхаи ҳамосаи эҷодшударо «Авазнама» ё номи дигар гузоштан мумкин аст.

Инчунин дар ҳамкорӣ бо шоирон вазну қофия ва дигар аносири бадеии достонҳои таҳриру танзим ва барои ба оҳанг дароварда сароидан мутобиқ шаванд. Барои фаҳмо шудани мазмун аз усули пешинаи ғайритоҷикӣ иҷро, яъне бо ҳалқ сароидан ва мисли муғулҳои «ҳи-ҳи-ҳӣ» гуфтан, даст кашидан лозим аст.

Чи тавре ки дар фасли «Иҷрои достонҳои ва контексти иҷтимоии он» қайд намудем, як навъи сабки иҷрои достонҳои «Гӯрғулӣ» бо овози одӣ ва бидуни “ҳӣ-ҳӣ” мебошад. Бо ин сабк дар солҳои 1970-90 Теша Ниёзӣ аз деҳаи Лучоби Варзоб ҳунарнамоӣ мекард. Ана ҳамин сабк тоҷикӣ аст ва онро рушд додан ба мақсад мувофиқ аст.

Инчунин мазмуни достонҳоро бо баъзе тағйиротҳои гоյавию бадеӣ ва забонӣ ба мисли афсонаҳои чоп кардан ва дар асоси сюжети достонҳои филмҳои тасвирӣ сабт намудан мумкин аст.

Фехристи манобъ:

1. Аминова С. Бозёфт // Садои шарқ. – 1968, – №3. – С. 123-127.
2. Амонов Р. Очерки эҷодиёти дахонакии аҳолии Кӯлоб. – Душанбе, 1963.
3. Андреев М.С. Из материалов по мифологии таджиков // По Таджикистану. Краткий отчет о работах этнографических экспедиции в Таджикистане в 1925 году. – Ташкент. – Выпуск I. – 1927. – С. 77-109.
4. Асрориён Ҷ. Гӯрғулӣ / гузориш ва нигориш. – Душанбе: Шучоён, 2010.
5. Асрориён Ҷ. Ин заминро арҷ аз арш аст. – Душанбе: Шучоён, 2009.
6. Бехрангӣ С. Кӯрӯғлу ва качал Ҳамза. – Табрез: Шамс, 1348 ш. (1970, бо алифбои форсӣ).
7. Болдырев А.Н. Устный эпос Таджикистана. // Дружба народов. – 1939, – №9. – С.299-305.
8. Болдырев А.Н. Эпоси даханакии Тоҷикистон // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1934, – №11-12. – С.34.
9. Брагинский И.С. Заметки о таджикском эпосе «Гуругли» // Краткие сообщения Института востоковедения АН СССР. – 1953. – Выпуск 9. – С.48-57.
10. Брагинский И.С. Таджикский народный эпос «Гуругли» (Предисловие) // Гуругли / Таджикский народный эпос. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1987.
11. Брагинский И.С. Унсурҳои эҷодиёти бадеии халқ дар осори хаттии қадим ва асримиёнагии тоҷик // Шарқи Сурх, – 1955, – №3. – С.101.
12. Гуругли. Таджикский народный эпос / Предисловие и перевод И. С. Брагинского / таджикский текст подготовили к

печати Х.Назаров и Б. Шермухаммадов. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1987.

13. Гӯрӯғлӣ ба ривояти тоҷикӣ / Тартибдиҳандагон ва баргардонандагон Д. Раҳимов ва Саиди Ҳунарманд. – Колумбус (ИМА): Чаванбукс, 2006 (ба хатти форсӣ).

14. Гӯрӯғлӣ / тартибдиҳанда Қ. Ҳисомов. – Душанбе: Ирфон, 1963. – Ҷ. 2.

15. Гӯрӯғлӣ / достони баҳодурони Чамбули Мастон / тартибдиҳанда Қ. Ҳисомов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 3.

16. Гуцуляк О.Б. Гер/кёр-оглы - сын могилы и правитель Чамбули Мастон / К объяснению сущности эпического образа // Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/g/guculjak_o_b/koroglu.shtml.

17. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный эпос. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1947.

18. Каррыев Б.А. Туркменский героический эпос «Гёр-оглы» (Предисловие) // Гёр-оглы – туркменский героический эпос. – Москва, 1968. – С. 7-32.

19. Короглы Х.Г. Взаимосвязь эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. – Москва: Наука, 1973.

20. Куллиёти фолклори тоҷик / ҳамосаи Гӯрғулӣ / мураттибон Ф. Муродов, С. Фатхуллоев. – Душанбе: Дониш, 2007. – Ҷ. 7.

21. Мардонова А., Умарова Ш. Чаҳонорой, эй зан. – Душанбе, 2005.

22. Миркамолова М.А. Место эпоса «Гуругли» в фольклоре узбеков-лакайцев / Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд.филол.наук. – Самарканд, 1972.

23. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрӯғлӣ». – Душанбе: Деваштич, 2006.

24. Муродов Ф. Корни народного эпоса «Гургули»: «Гайбзода», Пури гур, Гурзода // Известия АН РТ / Серия филология и востоковедние. – 2010, – №1. – С. 69-76.
25. Муродов Ф. Размер эпоса «Гуругли» // Номаи Донишгоҳ. – 2008, – №1 (43).
26. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / мураттибон Р. Амонов, М. Шукуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1958.
27. Норматов С. Таҳқиқи фолклори тоҷикони Афғонистон. – Душанбе: Дониш, 2009.
28. Раисниё Р. Кӯрӯғлу дар афсона ва таърих. – Табрез: Интишороти Нимо, 1987 (бо алифбои форсӣ).
29. Рахимов Д. Исполнение Гургули в Таджикистане // Вестник культуры. – 2011. – №2 (16). – С. 41-48.
30. Рахимов Д. Мотив «чудесного рождения героя в могиле» в таджикском эпосе «Гургули» // Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств. – Чебоксары. – 2014. – №9. – С. 172-176.
31. Рахимов Д. Штрихи к портрету Аваза из таджикского эпоса Гургули // Тезисы международной научной конференции «Сюжет Гёроглы и литература Востока» / Туркменистан, Ашгабад, 2009. – С. 45-46.
32. Рахимов К. Основы взаимодействия ритмики стиха и мелодии в эпосе «Гуругли» // Известия АН РТ / Отд. обществ. наук. – 2006. – № 2.
33. Рахимов К.С. Эпос «Гуругли» в таджикской версии и традиционная школа устод-шоғирд // Проблемы музыкальной науки. – Уфа. – 2011. – № 1 (8). – С. 210-214.
34. Рахмонов Р. О таджикском народном героическом эпосе // Central Asia and Heroic Epics. – Seoul: Kangnam University, 2009. – С.45-58.

35. Раҳимов Д. Гӯрғули – чехраи асотири // Суханшиносӣ. – 2012. – №2. – С. 113-123.
36. Раҳимов Д. Тарзи таваллуди ғайриодии қаҳрамон дар ҳамосаи “Гӯрғули” // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Силсилаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2013. – №6. – С. 135-140.
37. Раҳматов Ҳ. Чароғи давра / дар бораи гӯрӯғлиғӯи кӯлобӣ – Чаҳоноро Каримова // Маориф ва Маданият. – 1960. – № 2745.
38. Раҳмонов Р. Дар бораи ҳамосаи «Гӯрӯғли» // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – № 4/3 (113). – С.184-193.
39. Фатҳуллоев С. Гӯрӯғлии тоҷикони Афғонистон // Садои Шарқ. – 1965. – №6. – С. 96-103.
40. Фатҳуллоев С. Ривояти тозаи Гӯрғули // Садои Шарқ. – 2009. – №8. – С.141-147.
41. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон / мураттиб Р. Амонов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960.
42. Шаҳронӣ И. Гӯрӯғли // Фулклур / маҷаллаи бахши фарҳанги мардуми Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон. – Кобул. – 1973. – №1. – С. 135-157.
43. Başgöz İlhan. The Epic Tradition among Turkic Peoples. In: *Heroic Epics and Saga. An Introduction to the World Great Folk Epics*. Ed. By Felix J. Oinas. Indiana University Press. 1978, pp. 310-336.
44. Chodzko Alexander. Specimens of the Popular Poetry of Persia, (as found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia). London: 1842.
45. Eberhard Wolfram. Minstrel Tales from Southeastern Turkey. University of California Press. Berkeley and Los Angeles. 1955, pp. 30-50.

46. Hanaway L. William, Jr. The Iranian Epics. **In:** *Heroic Epics and Saga. An Introduction to the World Great Folk Epics*. Ed. By Felix J. Oinas. Indiana University Press. 1978, pp. 76-99.

47. Rahimov D. Tajik Folk Epic Gurghuli // International Workshop on the Story Heritages of Asia. – Seoul: 2011, pp. 105-115.

48. Rahmonov R. Studying of Tajik National Heroic Epics: Some problems. // *The Review of Central Asian Studies*. – Seoul. – 2009. – November, pp.147-168.

49. Wilks M. Judith. Aspects of the Kōroğlu Destan: Chod-zko and beyond. PhD Dissertation. Chikago: Illinois, 1995.

50. Wilks M. Judith. The Persianization of Kōroğlu: Banditry and Royalty in Three Versions of the Kōroğlu *Destan* // *Asian Folklore Studies*, Volume 60, 2001: 305-318.

51. Winner G. Thoms. The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia. Duke Universitu Press. 1958, pp. 54-86).

**Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan
Research Institute of Culture and Information**

DILSHOD RAHIMI

**AN INTRODUCTORY RESEARCH ON TAJIK
FOLK EPIC “GURGHULI”**

Under supervision of Sharif Komilzoda

Editor of the Tajik text Aminov Abdufattoh

Editor of the English text Ghafurov Jamshed

Dushanbe – 2019

“Arzhang”

Foreword

“*Köroğlu*” or *Goroghli* is perhaps the most widespread folk epic of the Turkic peoples of the Caucasus, and Central Asia. It was transmitted for many centuries among Turkic and Persian-speaking people of the Caucasus, North of Iran, Central Asia and even some European countries. Alongside with Turkic epics, it influenced to the folklore of non-Turkic populations, such Armenian, Tajik, Afghan, Kurd and Arabs of Central Asia as well.

There are many comprehensive works dealing with study of “*Köroğlu*” and its versions written in Azeri, Turkmen, Uzbek, but there only a few academic studies in Western languages dealing with the Tajik version of the epic, called *Gurghuli* (also *Gurughli*). There are a number of descriptive works of this Tajik version have been published in the Tajik-Persian language and some studies have also been published in Russian. However, works in English are limited to some encyclopedia information and some comparative works by scholars such as Judith Willks, and V.M. Zhirmunskiy. But there are no articles specifically dealing with the structure and narrative form of the Tajik version of “*Gurghuli*”.

We are gratefully acknowledge to professor William Beeman for his advices and first editing the English text.

On the history of recording, publication and investigation of the Tajik folk epic *Gurghuli*

There were no official or academic records of examples of Tajik *Gurghuli* until the Soviet October Revolution of 1917. Before this time only a few mentions of the epic were seen in the ethnographic works and historical descriptions indicating the existence of the legends and *dastans* (poems) connected with the *Gurghuli*. The first record was written by Abdurahman Mustajier in 1870 from the Varzimanor village of Zarafshan valley. Mustajier traveled as a translator with a military staff expedition, led by major-general A.K. Abramovich to the mountainous Eastern Bukhara. In his diary alongside with linguistic notes and folklore texts Mustajier recorded some pieces of the Gurughli epic (for more information see: Braginskiy 1987: 9-11).

In the Soviet period, during the 1930-60's Russian and Tajik researchers such as A.N. Boldirev, L. Buzurgzoda, A. Mirzoev, I.S. Braginskiy, R. Amonov, as well a number of other poets and writers enthusiastically recorded and conducted research on the Gurughli *dastans*. One of the first survey articles "Oral Epic of Tajikistan" belonged to A.N. Boldirev, published at 1934. After a few years he issued a second edition with additional material.

In 1938 poets Javhari Suhayli and H. Homidi recorded 80 000 lines of *Gurghuli* epic poems from the famous folk singer and *Gurghuli* performer Kurban Jalil (1870-1946). These *dastans* were published after the edition of L. Buzurgzoda and M. Mirshakar with the title "Tajik Folk

Epic” in 1941. In those years L. Buzurgzoda and J. Suhayli also recorded two *dastans* of Gurghuli performer Boboyunus Khudoydod-zoda (1870 –1945).

In 1961-1963 Qamariddin Hisomov, a researcher from the Rudaki Institute of Language and Literature of Tajikistan published variants of the *Gurghuli* singers Kurbanali Rajab and Haqnazar Kabud. Afer some years he published a second volume of the Haqnazar Kabud in 1976.

The efforts of I.S. Braginskiy in gathering, publishing and study of the Tajik version with its several variants should especially be noted. In 1987 he published 20 *dastans* of the Tajik Gurughli, prepared by H. Nazarov and B. Shermuhamadov, with an academic introduction in Russian. This book is a more complete collection of the Tajik version, consisting of 20 *dastans* in the original Tajik language and their translation in Russian, including additional information about other *Gurghuli* performers and their repertoire, as well as musical notes.

After the establishment of the Department of Folklore in the Rudaki Institute of Language and Literature (1958) good conditions and opportunities for the gathering and recording of folklore materials, including the *Gurghuli* epic poems were established. Under the supervision of academician Rajab Amonov, Department researchers such as F. Murodov, S. Fathulloev, Q. Hisomov and others recorded several variants of the *Gurghuli dastans* in written and audio formats from different performers like H. Rizo, H. Kabud, Q. Jalil, O. Shakar, B. Khudoydod-zoda, and Q. Rajab.

In 1969, in Dushanbe a competition of *Gurghulikhors* (Gurghuli reciters) was held. More than 54 *Gurghuli* performers from different districts of Tajikistan participated, and from this competition many new *dastans* were recorded.

In the last 15-20 years the field of Gurghuli studies has been carried forward mainly through the work of two enthusiastic and accomplished researchers: Fayzali Murodov and Salohiddin Fathulloev. These researchers have recorded and investigated this epic since the 1960's until today. Each of them during this long period recorded in written form about 200,000 lines of *Gurghuli* texts with notes and commentaries from different performers.

One of the most recent scientific works in the field of *Gurghuli* studies in Tajikistan is Murodov's monograph "Verbal Art tools of the epic Gurghuli" in which the author used philological and statistical methods for studying the narrative and poetic structure of the *dastans*. He analyzes the verse construction of *dastans*, and aesthetical functions of narrative tools such as meter, rhyme, and literary devices, coming to the conclusion that people derive enjoyment not only from stories and cultural messages in the epic, but also from the poetic aesthetics employed in the construction of the descriptive pictures and events of the epic (Murodov 2006:277).

Fathulloev conducts research primarily on ideological and aesthetic values, including the verbal art and skills of performers. He also documents the process of the passing of the *Gurghuli* performance tradition from masters to students, the place of the *Gurghuli* epic in the life of people,

specification of *dastans*, distribution of these epic poems, and traditional schools of performers.

In 2007 these two specialists published for the first time the variant of famous performer Odina Shakar (1888 – 1962), recorded in 1949. This book consists of two of O. Shakar's long *dastans*.

Besides these two *Gurghuli* enthusiasts, some young scientists have also conducted investigations of additional aspects of the epic. For example, J. Asroriyon investigates the origin of the epic and its heroes and characters; G. Madgharibova works on the performing skills of the *Gurghuli* performer, Azizbek Ziyoev. Another young researcher K. Rahimov is interested in the musical features of the *Gurghuli* performance.

Some articles on the *Gurghuli* epic have also been written by the author of the present book. Along with the Iranian scholar Saeed Honarmand, I transliterated 7 *dastans* of the Tajik version into the Persian alphabet. This was published under the title “The Tajik variant of the Gurughli Epic” in 2007 in the Columbus, USA.

Today the Folklore Archive of the Rudaki Institute of Language and Literature contains 140 *dastans* of the Tajik *Gurghuli* epic from 40 performers. Some of these have also been published. About 40 *dastans* exist on magnetic tapes. The oldest one was recorded in the 1950's and the last variant was recorded in the digital video format in May 2009.

The Discourse of *Köroğlu* and *Gurghuli*

The Tajik version of *Gurghuli* (called also *Gurughli*) has a double-sided connection with the great Iranian epic tradition on the one hand and with Central Asian Turkic folk epics on the other. It has many plots, motifs and characters in common with the Uzbek and Turkmen *Gorogli* poems. These literary features can be divided into two groups, as H. Korogli provided in his book (Korogli 1983). That is, the elements of Iranian epic tradition in first group and Turkic tradition in the other group. However, the differences are greater than the similarities in both cases. The first vivid characteristic of the Tajik epic is its poetic form. It is composed in the poetic genre *masnavi*, a popular form used in Persian epic and lyric tradition.

Some Tajik folklorists such as F. Murodov, S. Fathullaov, A. Sufizoda, J. Asroriyon, S. Aminova and others rejected this conception of the Turkic origin of the Tajik version *Gurghuli*. They consider that Tajik version was independently derived from old Tajik folktales, legends and mythology, then transmitted to the folklore Uzbeks and Turkmen. They claim that the Tajik version is older than the Turkic *Köroğlu*. Tajik scholars bring proof from historical and literary sources to confirm *Gurghuli*'s authenticity. Below we bring some their statements and facts.

Sobira Aminova, a Tajik folklorist in her article titled "Detection" assumed that Tajik *Gurghuli* was popular even in XIII-XIV centuries. She indicated to the literary work of

Ubayd-e Zakani (1270-1370), a Persian poet, who mentions the name of Avaz, the central hero of Tajik *Gurghuli* several times in his stories. He described Avaz as clever and powerful champion (Aminova 1968: 126).

Aminova's next evidence, which confirms the existence of *Gurghuli's* plots in the XV century, is the plot of the hero's birth in grave. The source was a poem "Ghaybzād" ("Hidden born") by the 13th-14th Century Persian-Tajik poet Abdullah Hatifi (d. 1521). Aminova compares the birth and childhood of heroes of the *Gurghuli* and *Ghaybzad*, citing a number of thematic parallels (Aminova 1968: 132).

Fayzali Murodov in his article "Historical roots of the Gurghuli: Ghaybzād, Son of grave, Gurzād" more deeply involved in Aminova's topic. He gives an extended etymological interpretation of the name of Gurghuli, as it derived from "gur" – grave and "ghul" – a powerful mythic humanoid creature like *div* (demon). The word *ghul* is encountered in the Tajik folk beliefs and folktales, also people use it metaphorically for a powerful strong man. In addition to Aminova's evidence Murodov has also found in the poem "Ghaybzād" of Abdullah Hatifi 6 similar motifs with Tajik *Gurghuli*. Murodov argues that the epic *Gurghuli* first was composed among Tajiks then in some extends mixed with Turkmen and Uzbek *Guroghli* epics. From old version of Tajik epic now we have its relicts in the form of folktales. For example, the folktales "Gurzād" ("Born of grave"; in Panjakent of Tajikistan), "Puri gur" ("Son of

grave”; in Bukhara), “Ghaybzād” (“Hidden born” in Khorasan). (Murodov 2010:70-73).

Another Tajik folklorist Salohiddin Fathulloev has studied a variant of the Gurghuli epic as rendered by the contemporary performer O. Shakar and concluded that the beginning of the Tajik *Gurghuli* is not connected with Uzbek version. This researcher in his article “Gurghuli was Tajik not Uzbek” maintains that Gurughli’s grandfather was Tajik, the historical person, the great Sufi leader Khoja Ahrar-e Vali. (Fathulloev 2008).

We may conclude from this evidence that some Turkmen tribes in the past had a nomadic life, and where they moved, they brought their folklore as a mark of their ethnic identity. In the past Turkic ethnic groups had active cultural and social contacts with Tajiks. In their *destans*, they introduced local Tajik-Persian characters and some Tajik motifs. They accepted from Tajiks many cultural events such as *Nowruz*, religious holidays and other cultural elements. Tajiks in their turn adopted some Turkic cultural elements.

Thus, the Caucasus version was most likely transmitted through North of Iran to Central Asia, first to the Turkmen and Uzbek traditions. After a certain time it was incorporated into the Tajik and Afghan folkloric repertoire. Tajik tellers or performers did not receive the whole of Turkmen or Uzbek versions, but borrowed only some plot features, main characters, geographical names and motifs. During the centuries of transmission Tajik

narrators created a new version of the *Gurghuli* epic that included many Iranian epic elements.

The contents of the Tajik *Gurghuli*

As mentioned above, the Tajik epic is called mainly by two names: *Gur-ughli* and *Gur-ghuli*. As was indicated above, *Gur* means “grave” and *ughli* is from Turkish “son”, that is “son of grave”, “born in grave”, but *Gur-ghuli* means “ghul of grave” “a hero from grave”. Alongside with these two names people pronounce the name of the epic variably as *Gurulli*, *Garavli*, or *Kurruli*. But most widespread name is *Gur-ghuli*, almost all of performers pronounce *Gur-ghuli*. (Murodov 2010:76). We cannot state now, which name is the original, but based on popular use and performers pronunciation we will use *Gur-ghuli* for the balance of this book.

The Tajik version consists of romantic epic *dastans*, that is, poems. The *dastans* describe the ideal land Chambul where people live with justice and friendship, and defending their country from enemies and occupiers. The *Gurghuli dastans* describe cruel shahs, khans, beks like Rayhan-Arab, Aqsakal-padshah, Khunkhar-padshah, and other evil figures as their savage and brutal enemies. Their characters of these figures express the people’s historical memories of Arab, Mongol and Timurid conquerors.

Thus, despite its likely Turkic pedigree, the Tajik heroic *Gurghuli* epic is the cultural creation of the Tajik people. The central figure of the Tajik epic is Avaz, the adopted son of Gurghuli, who is the main hero in all Tajik

variants. Tajik *gurghuli-khons* (Gurghuli performers, singers) describe his image and battles in a similar manner to Rostam's image and struggles. Rostam is the central hero of the great Persian epic, the *Shāhnāme*, whose images have been incorporated into many folktales and legends as well.

The *Gurghuli dastans* combine mythological plots and archaic motifs, romantic expression, fantastic descriptions of the supernatural creatures and also real geographical places with some historical persons. As a result of these literary processes, the Tajik *Gurghuli* became a complete folk novel, the favorite epic of the rural people.

In the Tajik epic there are some mythic characters which are absent in other versions. For example, king Soghdun-shah, princess Zarruna, Div-e Sefid ("White Demon"), Div-e Siyah ("Black Demon"), *Nahrān-dev* (the name of a demon), *Simurgh* (the mythic bird often identified as the Phoenix), the shepherd-king and many other Iranian traditional mythic figures are introduced from Tajik folktales and mythic legends to the *dastans* of *Gurghuli*. Motifs connected with magic and magicians are often encountered. Magicians or sometimes heroes such Avaz, Yunus-pari, Shirmah, and other with magical powers transform themselves into pigeons, eagles, partridges and falcons. Heroes sometimes disguise their faces to appear as an old man, dervish, or old woman. Avaz, when he goes to the land of his enemies sometimes disguises himself as a *qalandar* (dervish) and his famous robust horse as a thin, sick horse.

The Persian epic tradition, as mentioned, has played a key role in the formation of the Tajik *Gurghuli*. Besides the *Shahnameh*, the influences of *Samak-e ayyar*, *Abumoslim-nama*, *Jame'-ul-hikayat*, *Barzu-nama*, *Hazoru yak shab* (“Thousand and one nights”) and other popular literature are especially.

The Tajik *Gurghuli* and the *Shahnameh* have many parallel features and common motifs. The main concept of both is defending the country from alien invasions, struggles against tyrannical rulers, building independence, and reviving the social justice.

William Hanaway, analyzing the image of kings in the historical part of *Shahnameh* of Ferdowsi came to conclusion that:

“The epic spirit and excitement, and the sense of the hero being more gifted than his fellows as he fights in battle to gain honor and glory are lost. In the historical parts the king himself is often the hero, but being a king he has other concerns demanding his attention. He must rule, dispense justice, and plan his treated against the enemy. Thus he has less time for the traditional pursuits of the hero and must temper his fierce individualism with a sense of corporate responsibility... The focus of the narrative is on the king as ruler, and there is no Rostam to play the role of independent hero” (Hanaway 1978: 79).

If we look from this point of view to the concept of ruler (shah, sultan, emir, khan) in the *Gurghuli* epic, its *dastans* are very similar to the heroic part of *Shahnameh*, not to the historical part. The heroes Rostam and Avaz are acting as central figures in their respective epics; they both live outside the capital city (Rostam lives in Zabul, and Avaz in Balkhuban), and are in some extent independent. The kings Kavus from the *Shahnameh* and *Gurghuli* take a secondary role. They are confident about the protection of their respective countries by their heroes. When a controversy takes place between the kings and main heroes, the kings show their weakness and lack of wisdom. Readers and listeners always stand by the central heroes. The authors (singers) of the epics also support the central heroes, as they (the heroes) carry the ideas of the authors, and the embodiment of the people's wishes and hopes.

“Sughdun-shah and his clever daughter Zarrina” is a matchless *dastan*. This poem is closer to *Shahnameh* than others of *Gurghuli*. Zarrina is not only a beautiful and clever girl, but she also fights as heroines Gurdafarid from *Shahnameh* and Mardandokht from *Samak-e ayyar*. When she confronts Avaz, she disguises herself as warrior “Ashqarsho” and fights against him. Avaz after fierce struggle wins, but during the battle Zarrina's helmet falls off, and face and her curls are revealed. Avaz then falls in love with her. This part of the *dastan* is very similar to the motif of the battle between Suhrab and Gurdafarid in the *Shahnameh*.

There is another similar motif in the *dastan*, “Enmity of Ahmad-khan with Avaz-khan”. Ahmad-khan, a noble of Gurghuli’s kingdom of Chambul, hated Avaz and his sons. He attempted to murder the young Nurali, elder son of Avaz. The wounded Nurali was found by a merchant and after regaining his health, he went to the city of Shahan-shah and served the princess Qarasach. Many years passed; Nurali grew up and became a hero. Shahan-shah planned to attack Chambul. Nurali joined him, hoping to wreak revenge on Ahmad-khan and his son Yusuf-khan. In the battle Nurali took his two enemies as slaves, but he could not recognize them. Gurghuli then invites Avaz to defend their country from invasion. Avaz believed that Nurali had been killed and was still in mourning clothes. Avaz nevertheless puts on his armor and goes to the battle with Nurali. Father and son do not recognize each other, and engage in fierce battle. At last Nurali topples Avaz from his horse with a spear and grasping him, tries to cut off his head with a dagger. First he says: “Recite your Muslim profession of faith, Ahmad-khan,” thinking his opponent to be his old enemy. Avaz answers: “My name is Avaz-khan, I had a son like you, his name was Nurali-khan...”. Nurali removing his helmet says: “I am that Nurali” and father and son hug each other.

This part without any doubt is similar to the fight of Rostam with his son, Sohrab in the *Shahnameh*. There Sohrab grows up far from his father and cannot recognize him and as a result, fights with his own father. In both cases sons are stronger and defeat their fathers. But the

conclusions of the twodastans are different; the end of the “Rostam and Sohrab” story is tragic, as Rostam kills his own son. Firdausi through this son-killing dastan thus creates a memorable tragedy in Iranian literature. As William Hanaway says: “The father-son battle is an archetypal conflict that echoes throughout Indo-European epic literature, appearing in German, Irish, and Russian heroic legends, and several times in the Iranian epic” (Hanaway 1978: 82).

In the Gurghuli epic, the authors present images of home-grown enemies such as Ahmad-khan and Yusuf-khan. Here the concept social justice is emphasized; the noble hero wins at the end, cruel one loses.

Alongside with Iranian epical elements there are some plots, motifs, characters introduced from Turkmen and Uzbek folk epics. As stated earlier, over the centuries Tajiks have been in social and cultural contacts with these Central Asian neighbors, so the borrowing of cultural elements from these societies is not surprising. Here are some central Asian motifs and characters common to all these cultural groups. Turkmen *Gorogli*, Uzbek *Gurughli* and Tajik *Gurghuli* are all born in their mother’s grave, they have no natural children; Avaz was their adopted son. In all versions Avaz is the son of a butcher. Rayhan-arab is their strong enemy; Gurghuli mates his mare with Rayhan’s famous horse. The motifs of horse stealing, kidnapping of women, disguising oneself as a dervish are seen in all three versions. The image of Aga-Yunus, the fairy wife of Gurghuli is also a common character of these epics.

One of the most popular motifs in all versions, including Caucasus epic *Köroğlu* is the land of heroes – *Chambul-i Mastan* in Tajik, *Chambil* in Uzbek, *Chandibil* in Turkmen, *Chanlibil* in Azeri, *Chamlibel* in Turkish and like this.

Rahim Reis Nia in his work has presented many pieces of evidence from historical books and documents concerning this location. Based on these data he concludes that the Chamlibel was located in an area close to Nakhchivan, on the borders of Rum (Asia Minor), in the ravine Salmas of Azerbaijan, in Eastern Anatolia in present day Turkey, between cities of Kars and Erzurum. Some historians concur, considering the Chamlibel to be a real location, which was destroyed in the past (Reis Nia 1987: 116).

In the Tajik epic the name of *Chambul* is borrowed from Turkic epic, but the description of it is traditional Tajik-Persian lands. The concept of an ideal land of the peasant has its roots in the ancient times (Braginskiy 1987:26).

Chambul-i Mastan is a capital of the Gurghuli-shah's country, which has the epithet *mastan* – populous, prosperous, happy land. According to Gurghuli performers, it was located in the south of today's Tajikistan, in Kulab region. *Chambul-i Mastan* is the reflection of a social utopia – a land for which poor and oppressed people wished and hoped. The concept of a just king, prosperous and happy land, with humane and friendly people has a long history in the Tajik-Persian literature and

folklore. It was described in Tajik folktales as “golden village”, “happy city”. In the *Wise book of Iskandar* of Abdurahman-i Jami is a description of a city where there is no death, no sickness, no cruelty, no depravity, and where no one becomes old. All people live in justice and brotherhood. The same picture of this lovely city is described in the *Shahnameh* of Firdawsi, as the kingdom of the legendary king, *Jamshid*. If we explore more deeply, we can find the concept of such a utopian city in the old Iranian holy book, the Zoroastrian *Avesta*, in the myth of *Jamshid – Yama Khshaeta*. In his country everybody lived in friendship and equality. There nobody dies, nobody becomes sick, nobody becomes old, and people are truthful and kind.

This *Chambul* is an image of the traditional utopian cities described in these Persian literary sources, but with a specific name.

Heroes and characters

a. Gurghuli

In the all Turkic and Caucasian versions *Köroğlu* is the main hero and nobody can equal his prowess. *Köroğlu* is the idealized head of a robber-band. He rules a group of people in the *Chamlibel*, he fights as a superman, kidnaps the sons and daughters of khans or sultans. His purported prototype is the real robber *Köroğlu Roşen*, who lived in the XVI century in eastern Anatolia and Azerbaijan. Many

researchers tried to verify his history by investigating historical materials and documents. İlhan Başgöz, a specialist of Turkish epics brought more concise evidence about Koroğlu. He says: “In 1580 an imperial decree was issued in Istanbul by the Ottoman Sultan which ordered the governor of Boly to arrest a bandit called Koroğlu Rushen, who had kidnapped a boy” (Başgöz 1978: 315).

In the Turkmen and Uzbek epic his adopted son Avaz grows as a hero who can replace Gorogli. He joins in battles with Gorogli. Gurghuli / Koroğlu has a specific image described in every version of the epic with local expectations and features. In many Caucasian and Central Asian versions he is a Turkmen by blood relation. In the Tajik epic he was born in the grave as in the Turkmen and Uzbek versions, his mother Bibi-Hilal was the sister of Ahmad-khan, the khan of Durman (sometimes Turkmen) tribes. His father is unknown. I.S. Braginskiy considers this motif of “grave son” an old plot, probably originating from Budha’s recourses (Braginskiy 1987:24).

A Russian researcher O.B. Guzulyak developed a strong interest in this motif connecting it to the Scythian folkloric archetype “mother in cave” and Indo-European “mother in grave” (Guzulyak 2009:4).

Tajik Gurghuli was born in the grave, but his father is mysterious, his mother became pregnant when she was a virgin. This part is expressed more mysteriously in the Afghan variant. Where his mother was walking in the garden, suddenly she saw a light above the wall of garden. That was the light of the noble Ali Mortaza. The light

continued for one second. After the light disappeared, she became pregnant (Shahrani 1996:104).

The image of Gurghuli is an ancient mythic hero. More interesting is that in the Tajik version he was nurtured with the milk of a horse and in turn he gave human milk to his own young horse. It is probable that this motif connects the image of Gurghuli to totemic beliefs active in Central Asia.

Gurghuli's nickname is *avliya*², means holy, miracle worker. This is another evidence of his ancient origin. In the variant of the reciter Odina Shakar the father of Gurghuli is Sultan-i Kibor, and his grandfather Khoja Ahror. The prototype of the last, we think, is possibly Khoja Ahror-i Vali (1404 – 1490), the great leader of the Naqshbandia order of Sufism in Central Asia. As in other Tajik variants Gurghuli's mother is a Turkmen girl, Shakar and some other performers try to nationalize and show the authenticity of the wide-spread epic.

In the course of the epic Gurghuli is called by several names and nicknames derived from titles, such as *Gurghuli-sultan*, *Gurghuli-shoh*, *Gurghuli-khan*, *Beg-i avliya*, *Beg-i sultan*, emir and so forth. In the epic he is the main protagonist until Avaz is grown. When the young hero Avaz comes to the battle field the position of Gurghuli becomes secondary. He seldom is seen fighting seldom, because he has supermen at his service such as Avaz and his

² Avliya – pl. of *vali*; holy; seer; miracle worker; saint.

sons: Nurali and Sherali, Hasan, and Shadman. When Gurghuli reaches 96 years of age gives his famous horse Zaynal-qir to Avaz and devotes his energy to the rule of *Chambul*.

Although Gurghuli has Turkmen blood through his mother, as a hero and just ruler he presents the traditional image of Persian kings. Sometimes he is naive, credulous, and gullible. He does not take revenge on others. He forgives the sins of Ahmad-khan and Yusuf-khan several times. He asks Avaz to forgive them as well.

The Tajik version of *Gurghuli* differs from the Azeri, Turkmen and others epics. In the Tajik *destans* Guroghli is a just and kind king, not a bandit or robber ruler. He presents an image similar to Kaykavus from *Shahnameh* of Firdausi, who is much more involved in *bazm* (feasting) than in *razm* (fighting), he rules his kingdom with wisdom and justice, assuring protection from foreign invaders (Wilks 2001: 313).

Gurghuli has several wives, but his lovely wives Shirmoh and Agha-Yunus are of fairy origin.. Only in the Turkmen epic does Gurghuli have a single wife, but in other Turkish, Azeri, Uzbek, Afghan, and Tajik versions he has several wives, which is an attribute of Islamic polygamy.

Except in Odina Shakar's variant, Gurghuli had no natural-born children He sometimes complains to God because of childlessness. He has adopted three sons. The first and most famous one is Avaz. The other two are Hasan and Shadman. Sometimes Gurghuli calls the musician and clerk of his court, Saqi, as *pisaram* (my son).

b. Avaz

Avaz is the prominent protagonist in all Caucasus and Central Asian versions of the epic, called as Ayvaz, Avez, Ovez, Hayvaz. In Chodzko's recorded version, and also in Azeri and Turkish epics, Ayvaz is a beautiful young man. He serves as cup-bearer for guests and his lord *Köroğlu*. Sometimes he plays the tambour and sings songs. He is portrayed as the adopted son of *Köroğlu*, but there are a few words about his battles and courage.

In the Turkmen variant, where he is called Ovez, he has an attractive face and lovely voice. The ruler Khunkar-padshah heard rumors about his beautiful voice, and was immediately attracted to him. He ordered Mustafa-bek to bring Ovez from Chandibil to his court. In the Turkmen epic Ovez is a simple protagonist, not a great hero as in the Tajik version. However in the Uzbek epic Avaz fights alongside with Gurughli, travels and hunts independently, but still, he is not the central hero.

Avaz is the great central hero of the epic Tajik *Gurghuli*. Most performers consider him equal to Rostam from Ferdowsi's *Shahnameh*. He is the representative of the concept of the traditional hero like Rostam, Sohrab, Isfandiyar, Khurshid-shah, Farrokhruz, Ramin, Abumuslim and many others in Persian-Tajik literature and folklore. This is an archetype identified as the *javanmard* in Persian culture. The associated adjective, *javanmardi* is often translated as "noble" or "chivalrous."

Avaz in Tajik epic poems is the son of Karim-butcher of Khorasan and adopted son of Gurghuli. But in some variants, he is Gurghuli's real son and his mother is Shirmoh-pari. According to this tradition Shirmoh was pregnant but she did not wish to have children. She thought, if I should have children Gurghuli will attend to his other wives, and not so much to me. After Avaz's birth she placed the infant outside of *Chambul* close to a cemetery. Passers-by found the infant and gave him to Karim-butcher, who had no children. Thus the people and Gurghuli himself did not know about Shirmoh's baby.

Avaz has several wives, in each *dastan* he brings one of his wives. The main wife or the mother of his children is Guloim, in the variant, Karakuz. Because of his behavior regarding women in the epic his nickname is *dukhtarboz* "womanizer". Avaz has two daughters: Gulanor and Gulkhumor, and two sons: Nurali and Sherali, in some variants the second son's name is Mirali. His sons are like him, strong and brave. They love their country and provide aid to helpless people. His daughters also are *pahlavan* – heroines. When necessary they dress in armor and take up sword and spear to fight against their enemies.

In many variants Avaz's fortress is located in Balkhuban or Balkhuvan, close to Chambul. Probably, this toponym comes from Baljuvan, the district in the south of present-day Tajikistan. Or it may be a distorted version of the famous city, Balkh, of Afghanistan.

Avaz has a caring and generous heart. If he defeats the enemy and the enemy asks for forgiveness, he forgives

them. Even after winning a battle he becomes a friend with his foes and gives them presents. He even gave his daughter in marriage to a Turk, Baghlan, who became his friend after doing battle with him. For his courage and dignity his enemies say of him, well done, Avaz. He announces before engaging in battle, that he fights against cruel khans and rulers, not against ordinary people.

Se bor fayrod mekna dar sahero:

“Be kas boshi, benavo,

Khalq boshi, ay maydon baro!

Faqat jangi Avaz dar hokimu qushkhuro!”

Three times he announces in the field:

“If you are homeless and poor,

If you are ordinary people, leave the battle field!

Avaz fights only against rulers and usurpers!”

Thus, Avaz as a hero is always thinking about the protection of the Chambul and its people. He is the embodiment of the peoples’ wishes and hopes. If he defeats an enemy, he gives the enemy’s property to the poor, and liberates the prisoners.

c. Ahmad-khan

Ahmad-khan, also Ahmad-bek is the head of the Turkmen tribe, and in some variants the Durman tribe. As B.A. Karriev noted, the image of Ahmad-khan is derived from

the Uzbek epic and transmitted to Tajik version (Karriev 1968:217).

Some performers call Ahmad-khan the king of Chambul. Yusuf-khan is his son, but according to other variants, his brother. His character is complicated and not serious. He is seen as an internal enemy and in some occasions anti-protagonist. He is a coward, afraid of strong enemies. During battles he pretends to be sick and escapes from fighting. Ahmad-khan has antipathy toward Avaz and his sons and slanders them to Gurghuli. He often makes mistakes. Gurghuli and Avaz forgive him, but when Avaz is far from home he engages in provocation.

The conflicts between Ahmad-khan with his son Yusuf-khan on the one hand and Avaz and his sons on the other, may be theorized as concealing ethno-nationalistic conflicts between Turkic and Persian people that have taken place in the past centuries.

d. Agha-Yunus

Agha-Yunus (also Ogho Yunus, Agha-Junus) is a famous female character of the Tajik, Turkmen, Uzbek, Kazakh, Afghan and Central Asian Arabs' epics. She is by origin a *pari* – a fairy, whom Gurghuli brought from the legendary Kaf (or Qāf) mountain, abode of the Simorgh and other magical beings. Until today no researchers have been able to interpret her name. However it is probable that her name consists of the Turkish title *agha* – “sir, lord” and Junus, the Arabized form of the name of the famous prophet

Jonah. It is somewhat strange that a beautiful fairy woman should bear a male name.

Gurghuli narrator Q. Rajab provides the basis for an alternative interpretation, calling her Agha-junus. In the result of searching it was clear that this name consists of two parts: *agha* derived from Turkic *aq* (*ak*, *oq*) means white, and *junus*, the broken-plural form of the Arabic *jins*³ for genus, type. So, her name in the beginning was probably *aq-jins* means “white type”, white skin girl, white face woman. In Kazakh traditional songs, Thomas G. Winner has described the heroine *Aq-Zhunus*⁴, which derived from *Aq-jins*. Thus the whiteness of Agha-Yunus (or Junus) indicates her fairy origination, because according to Central Asian beliefs, the supernatural creation *pari* – fairy is a white skinned female, that lives behind the mythological Kaf (Qaf) mountain.

In the Tajik epic tradition some performers consider Agha-Yunus and Shirmoh, another fairy, Gurghuli’s wife, to be the same person. It is notable that Shirmoh means also “white girl”, as *shir* in Tajik-Persian is *milk* and *moh/mah* is moon. Usually Tajiks name white-skinned girls as Shirmoh (milk+moon), Shirbadan (milk+body), Shir-ruya (milk+face). The word *moh* – moon is in wide use, especially in poetry, metaphorically for beautiful girls, as well as for beautiful faces. So, we can hypothesize that

³ *Jins* is Arabized form of Greek *genos*.

⁴ Thomas Gustav Winner. *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*. Duke University Press. 1958, pp.54-86.

Shirmoh is an ancient mythological image entering first in the Tajik version of the epic. Then neighboring Turkic people may have borrowed her description and translated her name from Shirmoh first to Aq-jins / Aq-jinis. After some time through dialect variation, it became Aga-yinis, and eventually Aga-yunus. Some Tajik performers, who were bilingual, borrowed this newly named fairy image along with other motifs from Uzbek or Turkmen singers. As a result alongside to Shirmoh another fairy Agha-Yunus appeared in the Tajik version.

In Tajik folktales fairies are popular characters. They are beautiful girls who live behind the mythological mountain Kāf, and transform themselves into animals, mostly into pigeons. These fairy women in the epic *Gurghuli* also transform themselves to the pigeons on some occasions.

e. Soqi

Soqi is a multifunctional character in the epic. He is a singer and musician, narrator, clerk, mullah, and also the adviser of Gurghuli. But mainly he is a singer in prominence to his other jobs. Gurghuli considers him to be an adopted son, together with Avaz, Hasan and Shadman. His character is not so active in the epic. Two times he is seen as being cheated by Ahmad-khon and Yusufkhon in order to assist them in their attempt to murder Nurali, elder son of Avaz.

f. Hasan

Hasan is another adopted son of Gurughli, but in some variants he is the son of Avaz. He is the hero of Chambul gifted with overpowering strength. In battles he attacks enemies not with a sword, spear, bow or other arms, but with big trees. He pulls up trees by the roots and uses them to attack his enemies. He attacks suddenly and in every attack he succeeds. . He is strong, brave, courageous and also a comic hero. When performers start to tell Hasan's story listeners are delighted. His behavior and speaking is funny, especially his comic debates with his wife Tarnoza.

g. Women of the epic

In the Tajik Gurghuli epic two types of women are described. The first type of female characters, like Zarrina and Karakuz, are active, brave, fearless and powerful. They struggle for their own happiness, for the defense of honor and glory and for protection of the country from invasions. This type of woman is an archetype of ancient heroines – ideal popular female images. The second type of female characters of the epic is passive, domestic housewives, dependent on traditional patriarchal rule. A third female image is that of Islamic women, who operate out of the political sphere, but are far from powerless. For instance, Shirmoh, Agha-Yunus, Guloim and some others, who have no fighting power, nevertheless often use magic and spells to combat their enemies.

Zarrina in the *dastan* of “Sughdun-cha and his clever daughter Zarrina” is a beautiful, clever girl, who also fights with Avaz as a heroic figure. This heroine has an ancient prototype, which are cited in some historical sources. The Greek historian Ctesias (end of 5th century BCE – beginning of 4th c. BCE), who lived for long time in the courts of Persian kings, has written about the brave Saks (Saka or Scythian) princess – Zarrina (Korogli 1983:11).

Karakuz is the daughter of Abdulla-khan, the ruler of Sarandev. She is also the courage and fearless woman as *Mardāndukht* from Farāmarz bin Khodādād’s 12th Century epic, *Samak-i ayyār*, who fights together with her husband against an enemy army. Karakuz is no domestic wife; she comes out with her husband Avaz to protect their country.

Thus, with the exception of a few passive housewives the images of heroines in the Tajik *Gurghuli* follow the broad tradition of Persian epic literature in depicting heroic women. As we see in the *Shahnameh*, *Samak-i ayyār*, *Vis and Ramin*, *Jame’-ul-hikayat* and Tajik folktales, heroines of the *Gurghuli* epic are primarily active, free, combat-ready and brave. They struggle for their love, honor and happiness even in the battle fields.

h. Gurghuli’s horse

In the Caucasian version of the epic a mythic sea-horse mates with a mare, from which were born two foals: *Kirat* and *Durat*. The episodes of “horse choosing” in the Central Asian versions are similar. Gurghuli (Gorogli)

mates his mare with Arab-Rayhan's horse and as a result, his favorite horse, *Kirat* or *Girat* was born.

Gurghuli's horse in the Tajik epic is named *Zaynal-qir*⁵, not traditionally *Kirat*. Also in seldom occasions it named as *Bulqir*⁶, which means "father of the horse". The word *qir* in all Tajik variants means generally "horse". The performer Odina Shakar used the word *qirāt* twice in his version of the epic, but in both cases it was used for horse. In the Afghan variant of the Tajiki version the name *Qurāt* for Gurghuli's horse still exists. In prose narrative of Gurghuli stories this horse named as *Ghurāt*. It seems clear that the words *qir*, *Kirat*, *Ghurāt*, *qirāt* and *Qurāt* are related.

Gurghuli fed his young horse human milk, in order to enable it to be as clever as a human. Sometimes he gave it the milk of a fox in order to be quick-witted like fox, also gave it the milk of rabbit for cautiousness. *Zaynal-qir* is indeed an intelligent horse. Sometimes according to the situation of his lord it smiles, and in times of sadness it cries. In one episode an old woman magician, *Mastan*, comes to steal *Zaynal-qir*. The clever horse ascertains her goal and as a sign of distress, it does not eat or drink. Gurghuli when retired presented his intelligent horse to *Avaz*.

⁵ *Zayn-al-qir* means "beautiful horse".

⁶ *Bul* is the short form of Arabic *Ab-ul* – "father of".

Performers

The singers or performers of the Tajik *Gurghuli* is called a *gurghuli-guy* (Gurghuli teller), *gurghuli-khān* (Gurghuli singer), and sometimes *guyanda* (teller, informant), but in the academic studies the term *gurghuli-sarā* (Gurghuli singer) alongside these other terms.

Gurghuli singers are talented masters of performance, who know thousands of lines of verse by heart. They perform with the musical instruments *dumbra* (also *dombra*) or *dutārcha*, two-stringed chordophones –for several hours at a time. They usually perform *Gurghuli dastans* among people, participating in different social gatherings, but mostly in celebrations, such as weddings. In the last decades typical attendance for their performances consisted of gatherings of about 80-150 people of different ages, but mainly men.

Gurghuli singing is a traditional oral performance art passed from one generation to another. Some talented young performers in their teenage years have been students of the masters for a long time. A young singer who wishes to be a professional *gurghuli-khon* should pass the “first stage” of performance. In the first stage he should sing with the *dumbra* or *dutār*⁷ folksongs such as *rubāi* (quatrain), *ghazal* (ode), *marsiya* (elegy, lament) and religious songs. When he develops his skill and becomes a

⁷ *Dutār* – two-stringed musical instrument of Tajiks, *dutārcha* or *dumbra* is small *dutār*

popular singer, then he can try his skill at singing *Gurghuli dastans*. No Gurghuli performers have omitted this first stage of their career. For being a good Gurghuli performer one should have been gifted with a beautiful voice, strong mind, talent at creating verses, and excellent musicianship.

The most popular and talented Gurghuli performers in the 20th century in Tajikistan were Hikmat Rizā, Bābā-Yunus Khudāydād-zade, Davlatshah Ghafur, Haqnazar Kabud, Haqnazar Khāl, Karimi Rahim, Ghulām Isā, Qurbān Jalil, Sufi Mahmurād, Talbi Zamir, Odina Shakar, Abdualimi Sayeed-i Rāhat, Mulla Azim, Sangi Murād, Qurbān Rajab, Halimi Nazar, Sherali Mullakani, Azizbeg Ziyā and others.

There were also some female performers of Gurghuli. Tajik folklorists H. Rahmatov has informed about a talented woman Jahānārā Karimova who performed usually for female audiences and boys (Rahmatov 1960:4). Another female *Gurghuli* performer lived in the Hisar district. She knew many folksongs, folktales, and sang some *dastans* with the *dumbra*. People called her *kampiri Uhumba* (“Uhumba old woman”) because during her performances she usually hummed like “uh- hum-uh-hum...” (Mardonova 2005: 47).

In 1969 in Dushanbe, the capital of Tajikistan, a Competition of *Gurghuli* performers was held, where 54 performers from different regions of Tajikistan participated. The repertoires of some of them were recorded on audio tapes and in written form. Information about 240 Tajik Gurghuli performers, together with their recorded

dastans is kept till the present day in the Folklore Archive of the Rudaki Institute of Language and Literature in Dushanbe.

Tajik Gurghuli performers were not extraordinary people or thought to be shaman like Turkmen *bakhshi* and Kyrgyz *manaschi*. They have been and are ordinary people. Aside from their performing profession, they had normal jobs, for example, Ghulām Isā worked as a teacher in a secondary school, Baba-Yunus Khudāydād-zade was a shepherd in his youth then worked in a cotton factory, Saidali-saqi was also shepherd, Talbi Zamir worked in the cotton field of a kolkhoz (Soviet collective farm).

Gurghuli performers always had contact with their audiences; they lived with people, and participated in all social events and gatherings. They fulfilled peoples' interests and tastes and tried to arrange and design their repertoire according to audience requests.

Performance and its features

As we noted above, the Tajik version of the *Gurghuli* epic is composed in verse form and is performed with the popular folk musical instrument, the *dumbra*. Until 1970-1980's *Gurghuli* performers had great reputations among people and there were almost no celebrations without *Gurghuli* performances. In the south of Tajikistan people were fans of this epic and they invited performers to their celebrations, joyful social events and gatherings. In the long winter nights in the mountainous rural villages men had a

kind of social gathering called *gashtak* (lit. “visiting”). Village men invited performers by turn to their houses and prepared dinner for 15-20 invited friends. After having dinner the hosts would ask the performer to take the *dumbra* and start singing. Performers usually start their programs first by singing some quatrains and folksongs which is called *terma*⁸. The themes of *termas* are good deeds, helping poor people, respecting time and life, descriptions of nature and other edifying subjects. *Termas* usually consist of 20-25 lines and sometimes more, and have no connection with the contents of *Gurghuli dastans*.

When performers start singing quatrains and folksongs other members of the community aside from the original invited guests, would come one by one to listen to the epic. The performances would continue from 3-4 hours up to 7-8 hours with 20-30 minutes breaks.

There was an interesting habit called *bandandāzi* (“putting tie”), which was used by performers in some gatherings. The performer during the singing abruptly stops at a culminating moment of poem, and waits for reaction from the audience. *Bandandāzi* took place for two reasons, first the performers wanted to know the attitudes of listeners to their performances; the second was economic.

Listeners, respecting his artistry, usually said: “please continue your performance, we cannot sleep until you finish the *dastan*”; “hey, don’t stop brother, I will

⁸ *Terma* – Uzbek word for foreword

sacrifice myself for the sake of your voice” and similar flattering phrases. The performer after taking a breath would then continue singing.

Bandandāzi employed for economic reasons is a regular practice of those performers, who earn all or part of their income from Gurghuli recitation. Audiences are not offended by this practice, because they know how these performers live, and in the *bandandāzi* break they contribute some money to the performer. Aside from cash, some people bring wheat, beans, and peas gathered in separate bags. Thus, villagers cooperatively maintain the life of performers and contribute to continuing the tradition. On some occasions performance takes place without *bandandāzi*, because people gather grain and other food before the performance night and send it to the performer’s house (Fathullaev 2004:62).

Tajik *Gurughli* performers use several melodies to accompany verse narration. Melodies are different among different performers and for different episodes of the epic. Each of these melodies is played to emphasize a special theme connected to the contents of different episodes. During joyful episodes one special melody may be used; for sad stories another melody; in battles and dramatic scenes still other special melodies were used. Varying of melodies also depends on the quantity of syllables. Singers cannot sing a long time with a single melody. Because, on the one hand, they can’t fit every melody to every meter or syllabic structure. finished On the other hand a single melody soon becomes boring for listeners (Murodov 2008:74).

Performance with the *dumbra* has two styles. The first style is widespread and popular, in which singing with throat and is the main attribute. In this style singers pronounce “hi-hi-hi-hi...” as they are singing, which is very similar to Turkmen style.

The second style is singing without throat voices and “hi-hi-hi”. This style is sporadically found in the Hisar valley and Rasht region of Tajikistan. One of the performers of this style was Tesha Niyāzi (1930-2000), whose recorded voice is kept in the Folklore archive of the Rudaki Institute of Language and Literature.

Alongside with verse variants there are some *dastans* of *Gurghuli* in prose, which are not sung, but rather recited as prose narrative. This kind performance of the epic was used in the Zarafshan and Khujand regions, but nowadays only a few old men know some pieces of prose *Gurghuli*.

The structure and poetics of the epic

Gurghuli epic consists of verse *dastans*, also called *band*, or *shokha* (branch), the contents of which contain narratives of tens of heroes and heroines, and overall hundreds of characters. Each *dastan* contains of 500 to 2000 verse lines. Obviously, the number of lines depends on contents of the *dastans*, on performer’s skill and requests from the audience. If listeners are enjoying the epic and demand more, the performer tries to improvise and describe events and dramatic scenes in greater detail.

Most *Ghurghuli* poems have a beginning formula, followed by the development of an event, then a culminating passage and a conclusion. In the beginning, the ground for new events are described along with the background and explanations for the events to follow. After that a link will be introduced setting the scene for the plot exposition to follow. For example, an enemy is seen to attack, or Gurghuli's noble horse is stolen, Gurghuli's wives are kidnapped. In the *dastan* "The King Oqsāq and his attack on Chambul" Nurali and Sherali, the sons of Avaz are kidnapped at the opening.

The secondary episodes are seen in a few poems, where their plots have extra branches. These passages are introduced with a line of verse or 1-2 sentences such as these: *Sifat kunem ay Chambuli Mastan* ("Now we describe the Chambul of Mastan"); *Khabar bishnavem az Avazi sipo* ("Listen news of the courage of Avaz"); *Gap zanem az Gulinor, dukhtari Avazkhān* ("We tell now about Gulinar, Avaz-khan's daughter").

The secondary episode is a wide-spread component of the Tajik-Persian traditional prose narratives such *Sammak-i Ayyār*, *Abumuslimnāma*, *Barzunāma*, *Jāme'-ol-hikayat* and a large number of folktales.

At the end of each *dastan* performers usually introduce a wish or moral and sometimes performers note their names too. For example, the well-known *Gurghuli* performer Hikmat Rizā (1890-1989) in the end of the poem "Avaz-khan and Rayhān-Arab" stated his name as following:

*Ba maqsad rasid Avazkhan,
Shumoyam, hama ahli juvanan!
Hikmat Rizā in hikayata, duston,
Dar borai guzashtai khalqi pahlavon,
Nasli davri pesh ay asli tojikon,
Shumoyam burasen ba maqsadaton...*

Avaz-khan has reached his goal,
You, young men reach too!
Hikmat Rizā told this story, my friends,
About the past of our heroic nation,
The ancient Tajik generation.
May you reach your goals as well...

The meter of the Tajik epic Gurghuli

The meter of the Tajik epic Gurghuli has not been studied, except of an article written by F. Murodov and short comments made by other researchers. Murodov states that Gurghuli verses are composed by syllables. In a single *dastan* a performer uses several melodies and according to these melodies the number of syllables may be changed (Murodov 2006:76).

Russian researcher A.N. Boldirev considered the epic meter of *Gurghuli* to be dactylic. But by contrast, I.S. Braginskiy assumed it to be a composition according to the classical Arabic *aruz* system of metrics. As he notes, many Tajik-Persian traditional epics, including the *Shahnameh*, are written in *mutaqārib* meter (fa-ú-lun, fa-ú-lun, fa-ú-lun,

fa-al; V – – / V – – / V – – / V –). In the epic *Gurghuli* the meter *mutaqārib* is used in some episodes, but it does not match the formulas and rules of *aruz* (Braginskiy 1987: 43-44).

In the *Gurghuli dastans* no consistent metrical system of poetry is used, in the examples we have analyzed. The meters are mixed. For example, the following piece of *dastan* can be analyzed into "long" or "short" syllables.

Ijzat bideh, ota-sulton,

(Give me permission, my father-sultan,)

V – – / V – – / V – –

Meram ba jang ziddi Baghlon!

(To go and fight with Baghlan!)

– – V / – V – / V – –

Ijzat dod Gurghuli-sulton,

(Gurghuli-sultan gave him permission)

V – – / – V – / V V – –

Aslihasha girift Avaz-khon,

(Avaz-khan took his weapon,)

– V V / V V – / V – –

Atlas-jelak kard dar bar.

(He put on his atlas-coat.

– – V / – – V / – –

Haft qabat jeba pushid az marmar,

(Put on seven layers of marble armor,)

– V V / – – V / V – – / – –

Chor-oinai jangi shinond dar kamar,

(Four kinds of weapons fixed in his belt,)

--V/V-- V/ - V-/V-

Ba kitf partoft qalqon-sipar...

(Put on his shoulder the shield...)

V- V/ -- V/ -- V/-

The Afghan *Gurughli* epic, which is composed in the Perisan-Dari language, is in verse form like the Tajik version, but has no certain poetic meter. The singers sometimes extend the syllables with a special voice to balance the meter (Shahrani 1973:136).

A rhymed word comes at the end of each line of the Tajik Gurghuli epic and so, the two lines form a couplet, as demanded by the poetical form *masnavi*. Three kinds of rhyme are primarily used in the Gurghuli epic, as follows: -**on** (*Avaz-khon, sulton*), -**o** (*sahro, dukhtaro*), -**ar** (*dodar, sipar*), and also some verb based rhymes: -**id** (for third person singular past tense verbs: *david, chakid*), -**an** (in Tajik infinitives: *pechondan, khamondan*). For example:

Khamid ba darvozai sulton,

(She came to the sultan's gate,)

Behush khob ast ahli darbon.

(The Gate guards are sleeping.)

Darvozai duyum kard guzar,

(She passed the second gate,)

Darbonho nashudand bokhabar.

(The guards didn't see her.)

Darvozai chorum kard guzar,

(She passed the fourth gate,)

Nashud hej kas bokhabar.

(No body aware about her.)
Az shashum kard khato,
(She left the sixth gate,)
Fikre kard asp dar dilash jo:
(The horse thinks here:)
“Biparram, -guft,-dar havo,
(“I should jump in the sky,)
Dushman shavad az bolom judo” ...
(The enemy will fall down from my back”...)

Thus, from the point of belonging to a genre, Tajik epic *Gurghuli* is composed in the form of the *masnavi* (“double”) genre. *Masnavi* is the wide-spread poetry form in Persian, Arabic and other Eastern literatures used mostly for epic literary compositions. In *masnavi*, rhymes are arranged in couplets like this aa, bb, cc, dd...

Tiri hashtrakh kashid pahlavon, (a)
(The Hero took an eight lined arrow,)
Tira furid dar khonai kamon, (a)
(Put the arrow in his bow,)
Tov dod dar girdi sar, (b)
(Turned the bow around his head,)
Zad dar sipari bachaghar. (b)
(Shut it to the shield of that guy.)
Sipari Baghlon dod sado, (c)
(The shield of Baghlan gave a noise,)
Tir ghaltod dar khoki siyo. (c)
(The arrow fell down in the black ground.)

The language of the Tajik epic *Gurghuli* except for a few quatrains and *ghazels* (odes) is expressed mostly in the dialect of the people of South of Tajikistan. On the one hand, most of performers in the past centuries, including the 20th century, were illiterate or semi-illiterate. On the other hand, the epics were composed and performed for common illiterate people, not for literate or formally educated people. In this case, the epics do not obey the strict rules of literary language. The singer/reciters used the most appropriate style for easy and effective contact with the people. Moreover, the dialect of the performers belonged to their native region and matched the dialect of their audience.

Conclusion

The cruelty and spite of khans and rulers, along with many wars of invasion had a hard influence on the local people of Central Asia. People suffered greatly over many centuries. They could not engage in face-to-face struggle against the ruler class and the social injustice they endured. Therefore people embodied their struggle in folk narratives and epic poetry. Those goals and wishes which people could not reach in the real life, were reached in legends and folktales. In popular folk narratives all people were equal and demonstrated friendship with each other. They were living in a state of justice and happiness. As a result of living in an idealized, beautiful world people were encouraged and refreshed from the hard realities of their real lives.

The Tajik epic *Gurghuli* is a masterpiece which depicts national folk values, peoples' attitudes and worldviews, interrelations, and struggles. Thus, the Tajik version of *Gurghuli* can be seen as an independent epic, composed first under influences of Turkic *Köroğlu*, but transformed and expanded based on traditional Tajik-Persian plots and motifs in the 17th and 18th centuries. This was a period of expansion of the great Safavid Empire into Central Asia and Northern India. During the next two centuries this epic loses many Turkic elements and becomes more independent. In this period mutual contacts with neighboring peoples took place. Many Tajik-Persian epic elements then appear to have been transmitted back to the epics of Uzbek and Turkmen. In its turn Tajik performers borrowed some plots, characters and motifs from epics of these neighboring peoples.

The main features of the Tajik epic, which differ it from other Central Asian versions are as follows:

- The Tajik version is composed fully in verse form and is sung with *dumbra* (a two-stringed musical instrument).
- The central hero in Tajik epic is Avaz, while in other versions *Köroğlu* or *Goroghli* is the central figure
- Tajik *Gurghuli* is created in romantic style and is full of Persian mythological elements, descriptions, characters and motifs.
- The dominant rhyme scheme is the *masnavi* couplet form.

The progress of technology, increasing communication and access to informational resources easy is one factor that seriously influences the folklore of traditional societies. Of course the Tajik oral tradition is not excluded from this account. Until the 1960-1970's *Gurghuli dastans* had been very popular and people used them as the means for fulfilling their aesthetic needs and enjoyed them for their verbal art of description. But as a result of the influence of other forms of culture like cinema, theater, television, and now the Internet; the contemporary generation no longer appreciates the Gurghuli epic, as did their fathers and grandfathers. I would like to draw a picture here of what is happening last decades with Gurghuli.

In 2000 I was in Kulab district and conducted fieldwork there. During my fieldwork in the village Korezi Bolo I had an interview with a 68 year-old *gurghulikhon*, Pirnazar Haqnazarov. Before that meeting I knew that he was the son of the famous *Gurghuli* performer Haqnazari *gurghulikhon* and himself is one of the well-known performers in his district. During the interview I asked him to take his *dumbra* and perform some pieces from the *Gurghuli* epic for us. At first he pretended not to be able to perform, saying that his *dumbra* was not in order. But when I impudently asked him a second time, he brought his *dumbra* from the attic. The *dumbra* was full of dust. He cleaned the *dumbra* and tuned its strings in my presence and said to me: "I haven't played in this *dumbra* for the past ten years. Now you came and due to your visit this *dumbra*

started singing again. It is a good sign”. I asked him, “Why haven’t you played for such a long time? He said: “Nobody listens to *Gurghuli* now. Young people watch television, watch videotapes, movies. Nobody asks for *Gurghuli* ...”.

From that interview it was clear that the audience for the *Gurghuli* epic has become narrow and limited to old people. Only old people enjoy the epic. Sometimes (if it happens to be shown) they may watch it being performed on television or may listen to some pieces of *Gurghuli* on the radio and indulge in nostalgia.

Another interview took place in May of 2007 in the Kumsangir district, southern Tajikistan. In the village Navabad lives a 75 year-old *Gurghuli* performer Boboi Halim with his sons and grandchildren. He was born in the Gharm region, where the *Gurghuli* tradition was a very popular genre. In the 1950’s he, with his co-villagers were forced to migrate to the warm region of Kumsangir to offset labor shortages in the cotton industry.

After some our conversation with Boboi Halim in the presence of his sons, neighbors, and relatives somebody asked him to perform some pieces from the Guroghli epic. He without any hesitation performed a number of episodes from the heroic *dastan* of Avaz. After that, he voluntarily started telling some stories of *Gurghuli* without playing the *dumbra*. As a result of our conversation it was clear that Boboi Halim once or twice a month performs *Gurghuli dastans* for his friends and relatives in some gatherings or celebrations. According to him, in each summer he travels to the Gharm region (the distance between Gharm –

Kumsangir is approximately 200 km of difficult mountainous road) and, of course, performs some *dastans* of the *Gurghuli* for his old friends and relatives.

Thus, based on our observations and those of other folklorists, we can conclude that the Tajik epic *Gurghuli* now is in very weakened condition. Today Gurghuli's audience consists mainly of old people, partially because they have not accepted much new technology or many new electronic devices. Moreover, in general it seems that for old people the past is better than today. The performers regret that the younger generation does not appreciate the Guroghli epic. Moreover, they do not want to learn the tradition in order to be a performer. This means the inevitable decline of the *Gurghuli* tradition in contemporary Tajikistan.

References

1. Aminova Sobira. 1968. Bozyoft [Detection]. *Sadoi Sharq*, 3:125-133 (in Tajik).
2. Amonov Rajab. 1963. *Ocherki ejodiyoti dahankii aholii Kulob* [Essey on Oral Tradition of the Kulab People]. Dushanbe: Irfon.
3. Başgöz İlhan. 1978. The Epic Tradition among Turkic Peoples. In William L. Hanaway, Jr. *Heroic Epics and Saga. An Introduction to the World Great Folk Epics*. Ed. By Felix J. Oinas. Indian University Press: 310-336.
4. Behrangi Samad. 1970 (1348 solar calendar). *Kuroghlu va Kachal Hamza* [Kuroghlu and Kachal Hamza]. Tabrez: Shams.
5. Boldirev N. Alexander. 1939. Ustniy epoc Tadjikistana [Oral epic of Tajikistan]. *Druzhba narodov*, 11-12: 299-305.
6. Braginskiy S. Iosif. 1953. Zametki o tadjikskom epose Gurugli [Notes on Tajik epic Gurughli]. *Kratkaya soobsheniya Instituta vostokovedeniya AN SSSR*. KSP, vol. 9: 48-57.
7. Braginskiy S. Iosif. 1955. Unsurhoi ejodiyoti badeii khalq dar osori khattii qadim va asrimiyonagii tojik [The elements of folk literature in the Tajik ancient and middle centuries writings]. *Sadoi sharq*, 3:98-108. (in Tajik)
8. Braginskiy S. Iosif. 1987. Tadjikskiy narodniy epos [Folk epic of Tajikistan]. In *Gurguli: Tadjikskiy narodniy epos*. Ed. by Braginskiy I.S. Moscow: Nauka.
9. Chodzko Alexander. 1842. *Specimens of the Popular Poetry of Persia as found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia*. London; repr., New York, 1971.

10. Eberhard Wolfram. 1955. *Minstrel Tales from Southeastern Turkey*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles.

11. Farid Alakbarov, "The Other 'Koroghlu': Tbilisi Manuscript Sheds Light on Medieval Azerbaijani Hero," *Azerbaijan International* 10.1, spring 2002, pp. 53-57; also available at <http://www.azer.com>.

12. Fathullaev Salohiddin. 1965. *Gurughlii tojikoni Afghoniston* [Gurghuli of the Tajiks of Afghanistan]. *Sadoi sharq*, 6: 96-103. (in Tajik)

13. Fathullaev Salohiddin. 2004. *Ideyno-esteticheskoe svoeobrazie eposa Gurugli I ego rol' v dukhovnoy zhizni tadjikskogo naroda* [Conceptual and Aesthetical features of the epic Gurghuli and its place in the spiritual life of Tajiks]. Candidate Dissertation. Dushanbe.

14. Fathullaev Salohiddin. 2008. *Ghurghuli tojik bud, na uzbek* [Gurghuli was Tajik, not Uzbek]. *Tojikiston*. №34, 35, 36. July 21, 28 and August 4.

15. Guzulyak B. Oleg. 2009. Ger/Ker-ogli – sin mogili i pravitel Chambuli Maston (k ob'yaneniyu sushnosti epicheskogo obraza) [Ger/Ker-ogli – son of grave and ruler of Chambuli Mastan]. Available at http://zhurnal.lib.ru/g/guculjak_o_b/koroglu.shtml.

16. *Hamasa-e Gurughli ba rivayate Tajiki* [Tajik variant of the epic Gurughli]. 2007. Ed. by Saeed Honarmand and Dilshod Rahimov. Columbus: Javanbooks Publication.

17. Hanaway L. William, Jr. 1978. The Iranian Epics. In William L. Hanaway, Jr. *Heroic Epics and Saga. An Introduction to the World Great Folk Epics*. Ed. By Felix J. Oinas. Indian University Press: 76-99.

18. Judith M. Wilks. 1995. *Aspects of Koroğlu Destan: Chodžko and beyond*. PhD Dissertation. Chicago: University of Illinois.
19. Judith M. Wilks. 2001. The Persianization of Koroğlu: Banditry and Royalty in Three Versions of the *Koroğlu Destan*. *Asian Folklore Studies*, vol. 60: 305-318.
20. Karriev A. Baymuhammad. 1968. *Epicheskie skazaniya o Ker-ogli u Turko-yzychnikh narodov* [Epic narratives on Ker-ogli of Turkic-language peoples]. Moscow: Nauka.
21. Korogli H. Khalik. 1983. *Vzaimosvyazi eposa narodov Sredney Azii, Irana i Azerbajjana* [Interrelation of epics of the Central Asian, Iranian and Azerbaijan peoples]. Moscow: Nauka.
22. Mardonova A. and Umarova Sh. 2005. *Jahonoroi ey zan* [You are best, hey woman]. Dushanbe: Amri ilm.
23. Mirkamolova Mastura. 1972. *Mesto eposa Gurughli v folklore uzbekov-lakaycev* [The place of Gurughli in the folklore of Uzbek lakkays]. Avtoreferat kandidatskoy disseratcii. Samarkand.
24. Mirzoev, A. 1940. Dar borai dostoni ‘Gurugli’ [On the poem of Gurughli]. *Sharqi Surkh*, v.1:35-36.
25. Murodov Fayzali. 2006. *Vositahoi tasviri badei dar hamosai Gurughli* [Verbal Art tools of the epic Gurghuli]. Dushanbe: Devashtich.
26. Murodov Fayzali. 2008. *Razmer eposa Gurghuli* [The meter of Gurghuli epic]. *Nomai Donishgoh*. Dushanbe, v.1 (43): 70-78.
27. Murodov Fayzali. 2010. *Korni narodnogo eposa Gurghuli: Ghaybzoda, Puri Gur, Gurzoda* [Historical roots of the Gurghuli: Ghaybzad, Son of grave, Gurzad]. *Izvestiya AN RT. Seria filologiya i vostokovedenie*. Dushanbe, v.1: 69-76.

28. Normatov Sanginboy. 2008. *Folklori tojikoni Afghoniston* [Folklore of the Tajiks of Afghanistan]. Dushanbe: Donish.

29. Rahimov Dilshod. 2008. *Diruzu imruzi Gurughlii tojiki* [Gurughli in the past and present]. In *Chinori purgul*. Dushanbe, pp. 53-59.

30. Rahimov Dilshod. 2009. *Shtriki k portretu Avaza iz tadjikskogo eposa Gurguli* [Some features of the image of Avaz in the Tajik epic Gurguli]. In Tezisi mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii “Syuzhet Gerogli I literature Vostoka”. Dashaguz, Turkmenistan, p.p. 45-46.

31. Rahimov Dilshod. 2011. *Ispolneniye Gurguli v Tadjikistane* [Gurughli performance in Tajikistan] *Herald of Culture* (scientific journal of the Research Institute of Culture and Information). 2: 41-48.

32. Rahimov Dilshod. 2012. *Ghurghuli – chehrai asotiri* [Gurughli as mythological hero] *Sukhanshenashi*. 2:113-123;

33. Rahimov Dilshod. 2014. *Motiv “chudesnogo rozhdeniya geroya v mogile” v tadjikskom epose Gurguli* [Motif of “miraculous birth of hero in the grave” in the Tajik epic Gurguli] *Herald of the Chuvash Institute of Culture and Art*. Cheboksary. 9:172-176;

34. Rahimov Karomatullo. 2006. *Osnovy vzaimodeystviya ritmika stikha I melodii v epose “Gurguli”* [Basis of interalation between rhythm of the verse and melody in the epic “Gurguli”] // *Izvestiya AS RT*. № 2.

35. Rahmatov Hikmat. 1960. *Charoghi davra (dar borai gurughliguyi kulobi – Jahonoro Karimova)* [Candle of the circle, about Jahonoro Karimova, a Gurughli singer from Kulab]. Maorif va Madaniyat. Dushanbe, 31.05.1960, p.4.

36. Rais Nia Rahim. 1987. *Koroghlu dar afsane va to'rikh* [Koroghlu in Myth and History]. Tabriz, Iran: Nima Publishers.

37. Rahmonov R. Studying of Tajik National Heroic Epics: Some problems. // *The Review of Central Asian Studies*. Korea: Kangnam University. The Institute of Central Asian Studies. November 2009. – pp.147-168.

38. Shahrani Enayatullah. 1996. Dastanhaye Gurghuli dar zaminaye adabiyat va farhange mardom [Gurughli poems in the context of folk literature and culture]. *Naqd va arman* (Critique and vision), v. 3: 99-115.

39. Thoms G. Winner. 1958. *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*. Duke University Press, pp.54-86.

40. Zhirmunskiy B.M. and Zarifov H.T. 1947. *Uzbekskiy narodniy epos* [Uzbek folk epic]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoy literatury.

Мундарича

Пешгуфтор	3
Собиќаи омӯзиш ва пажӯҳиши мавзӯъ.....	4
Аз таърихи гирдоварӣ, нашр, омӯзиш ва пажӯҳиши эпоси «Гӯрғулӣ»-и тоҷикӣ	9
Баҳси муқоисаи ҳамосаҳои Хусусиятҳои Гӯрғулии тоҷикӣ «Кӯроғлу» ва «Гӯрғулӣ»	16
Хусусиятҳои Гӯрғулии тоҷикӣ	29
Гӯяндагон	30
Иҷрои дostonҳо ва контексти иҷтимоии он	34
Мазмун ва мундаричаи эпоси тоҷикӣ	41
Чиҳатҳои сохторӣ ва поэтикии эпоси Гӯрғулӣ	49
Вазну қофия ва баёни бадеӣ	52
Таҳлили образҳо	58
а) Гӯрғулӣ	58
б) Аваз	67
в) Аҳмадхон	74
г) Аға Юнус ё Ширмоҳ	76
ғ) Нақши занҳо дар эпос	77
д) Чамбул	80
Хулоса	82
Феҳристи манобеъ	87

Contents

Foreword	93
On the history of recording, publication and investigation of the	94
Tajik folk epic <i>Gurghuli</i>	94
The Discourse of <i>Köroğlu</i> and <i>Gurghuli</i>	98
The contents of the Tajik <i>Gurghuli</i>	101
Heroes and characters	108
a. Gurghuli	108
b. Avaz	112
c. Ahmad-khan	114
d. Agha-Yunus	115
e. Soqi	117
f. Hasan.....	118
g. Women of the epic	118
h. Gurghuli's horse	119
Performers	121
Performance and its features	123
The structure and poetics of the epic.....	126
The meter of the Tajik epic <i>Gurghuli</i>	128
Conclusion	132
References	137

Дилшод Раҳимӣ

**ҲАМОСАИ «ГҶҮРҶУЛӢ»
ВА ШИНОХТИ ОН**

(рисолаи илмӣ)

Ба чоп 10-03-2019 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/16.

Коғази офсетӣ. Ҳуруфи Times New Roman Tj.

Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 9.

Адади нашр 250 нусха. Супориши № 02/19

Китоб дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба таъбъ
расидааст.

ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

